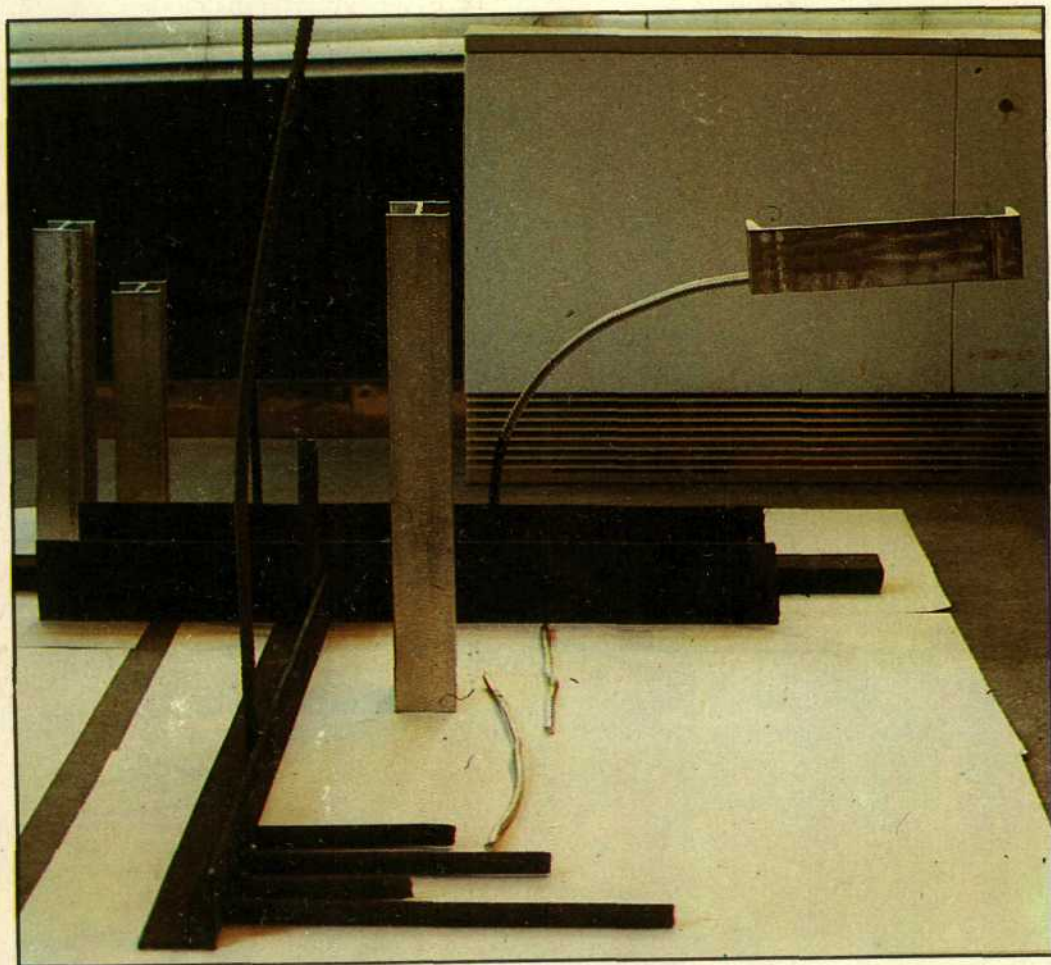

Vikerkaar

1/1988

Kalju Lepiku, Ado Lintropi luulet; Peeter Sauteri jutt «Tallinn 84»; Byroni «Sonett Chillonist»; Ants Orase «Lermontov ja Byron; Mart Orav Ants Orasest; kas pööre filosoofias?: Meelik Kattago «Traktaat iseliikumise allikast»; komsomoli elav ajalugu: Toomas Sutt ja Peeter Vihalemm; Evald Hermaküla sõnavõtt Teatriliidu asutamise puhul; «Vikerkaare» aastapreemiad

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-politiline ajakiri. Ilmub alates 1986. aasta juulist. 2. aastakäik.

Jaanuar 1988, nr 1

Sisukord

- George Gordon Byron *Sonett Chillo-nist* 1
Peeter Sauter *Tallinn* 84 2
Kalju Lepik *Luulet* 22
Maimu Berg *Lahkujad* 27
Mägedes 30
Ado Lintrop *Luulet* 32
Tsitaadimosaiik 37
Harry Liivrand «*Rühm T*» aasta hiljem 40
Lauri Vahre *Soomeugri ja ugrimugri* 44
Kymme aastat nyydisaegseid sirvilandu 49
Ants Oras *Lermontov ja Byron* 55
Mart Orav *Märkmeid Ants Orase tegevusest aastail 1940/41* 60
Lev Gumiljov *Mõtteid etnosest* 63
Meelik Kattago *Traktaat iseliikumise allikast* 67
- Poeetika lühikursus**
Mihhail Lotman *Kunstikommunikatsioonist* 75
Lendlauseid. Püsimõtted
Linnar Priimägi *Robinsonid* 78
Elav ajalugu
«*Vikerkaare*» küsimustele vastavad *Toomas Sutt ja Peeter Vihalemm* 81
Vaaterurk
Hasso Krull *Keña elamused ja mõtted* 85
Kaleidoskoop
Peeter Olesk *Lugemisnopmed IV* 87
Sulev Teinemaa *Filmimaailm. Kadunud mainet taastamas* 84
«*Vikerkaare*» aastapreemiad 1987 93
Foorum
Teatriliidu asutamise puhul 93
Mart Kalm, Piret Lindpere *Kas demokraatia vajab regaale?* 95

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotograafid: Tiit Veermäe ja Anton Mutt

Esikaanel: «*Rühm T*». Näitus A. H. Tammsaare majamuuseumis. 1987.

Tagakaanel: «*Rühm T*». Näitus A. H. Tammsaare majamuuseumis. 1987.

GEORGE GORDON BYRON

Sonett Chillonist

Tõlkinud Märt Väljataga

Idee, mis igavesti kütkeid kaotab!
Sa, Priius, oled vanglais eredaim,
Ei jää säääl kängu sõltumatu vaim —
Vaim, mis end üksnes sinu alla vaotab.

Kui võim su poegi lämmatada taotab
Ja sulgeb pimedasse kongi nad,
Sa sellest ainult jõudu juurde saad,
Su kuulsus igas tuules tiibu laotab.

Chilloni vangla! Pühamu on see,
Mil kivipõrand altariks, sest tallas
Ta sisse Bonivard kord pika tee,
Kui kivi olnuks pehme liivakallas!
Need jäljed püsigu! Nad taevale
Türanne süüdistavad vägivallas.

PEETER SAUTER

TALLINN 84

«Vabandage palun, kas te aitaksite mul selle kasti üles viia.» See oli üks mutt, kes elab meist kaks korrust kõrgemal. Oli mingi suure kastiga trepikotta maandunud. Varem me ei olnud rääkinud. See kura-muse kast oli raske, nagu oleks ta kuivalt rauda täis olnud. Arvata-vasti vanaraud. «Täna teid väga,» ütles mutt, kui ma kasti ta ukse ette maha panin. Ta vaatas mulle otse silma, aga ei mõelnud minust midagi. Vaatas lihtsalt nagu teist inimest. Hea, et ma ei ütelnud «olge lahked» või «palun väga».

Selgub, et kaks korrust meist kõrgemal elas kena mutt.

See on loll kartus, et sa teed midagi valesti. Loeks midagi, aga milleks ma seda loen. Tunnen, et ma kuidagi raiskan oma elu, kui midagi teen. Kuigi enamasti ei mõtle sellele. Raiskan elu, kui midagi innu-kalt teen. Sest ega see ei ole ju tähtis. Ma ei tea, mis oleks tähtis. Kool oli vale. Seda ma tean. Tähendab, ta ei olnudki lihtsalt midagi. Midagi sellist, mis tast muidu mõeldakse. Mis ta tegelikult oli, see selgub võib-olla kunagi hiljem. Võib-olla koht, kus koos käidi. Aga võib-olla on siis ainult mälestused. Ülikool on jama. Seda ma tean. Mul on tunne, et mõnel alal sul on diplomit vaja, et keegi ei saaks sulle otsa vaadata ja mõttes öelda: sul seda ei ole. Midagi tõelist seal ei ole, seda ma tean. Mõnel on seal võib-olla meeldiv aega viita, mõnel mitte. Paljud tulevad sealt ära. Räägin kellegagi, tunnen — raiskan aega, käin kuskil — mõttetult — milleks. Ainult kui lihtsalt istud ja ei tee midagi — siis lihtsalt ei teegi midagi.

Ma arvan — see on alati nii olnud.

Kui nüüd sõda tuleb, siis meid rindele ei saadeta. Küllap rinnet lihtsalt ei ole. Ei mingit Hemingwayd ega Remarque'i. Ei tea, kuidas meie surma saame. Üks pomm ja ongi kõik.

Mul ei olnud piletit ja kontroll hakkas karjuma. Seisin ja vaatasin aknast välja. Mõtlesin väga aeglaselt muid asju. Ta hakkas mind sakutama. Mul ei olnud raha. Mul ei olnud raha ka piletit osta. Kunagi ma oskasin ilma piletita sõita, see oli kerge ja lihtne. Nüüd on see igavene rist ja viletsus. Üks mees tahtis mu eest ära maksta. «Ma ei taha teie raha,» ütles kontroll. Kõigil võiksid olla püssid, ja kui nad midagi halba tahavad öelda, siis parem pangu püss palge ja tulistagu. Muidugi ma loodan, et nad ei söanda. Aga kui ei tulista, siis olgu vait. Küllap meid saadetakse koos kontrolliga mõlemaid pör-gusse ja mina pean talt lõputult piletit küsima ja tema süümekat tund-

ma. Ma ei taha seda piletit talt küsida, aga sõnad tulevad ikka ja jälle mu suust.

Küllap saadab see kontroll mind homme rindele. Kõige valusamasse lõiku. Ma tulistan vastamisi teise poole meestega ja me tapame üksteist nagu sõbrad. Lausa tore.

Õhtupoole lugesin. Ema tuli koju ja hakkas köögis nikerdama. Mul oli juba enne selline tunne. Niisiis tegin kiire käigu poodi. Mul oli kümme rubla. Mõtlesin, et kui on normaalset konjakit, siis võtan selle. Võtsin «Palinka». Drinkisin tasapisi kodus. Keska ajal oli igavene jama. Vahel lõpetasin terve pudeli kodus vaikselt ära. Ema ei taibanud midagi. Nüüd ütles: «Sa ei lähegi magama?» — «Ei lähe veel. Varsti lähen.» Istud, keegi ei helista, teate küll. Vaatasin, kell oli üks. Läksin jalutama. Mõtlesin: ah, lähen tema poole. Midagi konkreetset mõttes ei olnud. Ei tahtnud marsaga sõita. Jalutasin taksopeatusesse. Neli rubla oli järel. Hea oli sõita. «Voiko täällä polttaa tupakkaa,» küsisin taksojuhilt. See vaatas nagu segast. Oli lihtsalt hea tuju. Mehel oli silt: *Don't Smoke Here*. Internatsionaalne paik.

Tema pool oli pime. Taksojuht küsis: «On see kõik või?» Istusin ja vaatasin ta pimedat akent. Lasin masinal minema sõita. Siis läksin ja koputasin ta uksele.

«Kes on?»

«Mina olen.»

«Tule sisse, uks on lahti. Mul oli kogu aeg tunne, et keegi tuleb.»

Seda ütles ta kenasti. Kohe tekkis hea tunne. Ta oli voodis.

«Teeks teed või,» küsis ta.

«Nojah.»

Ma panin tee ise üles. Ta istus voodis. Naeratas. Oli hea rahulik. Veidi aja pärast ühed jorisesid akna taga. Teadsin, kes need olid. Soovisin, et ma poleks seal olnud. Teed oli parasjagu kahele. Mul oli napsu kaasas. Seda oli ka parasjagu kahele.

«Kas võib sisse tulla?»

«Võib ikka.»

«Tervitus, mis uudist.»

Nad istusid maha. Nad küsisid: «Miks te nii vait olete?»

Meil polnud korraga midagi teha.

Nad küsisid: «Kas peaks midagi tooma?»

See oli küll loll küsimus. Ega nad peale ei käinud. Lehitsesin ühte raamatut. Kati oli üles tõusnud. «Kuu on taevas,» ütles ta.

Ma istun toas põrandal ja vaatan pilvi. Kuidas saaks olla, et selline asi nagu mõte oleks sellistel asjadel nagu pilved. Et pilvedel oleks mingi mõte. Pilved lihtsalt on muutuvad. Ei olegi sellist küsimust: kas jumal on olemas või ei — see on mõistuse väljamõeldud või paremal juhul kuskilt seest tulnud küsimus. Igal juhul ta ei mõtle. On see, mis on.

Küllap on lihtsalt kena viisakas lahke helendav tühjus. Habemega mees võib ju kuskil meie toanurgas istuda.

Kõige tõelisem mõte, mis vahel tuleb, on: miks see kõik just nii on. Miks on just see tuba, just need asjad siin nii laua peal, nii palju üksikasju mu ümber just nii. Kuidas see kõik just nii tuli läbi miljonite aastate arengu. Miks just nii? Imestus, muud midagi. Ma tean, et vastust ei ole. On midagi muud. Aga seda muud ei ole ka veel. Kas me peame püüdma, et high otsa ees, jooksma kohapeal või on see täielik lollus. Ma arvan, et mõlemat. Püüdma ja puhkama.

Viimasel ajal läheb nii. Märkad: jälle esmaspäev (täna ei tule lehte). Või: jälle laupäev. Kui ei oleks nädalapäevade lugemist, siis ei märkaks aja möödumist. Ei oleks nukrust, et aeg läheb. Vanemaks nii kiiresti ei muutu, et seda märkaks. Sellega harjub tasapisi.

Mida suuremaks saame (ma ei mõtle vanust, aga seesmiselt suuremaks, nii et vaatad üle majade, üle kirjanduse, üle Eesti, siis üle oma aja, oma põlvkonna), seda vähem omavad tähtsust asjad, mis on üldiselt tähtsad inimestele, ja seda tähtsamaks saab iga hetk. Kõik juhuslik, mis meile vastu tuleb. Moraal, eetika, neid pole olemas. Neid luuakse igal sammul. On see, mis liigub (meie kõigi sees, all) ja selle suhe kõigesse, õigemini iseendasse.

Mida suuremaks saame, seda vähem läheb korda meie elu, meie maine saatus. Suurtele võib surm tulla iga hetk. Kodu, pere, varandus, isamaa on olemas, aga iga mööduv hetk on tähtsam.

Mann ja Kati.

Olin öösel Manni juures. Ta on väga ilus. Ma tean, et ta peab mind targaks, ehkki ma ei ole tark. Aga ma püüangi siis tark näida, et tal oleks hea. Ma räägin tarka juttu ja seda on päris tore teha. Igasugused asjad tulevad keelele, mida olen hiljuti mõelnud, mida ma olen kuskilt lugenud ja mis on mind erutanud, ja niisama naljad ja lora. Mann on pahane, et ma toon peaaegu alati joodavat kaasa. Mina toon seda tihti oma viimase raha eest. Toon seda enda jaoks. Meie jaoks. Et meil võiks olla kerge, lihtne ja armas. Ärge öelge, et me teineteist petame. Me oleme kenad teineteise vastu.

Ma olin jälle seal. Olin tulnud taksoga. Oli öö. Umbes kilomeetri jagu enne pidin juhile ütlema: pidage kinni. Taksomeeter näitas kaheksakümmend kuus kopikat ja mul oli kaheksakümmend kuus kopikat. Ma ei tahtnud Manni käest raha küsida. Aga taksojuht peatas pagana aeglaselt ja taksomeeter tegi veel ühe klõpsu. «On see kõik või?» küsis taksojuht. Ma ei saanud talle öelda: «Siin on kaheksakümmend kuus kopikat, ma jään kaks kopikat teile võlgu.» Ütlesin: «Ei ole, sõitke sinna, kuhu ma ütlesin.»

Läksin Manni ukse taha.

«Kes seal on.»

«Mina olen.» (Ei tahtnud lollakalt kurva häälega rääkida, aga see tuli nii.) «Võid mind ära ajada, võid vaibaklopitsa võtta.»

«Tule sisse.»

Seda tule sisse't oleks ta kahtlemata nii südantlõhestavalt kurva häälega öelnud, et ma ei helistanud ega koputanud. Jooksin alla tagasi. Loodetavasti ei kuulnud ta mind jooksmas.

Lõin taksoukse kinni. Taksojuht tegi suitsu. See oli hea. Võis paar sekundit niiviisi istuda. Siis nägin, et taksojuht ütleb kohe midagi, ja ütlesin siva oma koduse aadressi. Teadsin, et tuleb ema käekotist kolmekas võtta.

Aga eile olin ma jälle tema pool. Pole parata, jalad viivad, mina lähen järgi, kurb ja õnnelik.

Mann ja Kati 2.

Kui me enam ei räägi ja oleme voodisse läinud või ei ole veel ja ma vaatan aknast välja või ei ole me veel täiesti vait jäänud ja ütleme aeg-ajalt mõne üksiku lause, siis ma tunnetan teda ta poole vaata-mata, see on hea. Ta on ilus ja ta nagu ei mõtle sellele. See on ilus asi, mille sees ta elab. Tema keha. Ehk tunneb ta, et ma tunnetan teda, ja ehk on temalgi sellest hea. Meil mängib raadio, keegi räägib mingis võõras keeles. Trammid sõidavad veel või ei sõida enam. Siis me la-mame voodis, ma ei puuduta teda, aga tunnen, kui ilus ta on seal minu kõrval.

Hommikul küsis ta (igavesed teemad, üks ole): «Mida sa teed täna.» Väike paus. «Ma ei tea, tõesti ei oska sulle öelda.» Me teame, et see on paratamatu. Et ta küsis, tegi nukraks, aga kui ta poleks küsinud, oleks ka halb olnud. Raadio on koridoris laua peal. Keeran selle lahti. Sealt tuleb lõõtspillimuusikat. Ma lähen. On üsna varane aeg. On kevad. Trammid sõidavad. Miks oli mul sealt nii vara vaja lahkuda. Minna pole mul kuhugi.

«Jah, kui ma oleksin suure tehase direktor,» tuli mõte või kujutus trepist alla minnes, «mõtleksin ööd ja päevad oma tehasevärgi peale ja naine kannataks vaikselt minu raske töö nimel. Öösiit ärkaksin. Jooksin köögis vett ja neelaksin südamerohutusi. Varsti oleks esimene infarkt. Maipühadel peaksin tööliste kõne. Nemad kuulaksid üks-kõiksete nägudega. Räägiksin neile nende tööst ja meil oleks uhke ja tore olla.»

Aga pärastlõunal ma helistan Katile või olen hoopis tal kooli juures vastas. Passin seal mitu tundi, sest ma ei tea, millal tal kool lõpeb. Kui ma olen tal vastas, siis läheme kuhugi baari, aga kui ma helistan, siis ma pakun teatrit.

Pärast me oleme tema juures. Me ei räägi palju. Ta on väga tark. Mu mõistus puhkab temaga sõnatult suheldes. Loodan, ta ei mõtle sellele, et ma ei pea teda väga ilusaks. Tahtsin, et mulle poleks kunagi mõtet tulnud, et ta pole nii väga ilus.

«Ma helistasin sulle eile,» ütleb Kati. Mistarvis ta niimoodi ütleb.

«Jah.»

«Kell oli pool kaksteist, sind ei olnud kodus.»

«Ja-jah, kus ma siis olin.»
«Ma ei tea. Su ema ei teadnud.»
«Kati, sina ei räägi ju niimoodi.»

...

«Kati, Katikene, mis on nüüd, ära ole kurb.»

Taevas, ma ei kannata, kui keegi niiviisi kurb on. Läksin vannituppa ja jõin klaasi vett.

«Ma olin eile ühe tüdruku pool,» ütlen vihaga väga rahulikult, aga kahetsen kohe. «Kati, ära usu, ütlesin seda vihaga, me jõime pois- tega õlut.»

Mida ma sealt vannitoapeeglist nägin. Ei midagi, oma nägu nägin, ma ei lähe ju homme kloostri. Oleks see siis parem, kui ma elaks ainult oma toas ja söödaks raasukestega akna taga leevikesi. (Mis leevikesi. Kus need leevikesed on. Pole ma ühtegi näinud.) Kati ei ole üldse selline. Tal on lihtsalt kurb tuju. Ja ma olen hea meelega temaga koos kurb. Küllap hakkab meil siis varsti jälle lõbus.

«Kas sa hakkad koju minema või,» küsis Kati pärast üllatunult. Ma panin saapaid jalga. Siis tõmbasin jope luku kinni. «Kuule, jah, ma lähen koju.»

Mul oli kott kaasas olnud. Olin selle tuppa viinud. «Kuule, ma viisin selle koti tuppa.» Kati tõi koti. Ta naeratas mulle otsa vaadates. «Ärge minge veel, armas sõber,» tal oli ammu juba hea tuju. «Ei, ma vist siiski lähen.» Läksin nohisedes, pea õlgade vahel, uksest välja. «Nägemiseni,» hüüdis Kati mulle järele.

Aga tänaval läks jälle tuju heaks. Kevad, Suvi, Sügis, Talv — mulle meeldivad nad kõik.

Olin juba ammu tundnud, et ükskord helistan talle. Aga häda oli selles, et olin temast õhtuti liiga konkreetset mõtlemist hakanud. Pealegi: me olime head sõbrad ja mõistuslikult ja päeval üleval olles, ja tegelikult ei oleks ma temalt soovinud ja oodanud mitte midagi. Oleksin lihtsalt hea meelega tahtnud temaga koos olla. Aga kartsin, et nüüd olen tast liiga palju omaette mõelnud ja see hakkab välja paistma, ma ei saa enam temaga koos vaba olla ja olukorda sellisena võtta, nagu see tuleb ja on. Seepärast lükkasin helistamist aina edasi, sellest läks asi minu sees muidugi aina hullemaks. Paar korda helistasin, ise kahevahel olles, kui meil parajasti mõni pidu käimas oli, aga ma ei saanud teda kätte. Küllap oligi hea. Sest erutusin asja ees teist taga hirmsal kombel, sigaret näppude vahel võbises nagu koletis. Pöörasin teistele selja, ei saanud suitsu õieti suhugi pista. Nii kulusid need peod mul temale helistamise ja helistamata jätmise peale. Hommikust õhtuni lõin talle mõttes käega ja hakkasin uuesti temast mõtlemast, sest: kes mul keelab, ütlesin endale (kuidagi olin veidi aja eest otsustavalt kriipsu peale tõmmanud), ja: mis teha, kui see nii juba tuleb. Nüüd kartsin, et kui temaga rääkima juhtun, ütlen ei tea miks mingi banaalsuse ja kõik läheb ühe sekundiga kus kurat. Võib-olla saakski siis rahu. Aga looda sa seda.

Võtsin külmkapist pudeli õlut, läksin teleka ette, istusin, rüüpasin ja vaatasin, siis, mõtlemata, mida ma teen, läksin ja võtsin telefonitoru.

«Carmen?»

«Jah, kes seal on.»

«Mina olen. O. V.»

«Aa, tere O. V., mis sa räägid.»

Paus. Ta hakkas aru saama, mismoodi ma helistasin, et hoopis teistmoodi, ja ma ütlesin siis:

«Ma tahaksin sind kuhugi kutsuda. Ma ei tea kuhu. Tahad, et ma sind kutsun või.»

Ühe hetke ta mõtles.

«Tahan.»

«Anna siis nõu, kuhu sind kutsuda.»

«Ma ei tea.» Ta naeris, mulle see ei meeldinud. «Seda pead sa küll ise teadma.»

«Ma kutsuksin sind teatrisse, aga ma ei taha. Ma kutsuksin sind restorani, aga ma ei taha. Peale selle olen ma kohutavalt vaene. Kas sa ei tahaks mind lihtsalt enda poole kutsuda. See kõlab muidugi banaalselt, eks ole.»

Küll ma rääkisin lolli juttu.

«Ei, ei kõla. Aga, O. V., ma pean tunnistama, kui ma järele mõtlen, et mul on täna sõbrannaga kokkusaamine. See kõlab ka banaalselt võib-olla. Tead, ma võiksin muidugi talle helistada ja ümber leppida, aga ma mõtlen, et ma vist ikka ei tee seda. Nii et helista mulle mõni teine päev, eks ole.»

«Või nii,» ma ei tahtnud olla eriti viisakas. «Nojah, eks ma siis helistan mõni teine päev.»

Seal ta nüüd on. Aga võib-olla ta ütleski tõesti seda, mida ta ütles, et helistagu ma mõni teine päev. Igal juhul helistasin ma Katile ja me läksime kinno ameerika filmi vaatama.

Ja igal juhul on juba ette tunne, kuidas meil temaga läheb. Me võime kokku saada küll, aga alles siis, kui see pinge, kui see iha, soov ja kiring tema järele on hajunud. Sest see häirib teda. Ja alles siis, kui see on täiesti hajunud, kukub C ühel päeval asja ees teist taga mulle sülle. Ja õige kah, juhtugu kõik juhuslikult, nii ongi kõige parem.

Nii käibki see seltskonnaelu. Üks ütleb mingi tõe või ütleb midagi kellegi kohta. Ja keegi teine ütleb selle peale lause, mis otse loomulikult tuleb selle peale, mingi teistpidilause, vaidluse, või: jah, ja siis on see veel nii. Nii me vestleme. Ja üks oleks võinud öelda, mis teine ütles, ja teine seda, mida esimene. Peaaegu.

Muidugi räägib igaüks oma maneeris, aga ega maneer pole kuigipalju meie ise, on lihtsalt üks vorm. Maailm on üldse millegi pealispind. Sõnad, mõtted, tunded, eraldi inimesed. Seal sügaval (kus?) pole ehk mõtteid ega meid eraldi inimestena.

Ja vaatad kellegi maneere nagu arhitektuuri või mõnda asja. Aga muidugi on igauhe oma teha ja oma asi, et ta saaks ära päästetud.

Iseenda käest või?

Iseendale päästetud?

Nägin teda tänaval. Jäime seisma. Teadsin, et ta käib tööl. Niisiis ma ei käinud peale. Tal aega vähe. Aga Andres ütles ise: «Läheks kuhugi või.» Läksime-kohviku poole. Ta küsis: «Teed ka midagi või.» — «Ei tee.» Vaatasin, et oleme kohvikus juba nagu vanad või nii. Nüüd on siis see aeg käes. Ei saagi siin enam käia. Noored tõmbasid piipu. Mauri Raus tuli. Küsis: «N . . . ka või? Naist pole võtnud. Võta ära, riist läheb rooste. Ma olen sulle viiskümmend kopikat võlgu, ega mina ära ei unusta.» Nii pikalt ta rääkiski.

Tuju läks lahendamaks. «Kuule, vahetame kohta,» ütlesin ma. «Sul raha on või.» Kui tulime, siis tulime, üks ole. «Palun üks pudel kuiva veini,» olime nüüd teises kohvikus. Hoidsin ennast tagasi, et mitte öelda: see on sõjaväes, või: naist ei hakka võtma?

Andres ütles: «Kuule, lähme baari ja teeme ühe suraka.» — «Ühe suraka või,» ütlesin ma. See tegi nalja. Anti väga niru kohvi. Aga mis siis, nüüd oli hoog sees, võis aega viita küll. Nüüd oli peasi mitte liialt kiirustada. Proovida mitte valesid asju teha. Läksin kempsu. Kõik oli üsna lõbus. Olin vintis nagu koolipõlves.

Üks viga näiteks on, et sa hakkad plaane pidama.

Läksin tagasi. «Teeme ühe suraka või,» ütlesin mina. Ma ei tahtnud üle ka pingutada. Töötu inimese asi. Ah, ega talle ei olnud see tähtis. «Eile küsiti mult siin passi,» ütlesin. Küsiti siis küsiti, mis sa sellest siis räägid. «Hakkame ära vajuma või,» küsisin veidi aja pärast elurõõmsalt. «Vahetame kohta,» ütles Andres.

Tänaval käis mingi plähkimine. See tegi tuju nukraks. Poiss, kes pihta sai, jooksis natuke eemale ja jäi seisma. Seisis, oli vait. Läksime edasi.

Tulin vastu hommikut. Olin üsna vintis. Vanast harjumusest tegin vaikselt, et ema ei kuuleks. Tegelikult ma ei tea, on ta üleval, kui ma nii tulen, või ei. Ja ma ei püüagi teada saada. Olin üsna vintis, sest ei saanud voodis eriti pöörata, paha hakkas. Püüdsin nii magama jääda, nagu olin. Ema on vähemalt sellest hea, et ta ei hakka vaikselt ohkama ja ei tee muud sellist jama. Ärkasin juba mõne tunni pärast. Oli pühapäev. Ema oli kraamima hakanud. Küsis: «Kas teen sulle kohvi?» Ütlesin: «Ei, ma ei taha kohvi.» See oli halb. Oli selge, et olin joonud. Aga täiesti kogemata läks kõik hästi. Panin oma toas mõned asjad kokku, siis kloppisime vaipu ja üldse kraamisime koos. Emas polnud irooniat, et koristan kangesti või nii. Ega mul ei olnudki mingit suurt süümekat. Aga mõnus oli koristada.

Sellal olid minuga kehvad lood, mis siin salata, istusin kodus, ei

kannatanud mingit lugemist ega muud kultuuripaska silmaotsaski, ometi istusin hommikust õhtuni oma toas ja lugesin. Ei, ega tegelikult suurt ei lugenud. Ainult pörandal ja laual ja toolidel ja voodil vedel-lesid raamatud, mida aeg-ajalt lehitsesin. Lasteraamatud ja muud. Tuttavad ja need, mida polnud varem lugenud. Igal juhul oli kõvasti kirjanikest vestluskaaslasi. No nii hullusti neid nüüd ka ei vedelenud. Aga ikka oli.

Õieti ainuke tegu, mis ma ette võtsin, oli see, et kirjutasin paberilehtedele üksikasjalikult üles, mis mul toas, laual ja lausahtlis oli. Sellest sai üsna pikk nimekiri.

Siis ma leidsingi mõned raamatud, mis ma tuttavatelt olin sisse vehkinud. Enamasti juba mitme aasta eest.

Ehk te saate aru, miks ma seda praegu kirjutan. Ei, ma ei mõtle, et te võiksite mulle või mõnele oma sõbrale ladusa seletuse anda, kuidas noore inimese hinges vahel asjalood on. Mõne inimese kirjutatut lugedes (või hiljem) mõtled, et see on sealtpoolt siiapoole vaadates kirjutatud, ta seisatab, pöördub ringi ja vaatab tagasi. Muide, see ei tähenda, et ta oleks kuhugi jõudnud, ehk on tal lihtsalt pisut teistmoodi suhe, tuju, olemine, ehk on ta ka pisut väsinud. Ja veel: kui keegi kirjutab, on see ikka nagu mingi teade, ta ei kirjuta ju siia praegu endale, eks ole, vaid kuhugi, kellele, ei tea kellele.

Nüüd ma igatahes kirjutan, see on tegu, samm kuhugi poole, edasi või tagasi, või ei edasi ega tagasi. Võib ka öelda, et viidan aega.

Ma otsisin igatahes kõik laenatud ja sissevehitud raamatud välja (olen juba aru saanud: varastatud vara tugevust ei too, või kuidas see on) ja panin nad ühte hunnikusse. Mõtlesin, et kõnnin kõik need seltsimehed läbi. Enamasti vanad klassivennad. Ja ma teingi nõnda. Oli täitsa hea, nagu mingi postiljonitunne. Ma arvasin ette, et ega suuremat jutuajamiseks ei lähe. Ei läinudki. Mõned tundsid end jutuajamiseks kohustatud olevat, aga ma vabastasin nad kärmelt ja sõnatult sellest kohustusest. Sisse minemast keeldusin ka. Andrese poole läksin sisse. Ja olidki kurvad lood. Midagi ei olnud. Napsuga oleks asi teisem olnud. Aga ei tea ka. Kahe päevaga tassisin enamikus raamatuid ja muid asju laiali, siis läks see tuju üle. Võib-olla viin ülejäänud koli teinekord ära.

Nägin neid taarajärjekorras. Neil oli kaasas suurem partii. Teadsin põhiliselt neist ainult Joonase nooremat venda. Ta rääkis, et nad lähevad nende poole. Küsisin talt, kas Joonas on kodus. Oli. Ma ei teadnud õieti, millega Joonas tegeleb. Teadsin, et ta tuli Tartust ära. Algul oli akadeemilisel ja pärast seda tuli ära. Nägin, et teen poistele ebaumugavust, aga mind kiskus ja ma läksin kaasa. Nemad võtsid asja lihtsalt. Nad ei teadnud minu olemist viimasel ajal. Kui kuramuse seltskonnavaest elu ma juba mõni aeg elasin. Siis saavad aru, kui kunagi ise elavad. Mõned poisid olid juba seal, mõned tüdrukud ka. Kõik tõmbasid vapralt suitsu, muusika oli *heavy*. Kõik oli täiesti nagu vanas-

ti. Muidugi ei saanud ma sellest samamoodi osa võtta. Joonas tuli teisest toast. Jõime akna juures õlut ja vaatasime välja. Joonas oli vaikne. Mõnda aega polnud ta habet ajanud. Mul ei olnud suitsu. See oli kehv. Pidin kogu aeg teistelt suitsu võtma.

Me ei küsinud Joonasega teineteiselt midagi. Ma sain teiste riietest aru, et nad on otse koolist tulnud. Mõtlesin selle peale, kuidas see neil võis käia, see, kuidas nad koolist sinna tulid, ja need olid lahedad mõtted.

Õelge nüüd, kas see oli kevadel ja nad käisid väga väheste riietega, poisid palja peaga, ja tänaval olid lärmakad ja meil oli aken lahti, või oli see alles talvel, sellisel juhul oli meie olemine kindlasti vaiksem, kardinad olid pooleldi ees, harva tegime õhuakent lahti ja liikusime hoopis aeglasemalt, lohisevamalt toast tuppa, vaevalt, et see oli sügisel ja nemad veidi aega koolis koos olnud ja mina nägemas seda, mida nad ise ei tea, et nad seesmiselt pühitsevad, et nad jälle koos on. Ei, küllap vist oli see varajasel kevadel, arvan ma. Mõnedel poistel olid hõlmad lahti, kui me kambas tulime, ja me tõmbasime tänaval suitsu.

Noored varustasid meid ilma pikema jututa õllega. Ma tean, kuidas nad meid nägid. Ma ei tahtnud selline välja paista, aga ei püüdnud ka teistsugune olla, ega see ei tule ka välja, kui ei ole tuju. Nad ei teadnud, kuidas meie neid nägime. Neil polnud peaaegu mingeid suhtlemisebamugavusi. Ma jagasin varsti ära, kes kellega millistes suhetes on. Nad ei teinud veel suuri sõnu, nagu meie olime vahepeal teinud ja siis sellest jälle üle saanud. Tegelikult olid neil suhtlemisebamugavused, aga see oli teistmoodi. Nad olid kõvasti otsekoheisemad ja tühjemad. Mõlemad omadused tundusid mulle kadestamisväärset.

Varsti sai õlu otsa ja juhtus kuidagi nii, et meie Joonasega pakkusime end lisa tooma. Klappisime kokku, kuipalju kellelgi oli ja taskust anda raatsis. Meil Joonasega ei olnud raha. Siiski leidsin taskust ühe rubla, panin selle vaikides juurde. Joonasel oli õlakott, mis mahutas kaksteist õlut. Võtsin veel ühe koti. Ah sa kurat. Kõige kiiremad ja lõbusamad käimised on siis, kui käid ära napsu järgi. Täitsa nostalgia. Meil oli kaheksa rubla kopikatega. Saime kuusteist õlut ja paki suitsu. «Pudelid saab ära anda,» ütlesin Joonasele. Tühje pudeleid pidi olema juba paras ports.

ABC juures seisid joodikud. Paar üksikut vaikset joodikut ja üks lõbus seltskond, mehed jõid õlut, üks naine oli ka. Üks mees hüüdis: «Kuulge, poisid.» Aga me läksime nobeda sammuga.

«Kuule, mulle tuli üks mõte.»

«Mis mõte.»

«Selline mõte, et istume kuhugi natuke maha.»

«Kuule, hea mõte. Kuhu me istume.»

Läksime selle alajaama, või mis asi ta on, taha. Sinna olid pandud mõned kastid. Päike paistis.

«Teeme ühe või kaks pudelit lahti.»

«Ma arvan, teeme ühe.»

Ükskord keskkooli ajal istusime Markaga sealsamas ja jõime oma pudelit õlut. Poe juures peatus üks buss. Liimitsad tulid ja võtsid meid kinni.

«Päris kosutav. Teeme veel ühe lahti või.»

«Või lähme tagasi.»

Olime istunud ja oma õlle joonud. Läksime tagasi. Kõik oli endine. Meid ja õllepudeleid tervitati.

Praegu mõtlen, et ehk ma ei peaks rääkima sellest, mis edasi sai. Rääkida tohib ainult sellest, mis on täiesti möödas. Kunagi mitte sellest, mida sa alles ootad või mis on alles pooleli. Sest siis ongi lõpp käes. Sa nagu tapad kõik olemasolevad võimalused rääkimisega. Tegelikuses võib muidugi ka veel midagi järgneda, kõik võib tulla, aga see pole siis enam sinu jaoks tõeline, kui sa sellest juba rääkinud oled. Isegi mõelda ei tohi selle üle, mis tuleb. Ei tohi ka unistada.

Aga kokkuvõttes ma tean, et see mu jutt pole nagunii midagi eriti tõelist. See on lihtsalt üks jutt nagu sada teist. Ja pole tal suuremat seost minu ja tegelikkusega.

Ma nägin, et üks plika nende seast paneb mind tähele. Katsusin seda külma rahuga võtta, sest peale kõike muud olid nad üsna noored. Ja igaüks võinuks aimata, et mis ka juhtuda võiks, mina olen see, kes kahjusid kandma hakkaks. Aga kui me veel jõime, siis ma mõtlesin: ah, kurat. Pilgutasin talle varjamatult silma. Ta purskas naerma. Ma teadsin nippi küll. Võib ennast sisse vedada lasta, aga mitte liialt. Aga tuleviku eest see ikka ei kaitse. Tema käib koolis. Mina istugu kodus ja mõelgu. Tänan. Parema hoian eemale. Aga teisest küljest on sigadus naisi mitte tähele panna. Muidugi, kui see sinus just nii on, et ei pane. Aga enamasti ei ole.

Mõtlesin veel, et ta ei saa eriti kinnine olla, kui ta mind niimoodi nähtavalt tähele paneb. Igal juhul, kuna ma temast jõudumööda mööda vaatasin, siis panin esialgu usinalt õllele pihta. Seisin lahtise akna juures. Ja see, et kevad oli, meeldis mulle sada korda rohkem kui ükski tüdruk.

«Jah, ongi kevad,» tundsin ma aknast välja vaadates. «Sulle on lihtsalt vaja ühte tüdrukut, kellega tänaval ringi käia. Keda kino ees oodata. Keda naerma panna.»

«Marist ma nägin ükspäev,» Andres seisis mu kõrval. «Tal oli kõht ees.»

«Jah?»

Paus.

«Kuule, kas me seisame sellepärast siin tummalt akna juures, et oleme teistest mingid viis aastat vanemad.» Ootamatult tõsine jutt.

«Jah, küllap sellepärast ka. Aga mis siis; kui seisame, siis seisame ja ongi kõik, muud siin ei olegi.»

«Ma tean, ma tean väga hästi. Olen lihtsalt vintis ja tahan juba lobiseda. Kuidagi peab alkoholi ära põletama. Tead ju, juues tuleb aeg, kui vait olla pole sugugi parem kui rääkida.»

«Neil on, millest rääkida,» ma vaatasin tuppä. «Meil ei ole õieti millestki rääkida.»

«Mulle see meeldib, et meil millestki konkreetsest rääkida ei ole. Kas sulle ei meeldi.»

«Meeldib. Nii on hea ja teisiti on hea.»

«Joo rohkem, sa oled liiga kaine.»

«Sina töötad kuskil?»

«Mis, me hakkamegi konkreetset juttu rääkima või?»

«Ei, ma küsisin niisama, ei või või. Tuli lihtsalt pähe, üks ole.»

«Võimalik, et ma lähen tööle.»

«Kuhu siis.»

«Mina ei tea. Mina ei tea seda kuradi asja. Võimalik, et ma lähen isa juurde tööle.»

Ta isa töötas vist mingis ministeeriumis. Ma ei tea kellena. Võib-olla ministrina, või siis ministri autojuhina. Joonas tegi ukse lahti ja läks rõdule. Läksin ka. Rõdul oli veel natuke lund. Seisime tükk aega. Hakkas jahe. Seest kostis vihaseid hääli. «Jää vait, ma ütlen sulle. Sina ei tea sellest asjast midagi.» — «Ja sina tead, jah.» Nad olid toas omavahel seletama hakanud. Meie rõdulolemine oli ka sellega läbi. Läksime tuppä tagasi.

«Mis te jamate, mis lahti on,» ütles Joonas.

«Pole sinu asi,» ütles ta vend. Vend oli üsna tige.

«Viige parem pudelid ära,» — Joonas.

«Õige mõte, viime pudelid ära. Toome paar õlut. Palju selle eest saab, ma ei tea.»

Ma vaatasin linte. Floyd, Zeppelin, Sabbath, Deep Purple, isegi Zappa, isegi Joplin, kõik vanad asjad.

«Ei, selge see,» rääkis Joonase vend kellegagi vaikselt. «Liiga tõsiseks ei maksa ka minna.»

See oli täitsa õige mõte.

Elu, mis oli viimasel ajal selge vaikus ja mis isegi seiklustes käis lihtlausetes, oli täna natuke voolama hakanud. Ja et ma vintis olin, ei tulnud parajasti ka mõtet: hea küll, aga mis siis.

Inimesed, kes vastu tulevad või keda aknast vaadates näeb.

Keda aknast näeb:

Poiss ja tüdruk. Nad tulevad poest. Poiss kõnnib ees, tal on kummaski käes kott. Tüdruk kõnnib ta taga ja vehib kõndides kätega. Tal on pikad sirged heledad juuksed mütsi alt väljas. Nad võivad olla abielupaar, aga võivad olla ka vend ja õde. Ei, miks peaks vend ja õde koos poest tulema. Aga kui nad juba natuke aega abielus oleks, ei tuleks nad ka niimoodi poest. Küllap äsja abiellunud.

Kes tulevad vastu:

Kaks meest, kiire sammuga, palja peaga, tõmbavad suitsu, võrgus kuus õlut, vist venelased.

Tüdrukud tulevad koolist. Neljas või viies klass, naeravad, seletavad, vaatavad silmanurgast ka minu poole.

Üks minuvanune tüdruk. Ilusti, aga mitte liiga uhkelt riides, vaatab pingsalt mujale.

Vanem abielupaar tordi ja lilledega. Miks nad taksoga ei sõida. Sobiks neile rohkem.

Sõnad.

Milliseid sõnu on:

Heavy on hea asi, seal on jõud, tõeline *feeling*, mis täidab.

Hiina luule tõlked ei ole lihtsad. Ma arvan, päriselt pidi see luule olema väga lihtne. Milleks seda tõlkida.

Õlu on mitmesuguse hinnaga. Võib juua restoranis, õllekas, kodus. Varem jõime palju. Polnud mingit küsimust — juua, siis juua — selge kõik. Ei mingit lora.

Heavy on vabados. Üksindus, suveräänsus, tegu, muutumine; siis tuleb vaikne muusika — see on puhkus.

Afganistan — mis seal küll on.

Anarhia — sõna.

Sõna — sõna — sõna.

R helistas. Ta jutt oli lihtne.

«Kuule, mul on lihtne jutt, juua tahad.»

«... hea küll, tahan.»

«Teeme nii, tuled kella kuueks meile. Kas sul raha on.»

«Ei ole.»

«See on halb... jääb siis nii või.»

Mulle tundus, ta oli töö. Ta helistas mulle kindla peale. Tegi panuse minule — kindla peale. Mina olen see külajoodik. Ju ma siis olen. Kuigi ma joon vähem, kui näiteks tema ise. Pole rahagi, ja see olevat veel halb, tõesti või. Aga ma teadsin, et sellise tundega minna küll ei maksa. Kell kuus ma helistasin.

«Tervitus.»

«Tervist, mis on, kus sa oled.»

«Ah, mitte kuskil, telefoniputkas olen.»

«Tuled või.»

«Ma ei tea.»

Nüüd kõlas see hoopis, nagu vajaks ma mingit julgustamist. Ma ei tahtnud, et see nii kõlaks. Minu sees ei kõlanud see mitte kuidagi. Vaatasin putkast tänavale. Oli talv, oli juba hämar. Tänavalaternad põlesid, need olid kollased laternad, autod sõitsid, inimesi liikus mööda. Kui kevad tuleb, on ühe päevaga äkki lärமாகas, lumi sulab. Kui tuleb esimene lumi, on kõik korruga vaikne. Ega ma seda siis ei mõelnud. Need on sõnad, need on laused.

Mu jope oli äärmiselt määrdunud. Nägin vist üsna kaltsakas välja. Korruga oli Carmen'i hää:

«O. V., sina või? Miks sa siia ei tule, meie juba joome, R-il on sünnipäev.»

Ah tal oli sünnipäev.

«Ma tulen.»

Mismoodi ma seda ütlesin? Ma mõtlen, kas nukralt ja seesmiselt õnnelikult, kas kiiresti või pärast väikest pausi.

Mann andis mulle musi. Ärkasin natuke ja piilusin teda. Ta pani riidesse. Oleksin rohkem ärkvel olnud, oleksin saanud lustida seda, kuidas ta riidesse paneb. Aga ma olin veel liiga unes ja piilusin lihtsalt niisama. Ta värvis peegli ees veidi nägu, siis tegi akna lahti ja ütles: «Ma teen natuke akna lahti.»

«Kas sa lähed tööle,» küsisin ma.

Tal olid akna all laual vaasis ilusad lilled. Tulbid. Eile ma ei olnud neid märganud. Või küllap märkasin, aga ei pannud tähele. Või vastupidi. Nüüd paistis päike neile peale.

«Ma lähen tööle. Kui sa süüa tahad, siis vaata midagi. Või pane naela otsa.»

Tahtsin küsida: «Kas ma pudelid võin ära viia.» Ükskord ma viisin. Ma ei küsinud. Ei viitsinud ebamugavust tunda. Olin unine ka.

Natukene ilu.

Tahaksin saada natukene ilu. Ma ei taha mõtteid. Kust ma seda saan. Vaatan aknast välja. Kes lähevad mööda. Äkki läheb mõni ilus tüdruk mööda. Mõni ilus tüdruk, kes käib oma kõnnakuga, mõtleb oma mõtteid, kellel pole minuga asja. Aga ei lähe ühtegi ilusat tüdrukut mööda. Koledat ka ei lähe. Läheb ainult väga aeglaselt üks vanamees koeraga, kepp käes. Ehk on see ilus? Ei ole.

Lähen keedan köögis kohvi, ehk on see ilus. Panen vee gaasile. Istun ja mõtlen, et ma ei taha kohvi. Mõtlen ja mõtlen igasugu asju ja vesi läheb keema. Õige küll, ma pidin ju mitte mõtlema. Panen hajameelselt kohvi kopsikusse ja lasen tal keema tõusta. Ma võin ju lihtsalt mõelda mõne inimese peale, kes on väga kena.

Nüüd ma mõtleksin kõrgema korruse vanamuti peale. Ma ei tea temast midagi, tema ei tea minust midagi. Tõepoolest, tõeline seltsimees.

Mis see ilu õieti on. Hea nukrus, rahu, millegi jälgimine, puhkus, unustus.

Ah, väga lihtne. Midagi ei ole, midagi pole olemas olnud, midagi ei tule. Kes minevikku ei mäleta, see elab tulevikuta. Ja see on kena. Olla eikeegi eimiskis. Sõnad ju on, ma kirjutan sõnu, on mõtted, aga need on seest tühjad, nad on vorm, seest tühjad anumad, mis ei tähenda mitte midagi.

Minevik, mis see on. Eimidagi. Osa sellest, mis praegu on. Või inimene. Üks. Võiks öelda, et ta on olemas. SEE inimene. Võib ka öelda — ei ole olemas. Ükskõik. Tulevikuta, minevikuta. Võib inimeseta.

Kes? Miks? Mõistuse tühi kellahelin.

Ma ei mäleta, mis oli eile. Kõõgilaua taga istudes tuli mõte, et mida ma eile tegin. Ma ei suutnud meenutada. Pingutasin. Ei tulnud üldse meelde.

Läksin tuppä. Tahtsin ühte suitsu. Suitsud olid otsas. Mul olid alu- mises sahtlis topsis mõned prisked konid. Oli kuus üsna head koni. Uurisin neid. Neli olid «Tallinna» suitsud, kaks olid alžeeria. Võtsin kõige priskema koni, «Tallinna», viskasin kušetile pikali ja panin põlema. Vahtisin lakke. Korraga tuli eilne päev meelde. Mitte midagi ma ei teinud. Olin kogu päeva kodus.

Tundsin, et ma ei taha näha ei K-d ega M-i, see ei rõõmustaks mind ega neid. Peaasjalikult neid. Kui keegi rõõmustab mind nähes, olen ka mina rõõmus, üksikute eranditega. Siis olen, kui on see, kes rõõmus- tab puhtalt. Kellel pole minuga seotud mingeid plaane või lootusi. Võib-olla isegi nii, et ma olen valmis armastama seda, kes mind armastab.

Ükskõik.

Tahtsin osta kaks pudelit veini. Oli head veini müüa. Korralik punane vein «Vetšerni zvon». Maksab ainult rubla kaheksakümmend kopikat. Bulgaaria vein. Müüja oli väga rahulik, tõstis mingeid oma kaste ja asju ümber, temas oli nagu mingit külma tigidust. Mina seisin üksi alandlikult leti ääres, raha pihus. Mul ei olnud tema ja tema ter- roriseerimise vastu mitte midagi, aga niru oli seista küll. Tundsin, kui niru olen mina ta kõrval. Müüja kirjutas rahulikult paberitükile hinda. Seisin, vaatasin teda, olin vait. Müüja ei teinud, nagu ta mind ei mär- kaks, ei, vastupidi, ta tegi nii, et ma sain aru, et ta teab väga hästi, et ma seal seisan. Väga hästi teab. Aga talle on see ükskõik, nii ükskõik, et ta võiks selle peaaegu unustada. Kujutan ette, oleksin võinud peale veerandtunnist seismist minema jalutada, ta poleks isegi võidurõõmus olnud, ta ei märganuks seda, tundnuks, aga ei märganuks. Ta lõpetas ja jäi leti taha seisma. Vaatas aknast välja, ei öelnud midagi. Seisin ja ei öelnud ka midagi. Kuigi sain aru küll, et mulle oli nüüd antud võimalus. Seisime mitu sekundit. Tundsin, et kui ma midagi ei ütle, läheb ta kohe ära ja ma jäängi seisma. Ütlesin kiiresti: «Palun kaks veini.»

«Mida.»

«Kaks veini.»

«Millist veini.»

«Vetšerni zvon.»

Läksin poest välja, seisatasin korraks ja ütlesin: «Perse, perse, perse, perse, perse.»

Panin veinid jope küljetaskutesse. Need rippusid mul seal, kaelad vahtisid taskust välja. Mõtlesin mõnuga, et tuleb ehk mõni perekonna- tattav vastu. Mul ükskõik.

Ükskõik.

Ärge arvake, et ma kellegile tema tigidust või külmust pahaks panen. Ei. Minu meelest on kõik nii, nagu on. Kuidas saaks keegi kelle-

gile midagi ette heita. Mis õigust on ühel inimesel teisele etteheiteid teha või õpetusi jagada. Kui midagi jubedat juhtubki, mõtlen: kurb, kurb, kahju, kahju. Aga ei, isegi seda pole vaja. Kust tuleb täiskasvanuks saades, et nüüd me nagu teame, mis see kõik on. Meie olemine. Unustame oma teadmatuse. Oleme kõigele andnud nime ja teised varem antud nimed selgeks õppinud, midagi muud pole juhtunud. Midagi ei ole me teada saanud.

Ja kõik on, nagu on. On olemas kõik need asjad. Tigedus, jõud, ekstaas. Kui keegi on kriitiline, siis ta lihtsalt elab kehvalt.

Ma mõtlen, et ma tean, mismoodi võib juhtuda, et saad surma. Lihtsalt see tuleb sellest, et sa ei jõua enam. Nagu laps on nutmisest väsinud. Nii oled väsinud sellest, et enamvähem päevi järjest tahaks karjuda maailma peale. Närv püsti. Kes nii pole, see ei tea, võõras mure, kuidas muidu saaks elada.

Oled väsinud sellest, et ei tee midagi ja ei tahagi midagi teha, ei näe, et kellegi tegevusel vähimatki mõtet oleks, nad on lihtsalt kõik ära unustanud. Eks tuleb neilegi meelde see õudus, aga iga päev keerlevad nad oma kaitsvas ringis. Ma ei taha seda! Ja ma ei taha nendega suhelda, ma ei saa nendega kontakti. Ja ma tean, et miski ei muutu, ei homme, ei nädala pärast, miski ei muutu. Ma ei taha midagi teha. Ma ei oska midagi teha. Ma karjun. Aga lõputult ei jõua. Palun puhkust. Siis, otsekui juhuslikult lõikadki veenid läbi. Palun andke mulle unerohtu. Vahel venitan öist magamist 12—14 tunnini, aga seegi läheb läägeks, kuigi see on vähemalt ebateadvuslik olek, millest saab kinni hoida.

Mõned räägivad, et enesetapp ja hulluksminek on puhas egoism.

Töö — kõigist narkootikumidest kõige hullem. Kardan, kaua ei jõua enam vireleda, varsti hakkab tööle, mugandun. Teen seda, mida ikka tehakse. Trein mutreid, maalin maale, kontrollin bussipileteid. Teenin medaleid, esindan oma tehast spordivõistlustel. Unustus, vabanemine mõtlemisest, puhkus, küll on hea. Veel hullem — töötada ametis, mis on näiliselt vaimne — olla kunstnik või teadlane või midagi taolist — vastik, veel hullem näilisus, pettus.

Ma tean, ma olen jumal, muud ma teada ei taha. Ja käige, käige kuradile oma moraali, filosoofia ja teadusega.

Oh, ma olen pisut väsinud kõigest.

Vaatan eile kirjutatud ridu — ma ei tea, mis see on.

Vaatan peeglisse — tuttav, aga kes?

Olgu, kes tahab.

Jätke mind rahule.

Kõik teod on pettus, teada pole võimalik midagi.

Kui võluv mõelda — kaduda jäljetult. Surra, tegemata mingit tegu, ei head ega halba, tegemata midagi oma hinge päästmiseks, midagi hukkaaatmiseks. Varsti unustavad su kõik, oled eikeegi, vaba, nagu

polekski olemas olnud. Pole enam sind seoses selle maailmaga, selle viletsusega.

Tean, kõik see on juba olnud. Aga täna on see nii ikka veel.

Tean ka, et aega ei ole olemas. Aga mis see minusse puutub, mis see mind aitab, ma ei saa sellest isegi aru. Meie vilets leiutis — aeg, millest ei saa enam lahti. Meie viletsad leiutised — mõte ja mõttetetus, millest ei saa enam lahti.

Siis on veel Lii. Aga Liiga on veidi teistmoodi läbisaamine. Liiga olime head sõbrad juba palju aastaid tagasi. Pärast see armastus sai otsa. Õigemini oli nii. Algul armastas Lii mind. Siis ühel suvel hakkasin ma ühe teise plikaga semmima (vanasti öeldi nii, aga kirjapandult tundub see siiski veider). See teine plika oli Marika ja ta oli Lii sõbranna. Ja me läksime Marikaga ühte malevasse. Ei, nüüd ma valetan, ma ei käinud malevas, ma pole ilmaski malevaid ja spordilaagreid sallinud — me sõitsime temaga ühte kohta ära ja olime seal koos. Lii ei olnud mulle siis pahane, aga ta oli kurb, sest ta armastas mind. Marikaga oli meil selline pealiskaudne jant, omamoodi ilus kah alguses, aga varsti hakkasime me teineteist tüütama. Pärast hakkasin mina Liid väga armastama. Armusin temasse uuesti. Lii ei armastanudki mind enam nii väga, aga oli ikkagi kena ja lahke minu vastu. Ja nii oli see keska lõpuni. Ja on tegelikult sjiamaani. Ainult et nüüd saame me harvem kokku. Siis, kui ma tal külas käin. Väga harva helistab ka tema mulle. Seda me teeme siis, kui nukker ja üksildane tuju on. Ja minul on selline tuju sagedamini kui temal.

Kord tema pool külas olles tõmbasin ma ta lauasahtleid lahti. Mitte, et ma nii kangesti oleks tahtnud näha, mida ta sahtlites hoiab, ei, lihtsalt ajaviiteks. Ta ise oli siis kuskil ära, vist kempsus, või tuli tal kuskil ära käia ja ta jättis mind üksi. Ühes sahtlis oli minu pilt. Veel keska ajal tehtud pilt. Nägin selle peal välja nagu viimane kust, väga lõbustav, juuksed ülikorralikult kammitud, viigipüksid lühikesed, ja oli näha, et ma kandsin villaseid sokke. See pilt ei olnud teiste piltide juures ega mingis albumis, vaid eraldi sahtlisse muude asjade peale visatud. Aga küllap oli ta lihtsalt sahtlisse unustatud või kuskilt leitud ja sinna torgatud.

Olin vist juba kolm päeva kodus. Ei teinud midagi. Akent ei olnud ka lahti teinud. Ei olnud ka palju sünnud nagu mõnikord kodus vedeledes. Oli pühapäevahommik. Seisin köögiakna all ja sõin keedumunasaia. Ema parandas köögilaua taga mu pruuni kampsunit. Tal olid prillid ees. Sai sai otsa. Sirutasin käe, et raadiot lahti keerata, aga siis ei keeranud, ei tahtnud mingit häält kuulda. Ega see ei olnud halb, nii kolm päeva kodus olla. Oli lihtsalt. Aga oleks parem olnud, kui oleksin natuke haige olnud.

Siis mul tuli mõte, et mul on üks tuttav Leedus, et ma kirjutan talle ühe kirja. Ma käisin sügisel Leedus, siis me saime tuttavaks ja kirjutasime teineteisele aadressid üles. Aga ma ei leidnud paberit ei oma toast, ema toast, suurest toast, seinakapist ega kamorkast ja mõtlesin

juba, et tühja, ei kirjuta, aga siis mõtlesin, et kirjutan ikkagi, küsisin ema käest paberit ja ta andiski mulle. Ta küsis: «Mitu lehte sa tahad.»

«Kaks.»

Kirjutasin oma toas laua taga:

Zdrastvui Vitas.

Ja pišu tebje kak ja pravjol vtšerašnõi djen. Ja prasnulsja v devjat tšašov, eta sravnitelna rana. Žal što v tualetje i v vannõi net okon. Tam bõl bõ vazmožna spakoina sest i gljadet tšeres okon. Eti mesta samõje spakoinõje. V kuhne vazmožna stajat u akna. Nikto nje znajet patšemu eta tak što ja pišu tebje takie slava. Ja palažil mõla na mesta i dumal: hatšu ja kurit ili nje hatšu. Ja rešil što hatšu i pašol v maju komnatu kurit. V karidore ja zametil što mama võšla. Naverna v magazin. Tebje i mnje eta vsjoravno što ja tebje pišu nu ja pišu. Skora ja takih slov nje pišu i nje dumaju, ja idu vperjod ili nazad. Nje znaju kuda. Hatel li tõi kagda nibud rabotat na zavode. Možem li mõ bõt normalnõmi rabotšimi. Naverna nje budu bolše apisõvat svoj djen.

May be in English everything seems another way. Another mood and feeling. Language is a form of life. If I try to write in English, several songs come to my mind. Texts of songs, lyrics. Like: another place, another town . . . or: no more war pigs out of power . . . or: I can get no satisfaction. Well, I smoked my cigaret and felt that I don't want to eat, but eating was something I would do, something to do for the first thing that day. So I went to the kitchen and made two sandwiches with cheese and bread, I tried to feel hungry, but I wouldn't. I ate sandwiches slowly and indifferently.

If I had a camera, I'd like to take pictures of all our rooms and of everything that there is in our flat. I could make an album of those photos and look at them.

Ma kirjutan sulle eesti keeles ka mõned sõnad, sa võid neid ju lugeda, kuigi sa neist aru ei saa. Võib-olla oled sa juba surnud.

nägemiseni.

O. V.

Lugesin piiblist: minge sisse kitsast väravast. Ja sain sellest oma arust väga hästi aru. Minu meelest tähendab see südametunnistust. Aga selle peale ei saa liialt rõhuda, muidu lähed oma tundlikkusega lolliks või muutud hoopis tundetuks, sest muidu ei pea vastu. Hea küll: minge sisse kitsast väravast. Ärge ajage igasugust jama, ärge tehke endale halba asja ees teist taga. Ärge laske mõistusel öelda: mis kuradi pärast ma peaksin hea olema. Ei, kuulake teda, uskuge teda ka natuke, aga ärge laske tal ennast valitseda. Olge tühi. Hea küll, ma saan kõigest sellest aru. Aga ikkagi ei ole põhjust, et tegutseda, teha kõige väiksematki tegu. Tegutseda tuleks asja ees teist taga. Aga siis peaks olema juba millegagi seotud, et tahaks midagi, et üks tegu viiks teiseni. Ma ei ole millegagi ega kellegagi seotud. Ma olen nagu esimest korda maal vanaema juures ilma ühegi sõbrata: Mõnes mõttes on sõjavägi hea. Sa unustad kõik, millesse sa oled uskunud, ja õpid rahulikult tõstma kive ühest hunnikust teise ja siis jälle tagasi.

Enam mul ei kästa mingeid kive tõsta. Pole põhjust midagi teha. Need põhjused, mis vanasti olid, on kadunud. Ma ei oskaks ja ei tahaks ka neid tagasi saada.

«Hei,» ütlesin ma tasakesi köögi ukse pealt. Ta pesi seal nõusid, kedagi teist köögis ei olnud. Poisid olid just õlle järele läinud. Ta vaatas oma nõudepesu tagant üles.

«Hei,» ütles ta vaikselt.

«Tulin natuke juttu puhuma.»

«Tule, tule.» Ta ei olnud üldse nii lärமாகas.

Istusin köögilaua taha ja süütasin lausa kohustusliku sigareti sellises olukorras. Istusin ja vaatasin teda.

«Miks sa nii kahvatu oled,» küsisin mina.

«Ma sain just haiglast välja. Umbes kuu aega olin haiglas.»

Meil oli kohemaid sõbralik olla.

«Kas sa oled Joonase venna klassiõde või.»

«Ei ole, ma olen temast natuke vanem. Tema käib üheksandas klassis, mina käin kümnendas.»

«Mis te olete nooremate poiste juures külas või.»

«Tuleb nii välja.»

Ta hakkas nõudepesuga valmis saama.

«Tahad, ma keedan kohvi.»

«Keeda.»

Korra vaatas keegi köögiuksest sisse ja pani ukse kohe kinni. Ta seisis akna juures ja vaatas välja.

«Kas sina oled Joonase klassivend või.»

«Jah.»

Vesi solises väljas. Päike paistis veel, aga juba oli õhtupoolik.

«Mis sul viga oli, et sa haiglas olid.»

«Ah, ma ei taha sellest rääkida. Olin natuke haige . . . mulle lasti elektrivoolu sisse.»

Kohvivesi susises. Ootasime, et ta keema läheks. Läkski lõpuks keema. Ta võttis lusikaga pakist jahvatatud kohvi, pani kopsikusse ja lasi keema tõusta.

«See ei ole suurem asi kohv,» ütles ta.

Tundsin, et tahaksin rääkida, aga ma ei teadnud, millest. Kohv tõmbas. Siis me jõime seda. Me ei rääkinud, aga sellest polnud midagi.

Siis vaatas Joonase vend sisse. «Joote kohvi või,» ütles ta.

«Kuule tegime jah kohvi, aga me jõime peaaegu kõik ära. Tahad sa ka või. Oota, ma vaatan, siin vist on veel natuke.» Ta oli toimekas.

«On jah natuke. Tahad või.»

Meil oli isegi hea, et Joonase vend ukse peale tuli. Olime kõigi vastu lahked.

«Tule sisse. Jood siin või.»

«Ei nojah, võib juua kah.»

Joonase vend tuli sisse. Ta oli nagu meie külaline.

Vaatasin, tal oli poisipea. Ta lükkas ikka sõrmega juukseid kõrva

taha. Seljas oli tal kooliseelik ja -pluus ja roheline kampsun. Juuksed olid pruunid, aga sellised pruunid, et sobisid väga hästi ta roheline kampsuniga. Juuksed olid kastanpruunid ja kampsun samblaroheline (mis asi on kastanpruun ja mis asi samblaroheline). Ta nagu naeratas pisut kogu aeg. Alguses tundus see irooniline, tegi mind kaitsetuks, aga nüüd ei tundunud üldse. Nüüd oli see väga tore. Ma arvan, see oli see, et ta oli pisut õlut joonud.

Jah, võib-olla olid ta juuksed hoopis üsna vanad pruunid ja õhukesed ja salkus ja kampsun õhuke ja küünarnukkidest heledama lõngaga nõelutud ja just see oli kena. Ükskõik. Jumal seda teab. Igal juhul oli ta kena.

Elu tundub pealiskaudne ja skemaatiline. Ma tean küll, ma ise olen ju pealiskaudne ja skemaatiline. Ei suuda süveneda. Ei tundu olevat piisavalt põhjust, et süveneda. Kui vahel loen, loen ikka korruga mitut raamatut. Ei suuda lugeda ühtki raamatut rohkem kui paar lehekülge. Ainuke, mida ma raamatutest saan, on nagu väikene kontakt teiste inimestega, natuke inimlikku kontakti.

Pole asu. Kus on rahu, kus on headus, kus on armas elu, kus on natukenegi tarkust. Tarkust pole kuskil. Ei näe. Võib-olla ma eksin, võib-olla ma ei näe, mis nende tarkade sees on, aga tundub küll, et näen — mõne sees on leppimus, nojah, enamus on mingil moel muga-dunud.

Jah, ma tean, et pole midagi erilist. Kõik on nii hästi-halvasti, kui alati on olnud. Sajandeid.

Paljud on ju väga ühtemoodi asju öelnud. Shakespeare, Goethe, Puškin. Aga mõistus — see on vaid kriitika — vastused on välja-mõeldised.

Nüüd räägitakse — me oleme biorobotid, kes on siia unustatud (võib-olla) — sealt see lahendamatus tunne.

Oli üsna hiline aeg. Üle südaöö. Olin õhtupoolikul joonud kohvi, siis vaatasime emaga telekat. On mõneti mõnus koos emaga kodus õhtupoolikut veeta. Oleme nagu mõni vanapaar. Teeme kohvi, räägime sellest ja teisest, oleme teineteise vastu kenad. Aga tihti on nii, et nagu hea vaba olla ei ole. Mingi närvilisus on meie vahel. Mul tekib tunne, nagu ma oleks mingi kohutav hädavares. Midagi ma pole elus teinud. Kuhugi ma pole sobinud. Ja ema ei ole ju ka elus õieti midagi teinud. Ja mis see meie kodugi õieti on. Ema ja poeg. Seda viletsust ongi meie vahel tunda, kui me oleme jäänud kahekesi õhtut veetma. Küllap sellepärast olengi vahel tema vastu julm. Vahel nii julm, et sellele on paha mõeldagi ja piinlik hiljem. Me mõlemad püüame seda närvilisust vältida ja sellest tekkivaid tarbetuid konflikte, aga vahel nad ikkagi tulevad ja vahel sööstame neisse lausa vihase januga.

«See oli väga kena film, nad mängisid nii hästi,» ema läks vannituppa solistama. Ma jäin elutuppa istuma. Teadsin, et jälle on õhtu, ema läheb magama, mul pole mõtet voodisse minna, sest ma ei uinuks naganii. Ei saa uinuda, kui tuleb selline seesmine erutus.

«Sa ei lähe kuhugi enam, ega,» rääkis ema köögist.

Puudub veel, et me kodus istudes koos jooma hakkame, mõtlesin ma akna juures seistes. All põlesid tänavalaternad, trollid sõitsid veel.

«Ma räägin, et ega sa ju täna ei lähe kuhugi,» ema seisis uksele ja ma pidin vastama. Ma ei tahtnud vastata. Muidugi tundis ta seda. Aga ta tahtis, et temaga räägitaks. Igal juhul oli tal vaprust sellest üle olla. Ma olin vait.

«Nojah, ma lähen siis magama.»

«Mine pealegi.»

Ta läks oma tuppa. Ma seisin veel tükk aega akna juures. Mõtlesin, ei tea, kas ta on juba magama jäänud. Otsustasin, et lähen jalutama pisut. Ei tahtnud isegi kellelegi helistada ega ka külla minna. Aga mida ma pidin seal kodus tegema.

Mõtlesin, et lähen seisan all tänava ääres, tõmban mõne suitsu, siis tulen üles tagasi ja kobin kotile. Lasin ukse vaikselt kinni ja panin koridoris suitsu põlema. Seisin väljas ja tõmbasin suitsu. Aga kui sa oled üksi ja midagi pole teha, hakkavad tulema igasugused imelikud luulud. Hakkad näiteks kartma inimesi, kes tänaval liiguvad, ja kardad isegi autosid, mis mööda sõidavad. Ma ei tea, kas te saate sellest aru. Mõtlesin, et ema võib-olla tuli akna peale ja vaatab, kuhupoole ma lähen — jalutan parem valgusfoori.

Kaugelt tuli vastu üks mees. Imelik, ühest küljest ma pelgasin teda, teisest küljest oleks tahtnud, et ta minult midagi küsinuks, et ta tahtnuks kontakteeruda. Me liikusime teineteisele vastu ja tundsimme mõlemad ebamugavust. Pääaegu oleksin ise talt midagi küsinud. Kui ma poleks suitsu teinud, oleksin võib-olla talt sigaretti küsinud. Vaatasime lähenedes teineteisele näkku, siis pöörasime mõlemad pilgud ära.

Seisin valgusfoori juures ja tõmbasin juba teist sigaretti. Oli tunne, et inimesed möödasõitvates autodes vaatavad mind. Kui mul oleks olnud mingi eesmärk, tahtnuks ma takso või marsa peale saada — poleks seda tunnet tekkinud.

Läksin laternavalgusest välja ja seisin varju. Miks pidin ma muretsema, polnud mul mingit muret.

Teispool teed tuli tütarlaps. Ta kingade kõpsumist oli juba kaugelt kuulda. Tükk aega ta ei märganud mind üle tee seismas. Märkas siis, kui oli juba üsna minu kohal. Ma olin kogu aeg tema poole vaadanud. Samal hetkel, kui ta mind märkas, hakkas tal hirm. Ta ehmatas ja hakkas kiiremini kõndima. Vist sellepärast, et ta mind kartis, tekkis tema vastu viha. Oleks tahtnud kas talle järele joosta või talle midagi karjuda, sest — miks pidi ta mind kartma. Hakkasin ainult enda ja tema rahustuseks vaikselt vilistama. Plika pani jooksu.

Ma läksin ja seisin keset tänavat. Seisin seal, käed taskus. Midagi ei juhtunud.

Astusin tagasi kodu poole. Siis hakkasin jooksma. Jooksin ühe jutiga meie majani ja trepist üles. Pugesin voodisse, aga und ei tulnud.

KALJU LEPIK

Minul on karvased sääred

Minul on karvased sääred
ja karvane rind.
Kogu küla peab
ahviks mind.

Minul on õige jäme
tõrrepõhja hääl,
õhtu hilja kui hõikan
kodumäel.

Aga mu süda on vaba,
vaba kui lind.
Siiski linnuks ei pea
keegi mind.

Sibide kõrtsis

Joo kaasa, külamees, muidu ei saa
lõppu hommikuks «katariinal»,
ehkki oleme lasknud volata
kogu öö selgel õllep ja viinal.

Joo kaasa, külamees, meiega
üks kruusitais õllerokka!
Kui poleks meid, su põldudel
siis vili nii uhkelt ei lokka.

Mirdipuu

Sa uskusid ikka ja alati,
aknalaual jääb mirdipuu haljaks.
Nõnda ammu sa kogu külale
oma mirdiga olid naljaks.

Tuli sulane, laulis ja vilistas.
Laul kostis sinugi lakka.
Peretüttele juba varakult
seati toredat veimevakka.

Ühel õhtul, siis kui siristas sirts,
kiigel hullati hullumoodi.
Ta tasa tuli ja sosistas...
Ja pugese su kõrvale voodi.

Kannad algavat elu nüüd südame all.
Küla pilked su pruudipärjaks.
Ja õhtuti salaja akna all
nutad mirdipuu pisaraist märjaks.

Miks, pillimees, täna nii aeglaselt
nurgas nukrana kannelt siblid?
Marupolka sa kohe lahti löö,
nüüd tantsima lähevad sibid!

Löö lahti lugu, las lirtsu virts
säärsaapas ja kõmiseb põrand,
veel enne, kui hommik veab taevale
pikad punased valguse sõrad!

Kes on need?

Kes on need hobused — kolm punast täkku?
Kapjadeks sõrad. Tuld hirnuvad näkku.

Kes on need mehed — kolm karvast ja kõhna?
Riietest ninna lööb kopitand lõhna.

Kes on need sulased? Kes on need naised,
õlgadel patsid ja põskedel paised?

Kes on need — karvaste karvased varjud?
Kes on need? Kes on need? — ärgates karjud.

Ma armastan neegritari

1

All sadamas on veinibaar,
kus tantsib võõras neegritar.

Trumm taob ja nutab kurb kitarr.
Ma olen nagu armund narr.

Suu ammuli ja hinges põud,
nii võlub mind ta elujõud.

Suu ammuli täis küsimust:
ons neeger hall või süsimust?

2

Ragiseb, pragiseb, kärts ja põmm.
Tähed on vargad ja kuu on võmm.

Õö on vangla ja varjud on trellid.
Trahteris istud ja konjakit tellid.

Nurgas lõõts otsekui emis rõhib,
mõkitab trumm ja saksofon kõhib.

Tüdrukud näitavad paljaid reisi.
Sulle ei keegi. Vahivad teisi.

Ragiseb, pragiseb, kärts ja põmm.
Teised on vargad ja sina võmm.

3

Ma olen noor armetu pianist,
kel üksainus noot on: ja see on Liszt.

Kel üksainus noot on, üksainus Liszt,
üksainus haud ja üksainus rist —

must neegritar sadama trahterist.

4

Ma mängin näidendis statisti,
kes kannab üle lava risti,

pääs pärg ja ülakeha paljas.
On siiski sappi selles naljas.

On siiski sappi — rist on must.
Mul kadus näitlemiseks lust.

5

Kuu on katusel, karjub kui kass.
Kuul on kuradi kähe bass.

Tähed on rosinad taevasaias.
Ise ma vaim siin surnuaias.

Küllap ma ükskord endale kosin nad,
taevasaia seest tähtede rosinad.

Keskööl lehvitan valget lina,
näidates elule pikka nina.

6

Olin ma purjus või olin ma kaine,
ikka mind hülgas must neegrinaine.

Olin ta vang, nüüd olen vaba,
kasvatan sarvi ja karvast saba.

Lõpuks ma tabasin õige noodi:
armunu lõppsiht on alati voodi.

7

Sa sündisid sääl, kus voolab Niiger.
Su isaks on ahv ja emaks tiiger.

Su rinnad on kõrged kui datlipalmid.
Päev-päevalt sa maitsvamaks viinaks valmid.

Ja kui sa kord maitsvamaks viinaks valmid —
siis komblusvalve keelab mu salmid.

Se Neützit Anna

Sählt Taiwast saddas Manna/
Se kiwwist joksis Wessi.
Söi Taiwa-Rohgka Anna
Ninck We sehs ta hend pessi.

Must Ingkel Tiwad laotas/
Et echmatas hend Anna.
Ta Sergki Liwas kaotas
Ninck tachtis plechko panna.

Ent Satan oli nohr
Ninck Anna olli rummal.
Sai Neützist Pörko Hoor/
Doch Satanast sai Jummal.

Mets

Ära pillu mind, mets, käbidega,
sina oled kuusik ja mina lepik.
Anna mulle oma okkaline käsi.

Päike poeb läbi su rohelisest kasukast,
sõnajalgadel tiritamme kasvatab.
Sina heameelest veidi ümised.

Mina heameelest veidi ümisen,
ja varesed vannuvad kurja.

Värvilised laulud

1
Ta lausus lihtsalt laulu,
ta lausus nii lihtsalt:

Kuul on pikad sõrmed,
nii pikad ja valged sõrmed.
Ja kuul on sõrmes sõrmus,
nii lihtne ja rumal sõrmus.

Ja ööl on nii rumalad silmad,
nii pururumalad silmad

kui tüdrukul.

2
Ripsmete metsa
värvisid sa mustaks,
mu tüdruk.

Ja kulmude kõvera kuu
värvisid sa mustaks,
mu tüdruk.

Kas mäletad muinasjuttu
kuutõrvajast?

Suu punane muna,
punane kui lihavõttemuna,
see veereb ja veereb.

Veereb mu suule.

3

Kõik puud on nüüd sinised.
Kõik lehed on nüüd punased.

Ja tuul on nii loodri moodi.

Tal on nii naljakad kindad käes,
nii naljakad labakindad.
Ja torukübar . . .

Ja kübara pääl
istub narr ja naljakas lind.

Ja see lind on nii minu moodi.

*

kes on sind marmorisse marmormees
kes on sind raiund
samba rajand rappa

kes selle suure sõja sees
kes tapetu kes tapja

mürkmustal mättal vettind notid
vaskrusked jõhvikate joobnud silmad
pea kohal pehkind pilvekotid
ja kõueilmad

kas püsib sammas
aataarvud vasest

kui oras roheline
kas nüüd minna

kui mahla tilgub kodusalu kasest
ma lähen kevadel
ma ei saa minna

MAIMU BERG

LAHKUJAD

See oli 13. märts, kui ma vanatädi Endla leidsin. Korteri oli haisu ja tolmu, aga muidu olid toad korras, voodiriided kušetilt kokku korjatud ja kappi pistetud, rohupudelid ja tabletid laual kausis, teler välja lülitatud. Teleri ees tugitoolis konutas tädi Endla, kui ma teda õlast puudutasin, vajus ta küljeli ja mu ninna tungis haisupahvak.

Aimasin halba juba all koridoris postkastide ees seistes. Vanatädi postkast oli lehti täis ja isegi üks kiri või teade paistis läbi kastipilu. Oli nii, et koputamisele ja helistamisele tädi ei vastanud. Võtsin hoogu ja prantsatasin mitu korda vastu pealtnäha nigelat papist ust, aga see ei andnud siiski järele. Tuli tükk aega taskunoa ja korgitseriga urgitseda, enne kui luku lahti sain. Hea veel, et keegi peale ei juhtunud.

Esikus rippus Endla pruun säbrulisest plüüsist talvejakk, hõlmade ja kätiste juurest tublisti kulunud. Jaki varrukast tolknes vana beez punaka neerumustriga rätik. Mõranenud nahaga talvesaapad olid harjatud ja viksitud, isegi soolarante ei olnud. Peegililaua oli tuub «Orto» kreemiga, laiade piidega kamm ja huulepulk. Keerasin huulepulga lahti, pruun pumat oli sagedasest kasutamisest lamedaks kulunud.

Uks toa ja esiku vahel oli kinni, aga uksepraost hoovas tuult ja ühes sellega haisu. Astusin ettevaatlikult tuppa. Aken oli lahti ja aknalauale oli pandud väike padi, et aken paremini poikvel seisaks. Tuul liigutas hõredaid fileekardinaid. Kevadise päikese kiirtevihus keerlesid tolmukübemed. Oli vaikne nagu surnute riigis, surnute maja surnu toas. Kõige hääletum oli teleri ees istuv vanatädi Endla.

Mu esimeseks mõtteks oli kohe ära minna, et Endlat tema leitud rahus mitte eksitada. Sulgeda enda järel tasakesi toauks. Keerata kinni lahtiselt peegililauale jäänud huulepulk. Lükata välisuks ettevaatlikult koomale ja rutata tagasi märtsipäikesse, lume sulamisse. Miks ei võiks vanatädi Endla kõduneda igavesti oma kooperatiivkorteris, mille jaoks ta pool eluaega oli raha kokku kraapinud ja mille alles eluõhtul endale muretseda oli saanud? Oleks ülekohtune teda siit ära viia, alles ta ju siia kolis, tundis rõõmu vannitoast ja kuumast veest ning soojendas käsi ja alailma külmetavaid jalgu vastu plekkradiaatori tahvli. Kirstu ja hauasamba raha polnud Endla nangunii jõudnud koguma hakata. Või millest seda kogudagi, kui pension väike ja kallid kooperatiiv maksta. Kõhn ja kuivetu Endla ei roiskuks kuigi kaua ega intensiivselt. Muidugi hakkaksid nad varem või hiljem teda otsima. Kui on vaja maksta korteri eest või konutada kooperatiivi koosolekul. Las otsivad, küll siis ka leiavad ja matavad. Mida minagi temaga peale hakkab? Ema ja onu Vello juurde kurtma minna pole mõtet, Endla oli ikkagi isa sugulane, kelle vastu emal ja onu Vellol mingeid kohustusi pole ega saagi olla. Isale võiks ju muidugi mõnel ta kainel hetkel

öelda ka, et vanatädi Endla on läinud, et konutab juba tükk aega surnult oma tugitoolis. Võib-olla isa hakkaski matuste asju ajama, eriti kui rääkida talle tädi Endla võimalikest kuldehetest ja järelejäänud kooperatiivkorterist, mille isa ainukese, kuigi kauge sugulasena ehk päranduseks saaks? Aga kas neid kortereid üldse pärandatakse? Ja isa võib küll suure hooga matuste korraldamist alustada, ent jätab asja pooleli, siis jääb see minu lõpetada, aga mida ma lõpetan, kui raha ei ole. Mingi raha matustele ju ometi kulub.

Ma heitsin veel kord pilgu tädi Endlale, kes minu puudutuse peale oli tugitoolis küljeli vajunud. Vastikust maha surudes läksin ja kohendasin ta kuidagiviisi istuma. Hetkeks kõhklesin, kas jätta aken lahti või sulgeda, aga arvasin, et las jääb lahti, siis pole nii suurt haisu. Tõmbasin toaukse tasakesi kinni ja tegin uksele igaks juhuks ristimärgi. Läksin vannituppa käsi pesema. Vannitoas oli väike peegel ja selle all kapike. Kapi peal kummelišampoon, äädikapudel ja heleroosa sebitükk valges karbis, mis meenutas avatud kirstu. Proteekäterätt lõhnas mustuse järele. Vahest oleks tulnud sõrmejäljed hävitada? Võtsin käteräti ja läksin tagasi tuppa. Pühkisin üle kõik, mida olin võinud puudutada, isegi vanatädi Endla õlad äigasin tasakesi rätikuga üle.

Esikust naela otsast leidsin korteri võtmed. Lahtimuugitud lukk punnis küll vastu, aga mul õnnestus ta lõpuks kinni keerata.

Umbes kolm päeva elasin ma teadmisega, et surnud vanatädi Endla ootab tugitoolis matmist. Oligi nii, et Endla ja ta surm ei läinud mul tegelikult enam üldse meelest. Imelik, ükskõik, mida ma tegin, sõin, kuulasin muusikat või ajasin niisama lora, ikka oli Endla mul silme ees. Nõnda oli paha elada ja neljandal päeval otsustasin vaatama minna, kas ta ikka alles on. Oli küll. Postkast oli veel rohkem täis kui enne, korteris paistis ka esialgu, et kõik on just nii, nagu ma olin jätnud. Ainult et oma meelest olin ma kõik sõrmejäljed ära pühkinud, aga ometi märkasin nüüd mingil kapikesel nelja sõrmega tolmule tõmmatud triipe. Oli siin keegi käinud? Või olin ma ikkagi need triibud ise tõmmanud ja pühkimata jätnud? Tõmbasin prooviks sõrmedega üle kapikese. Vanade triipude kõrvale tekkisid uued, viis triipu, mitte neli, ja üldsegi mitte nii jämedad nagu vanad. Aga see võis olla ka sellest, et nüüd ma tõmbasin teadlikult, tookord aga hajameelselt.

Mõtlesin, et kauem ma surnud tädi Endlale mõelda ei taha ja mida ma selleks pean tegema, et temast vabaks saada. Läksin ja helistasin kõrvalkorteri ukse taga, aga seal polnud kedagi kodus. Peale selle korteri ja tädi Endla oma oli koridori peal veel kaks korterit. Ühes neist polnud ka kedagi kodus, teise ukse tagant aga teatas hirmunud lapsehääal pärast mõningast vaikimist, et ta on haige ja üksi kodus ja et arst juba käis, aga teisi võõraid ei lubanud ema sisse lasta.

Polnud ilmselt mõeldud, et mina vanatädi Endlat matan. Hakkasin meenutama, kuidas me üldse sugulased oleme, aga täpselt ei teadnudki. Läksin tagasi Endla tuppa, otsisin kapist lina ja laotasin selle üle surnu. Sahtlitest leidsin vana albumi ja karbitäie fotosid. Läksin nendega

kööki. Pildid olid igavad, neilt vaatasid mulle vastu võõrad vanaaegsed inimesed, nende näod olid rumalad, sest nad ei teadnud midagi televisioonist, kabinetsüsteemist või kosmoselaevadest. Ometi püüdsid nad kõik kangesti tarka nägu teha. Vanatädi Endla oli ka mõne pildi peal, samasugune noor ja loll nagu need teisedki. Oli isegi meeste pilte, kuigi Endla oli olnud vanatüdruk. Ühe pildi nurka oli musta tindiga kirjutatud — Harry. Ühe pildi peal oli isa, laps süles. See laps olin mina. Meil endal seda pilti kodus polnud, meil oli vist üldse vähe pilte. Ema võttis minu pilte kaasa, kui ta ära läks, aga ta lõikas isa piltide pealt välja, kui see ka seal oli, ja viskas prügikasti.

Panin pildid tagasi sahtlisse. Teleri peal oli äratuskell, see seisis. Keerasin kella üles, aga ta ei hakanud käima, tuli raputada, enne kui ta käima hakkas, kõvasti ja kurjalt tiksuma.

Sõrmejälgi ma enam pühkima ei hakanud. Võtsin sahtlist fotokarbi pildi, kus me isaga peal olime, akna panin kinni ja väikese padja seadsin kušetile. Tulin tulema. Mõtlesin, et kodus räägin esimesel võimalusel isale vanatädi Endlast, aga polnudki vaja rääkida, sest vanatädi mind enam üldse ei häirinud. Mõtlesin, et millest see tuleb, võib-olla olin lina laotamisega omamoodi matusetalituse sooritanud, Endla lina abil maailmast eraldanud.

Vanatädi lina alla matmisest võis juba paar nädalat olla, kui isa mulle ühel õhtul ajalehe nina alla sorkas. Lehes oli hulk surmakuulutusi ühises mustas raamis. Isa näitas näpuga ühe peale ja ütles, et vanatädi Endla olevat surnud. Elamukooperatiiv «Päriskodu» leinas oma liiget Endla Juga't ja andis teada isegi matusetalituse aja ja koha. Isa otsis tuba mööda pudelit taga, et vanatädi mälestuseks juua, kuigi ta oleks pidanud teadma, et mingisugust pudelit majas ei ole. Ta tahtis mind poodi ajada, aga mulle ei müüda. Kui isa pudelit ei leidnud, istus ta laua taha ja hakkas nutma, pisarad jooksid tal mööda põski ja ta hädaldas, et riik ei lase tal isegi oma armsa kadunud vanatädi terviseks juua.

Matusele läksime me isaga mõlemad. Isa oli kuskilt hankinud isegi äbarikke punaseid karikakra moodi lilli kõverate vartega. Peale meie olid seal surnukuuri eesruumis veel mõned mutikesed ja üks totaka olekuga vanamees. Vanamees pööritas silmi ja ta suunurgad olid vahus, kui ta kõigile rääkis, et tädi Endla olevat enne surma endale ise surilina üle tõmmanud. Lehti ka ei saa enam kätte, ütles seepeale üks vanamutt, kõik ostetakse juba hommikul ära, isegi «Õhtuleht». Nüüd olevat seal palju lugeda. Ime, et ta üldse kuulutust nägigi, muidu poleks ta teadnud tulla.

Isa käis ühe muti juurest teise juurde ja seletas, et ta on kõige lähem sugulane ja kui korter maha müüakse, tuleb raha ikkagi sugulastele anda. Üks vanamoor näitas isa lillede peale ja ütles, et need on freesiad, aga teised hakkasid vaidlema. Vaidlus oli just täies hoos, kui tagaruumist tuli üks mees, vist lahkaja, üleni roheline nagu suur konn, rohelistes püksid, roheline särk ja peas roheline murumütsike. Et

mina olin vait, siis küsis ta minu käest, mis siin lahti on ja mida me ootame. Minu vastuse peale ütles ta, et Endla Juga matuseid ei tulegi, sest puusärki ei ole, aga puusärgi lubanud sugulane muretseda, seesama, kes laiba oli leidnud. Minu teada polnudki vanatädil sugulasi peale meie isaga ja nii ma ka lahkajale ütlesin. Siis tahtis lahkaja teada, kuidas isa nimi on, ja kui ma isa nime ütlesin, siis hüüdis tema kohe, et just seesama pidigi kirstu tooma ja leidis ka surnu. Et kooperaatiiv pidi lehes kuulutama, aga sugulane matab. Vaatasin ringi, aga isa oli kadunud. Üks mutt seletas mulle, et see punaste lilledega mees läks ära ja matused pidid tulema neljapäeval samal ajal. Teine mutt ütles, et need lilled olid freesiad, ja nad hakkasid uuesti vaidlema. Totakas vanamees küsis lahkajalt, kas ta ei saaks oma lilli surnukuuri Endla juurde jätta, siis ei peaks ta neljapäeval uusi tooma. Lahkaja ei lubanud.

Mul oli kurb olla. Kui hea oleks vanatädi Endlal olnud oma kodus valge lina all. Aga isa oli juba kord niisugune, et ikka rikkus ta midagi ära.

MÄGEDES

Mäed, mis mu aknasse paistavad, on ohutud. Nad pole jäetud mind valvama ega luurama ja ma ei tõmba eesriideid akende ette, kui õhtuti lambi põlema panen. Eesriideid tegelikult polegi. Siin läheb vara pimedaks, päike kaob kiiresti mägede taha, et ta aga seal kaua alles on, seda näeb kiirtest, mis madalamatest tippudest veel tükk aega üle kumavad.

Kõrvaltoas elab juba kolmandat päeva keegi. Ta kõnnib mööda tuba, põrandalauad nagisevad. Ta laseb veel voolata, usun, et ta kuseb kraanikaussi. Ta kõhatab, aga ma ei saa aru, on ta mees või naine. Ega sellel polegi mingit tähtsust, kui ehk kraanikaussi pissimise seisukohalt, aga ikkagi oleks huvitav teada. Võib-olla oleks kindlam ja selgem olla, kui teaks...

Väljakäik on koridoris. Eile ma panin tähele, et ta käis seal ainult ühe korra, järelikult kuseb ta kraanikaussi. Toast ta väljas rohkem ei käinudki. Huvitav, mida ta sööb?

Mina olin eile ka terve päeva toas. Selleks et teda jälgida. Aga loodetud selgust ei saanud. Võib-olla jälgis tema samal ajal mind. Ma sõin leiba ja juustu. Jõin veega segatud mahla. Pissile hiilisin klosetti, ma ei taha, et tuba haisema hakkaks, sest ma ei tea, kui kauaks pean ma veel siia jääma. Kui ma teist korda väljakäigust tulin, näis mulle, et tema toa uks liikus. Aga kui ma ta uksest mööda läksin, oli selle taga kõik vaikne. Surusin pöidla vastu lukuauku, et ta piiluda ei saaks. Võib-olla oli ta mind juba näinud?

Mäed, need teavad, need näevad nii teda kui mind. Nad teavad meist palju, aga nagu ma juba ütlesin, pole nad selleks siin. Nad on

totrad, on banaalsed, primitiivsed oma kangekaelses liikumatuses ja vaikimises. Kogu aeg ühte moodi. Ka pole neil lõhna. Mul tuleb põrandal kükitades omaenda lõhnu nuusutada, lõhnade vähesus siin mägedes rõhuks mind muidu liiga. Meri on etem. Meri oleks igas mõttes etem, aga teda pole, ta on sadade kilomeetrite kaugusel.

Juba jälle soliseb kõrvaltoas vesi. Kaheksas kord. On tal põis haige? Muidugi ei pruugi ta iga kord pissida, ta joob, peseb. Vastik, juua ja pissida ühel allikal. Nüüd kõnnib ta mööda tuba. Astub akna alla ja lükkab selle lahti. Mul tuleks oma aknast välja kummarduda, võib-olla ma siis näeksin teda. Aga ma ei taha. Ta on mulle vastik. Ta segab mind väga. Ma ei suuda lugeda, keskenduda, ei saa magama jääda, sest ma pean teadma, mida ta teeb. Söön vähe. Väljas ma ei käi. Õhtul pissisin kraanikaussi. Ta oli ju kogu aeg nii vait ja ma tahtsin teda jälgida. Kui ma pärast kraani kinni keerasin, kuulsin ta voodi nagisemist. Küllap ta oli maganud ja vee solin ajas ta üles. Ta tampis mööda tuba. Mehe sammudega, suurte ja rasketega. Aga see ei tähenda midagi, sest vahel ta tipib kergelt ja kiiresti nagu naine. Teeb ta seda meelega? Segab jälgi?

Õösel ärkasin ma sellest, nagu oleks keegi hüüdnud: «Paneme hauad kõrvuti!» Jäin kuulatama, aga kõik oli vaikne. Uinusin taas, aga mõne aja pärast ärkasin sama hüüde peale. Jälle oli kõik vaikne. Püüdsin meenutada, mida olin unes näinud, aga ei tulnud meelde. Ka ei olnud hääl, mida ma kuulnud olin, ei mehe ega naise oma, oli lihtsalt hääl.

Hommik oli udune. Mäed, kuigi siinsamas, ei paistnud üldse. Ma ainult teadsin, et nad on. See tegi mind valvsaks. Udu võis olla mägede kavalus, nüüd said nad mind ikkagi jälgida. Tõmbasin teki üle pea. Kõrvaltoas sorises kraan. Ta kusi. Uinusin.

Kui uuesti ärkasin, oli udu üles kerkinud. Sadas. Kõrval oli vaikne. Läksin kraani juurde ja soristasin pissida. Oli olnud kibe häda ja kergendus oli nüüd suur. Vett ma enam voolama ei keeranudki. Kõrvaltoas kõhatati. Võib-olla etteheitvalt? Mida tal ette heita, ise kusi esimesena kraanikaussi.

Kiskusin lausahtli lahti. Juust oli otsas. Tõmbasin ninaga — sahtlis oli veel juustu haisu. Leivast oli järel väike kuivanud konts. Mahlapudeli põhjas oli tilk mahla, lasin sellele kraanist vett peale, rüüpasin. Mahla maitset polnud tunda. Veel polnud üldse maitset, oli vaid leigus. Näsisin leivakontsu ja otsustasin sellele virelemisele lõpu teha. Pesin kraanikausi puhtaks. Võtsin enda alasti ja pesin üleni ära, nii palju kui see kraani all võimalik oli. Vett läks kõvasti maha. Üle tüki aja lõin pilgu peeglisse. Mul oli vana koera loppis nägu. Seadsin end korda. Lõhnastasin. Olin nii hoos, et unustasin tema hoopis. Valisin kapist erinevaid riideid, ühegi kasuks ei osanud otsustada. Astusin pesuväel akna alla. Vihm oli üle läinud. Mägede harjadele paistis päike. Panin selga midagi päikesekohast, vihmajärgse päikesega sobivat. Kammisin juuksed kohevile. Siis meenus mulle tema. Jäin kuulatama. Ka seinaga taga askeldati, kapiüksed kääksusid ja paukusid. Seegi seal tahtis ini-

meste hulka. Sellelgi oli toiduvaru otsas, kraanikausi hais ajas oksele. Heitsin veel ühe pilgu peeglist ja manasin näkku ilme. Astusin ukse juurde. Keerasin võtit. Oli tunne nagu kunagi enne esimest vettehüpet. Lükkasin ukse lahti. Astusin koridori. Kõrvaltoa uks avanes hoogsalt, aga teda ma veel ei näinud, uksetahvel varjas ta minu eest. Lõime mõlemad bravuurselt ukсед kinni, pöördusime korruga teineteise poole. Seisin silmitsi tulevasega.

AADO LINTROP

Mis ja kus

mis on mõnikord
maailmu sildav ekstaas
mõnikord aga
aega tükeldav kainus

tihti suurest tervikust
tühine raas
sama tihti väärtus
tõeline
ainus

kus on avarust palju
ent kunagi
selles kahele
ruumi ei jagu

ent kus rünnates
üksikunagi
sa oleksid
õnnelik nagu

kus su silmad sööb sageli
tähitu öö
ja harva valguste valgus

kus kõik mida teed
tundub tühi töö
või siis tõelise elu
ammutõotatud algus

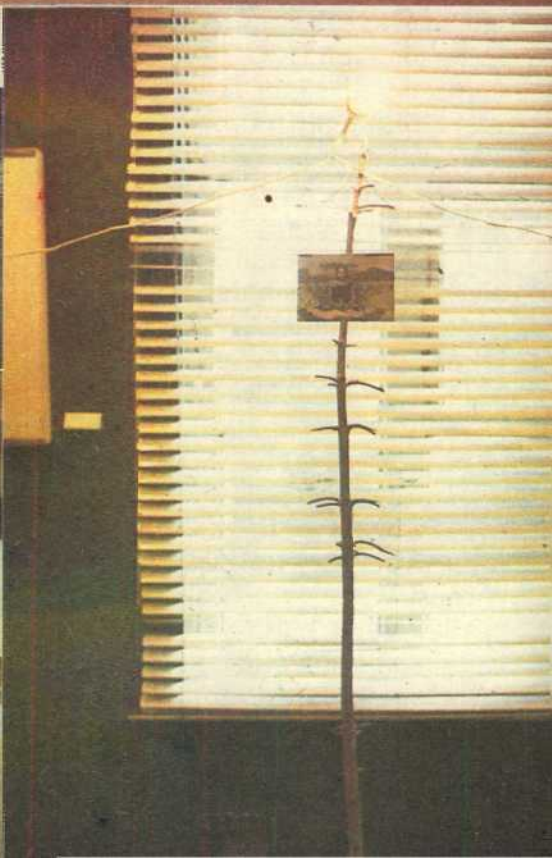
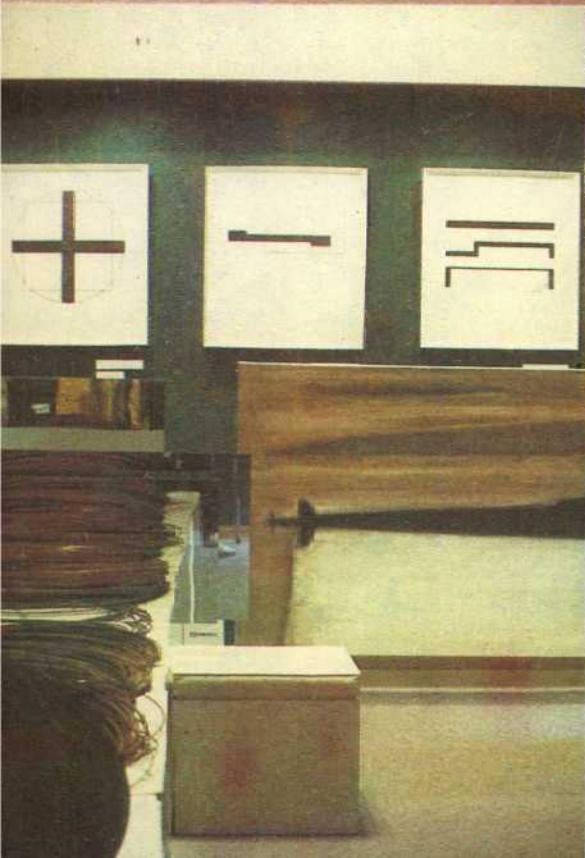
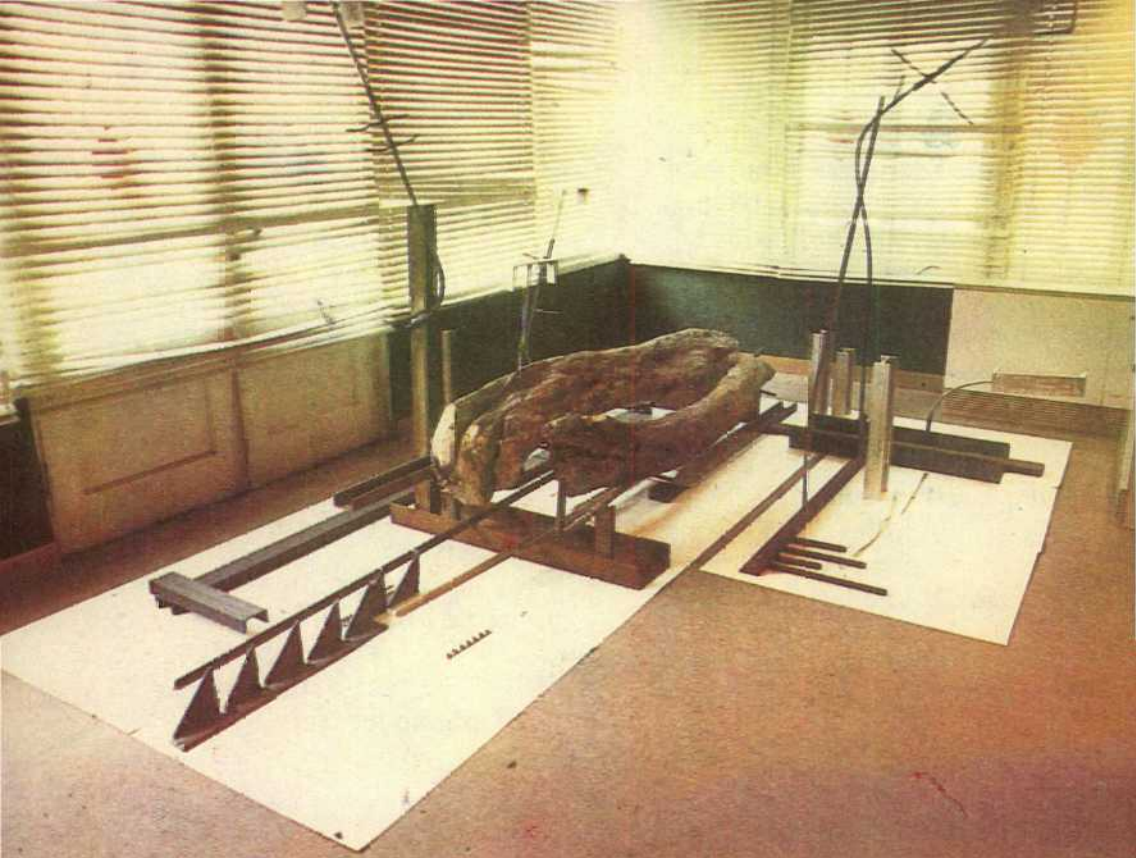
Fragmendid

naeratused läbi aknaklaasi
viiped sammud selja taga
näod ja rõivad ukse kolksatus
müra tähtsusetud fraasid
julge otsavaade pilgu volksatus
sealt paistab taevasina keegi avab suu
milles sõna nagu kaotsiläinud pilv
teine tõstab käe ja tõmbab maskilina
üle näo
et varjata kükloobisilm

Miks laplane ei laula

viimase kasuka müüs muuseumile
raha jõi maha võttis paadi sõitis järvele
vastu õhtut jäi mootor seisma
istus paadininas vahtis vette
see oli sügav nagu taevas
kaugel all rippusid virmalised
kui suur noodalina nägi tähti nagu kalaparve
ennast unustades jorutas
Uvvan-pojal seitse põtra
hoi — lenga — loo
kaja kuuldes võpatas
toibus: põtru pole
penssu pole
viina pole
sülitas ja luges kolmekordseid
võrgud võeti välja ühes kaladega
hakkas väga külm ja pime
nagu oleks maailm alles veest kerkimata
nagu poleks üldse midagi
peale lekkiva paadi
ja õlise vatijope

kolmas
selg kui sein
mis norib kätt
ja kriiti
neljas avamata näitus
ees on lint
viies varrukast
veab pikka valget niiti
uskudes et pööratav
on labürint
rinnad jalad
värelused rõiva taga
pingeväljad
tõmbed tõuked
vastasseis
kõik on võõras
ulmeline
samas aga
proosaline
nagu pühapäevareis

Pärandus I

see väike kõheda varjuga mees
kes uskus kummalist juttu
muutus läbipaistvaks kord hommikul
väljus toast ja lahustus uttu

tema köögilaualt vast aasta pärast
leiti lauluraamat ja vilepill
ning akna lähedalt taburetilt
õites senitundmatu lill

kolm pärijat jagasid siis tema vara
ning mina noorim sain raamatu
mis laulud ses kirjas ja millises keeles
on tänini arusaamatu

Pärandus II

oli aednik
viidi
puud jäid ilma hooleks
aias võilill vohab
nõgesega pooleks

mõni möödakäija.
tuleb
rebib puust
õuna
aga pala
samas sülgab suust

sest see ilus
mahlast
kiiskav viljaliha
nagu sapp
on viha
NAGU SAPP ON VIHA

Pärandus III

sõnad ja tähendused
seni sõlmuvad koost
värsse kaob luuletustest
sündmusi ajaloost

maailm lõheneb veelgi
rebeneb hingelõim
Harmagedooniks väge
koguvad vaim ja võim

teateid ridade vahelt
pilte piltide seest
linn kumab läbi linnast
tee paistab läbi teest

ruum on nihkunud ruumist
aeg on hargnenud ajast
mina lahkunud minast
nagu võõrastemajast

TSITAADIMOSAIK

... igal ajajärgul, kaasa arvatud meie omal, on oma klassika, sest endastmõistetavalt valime vanast taidest neid teoseid, millel meie situatsioonis meile midagi võimalikult aktuaalset on öelda...

Ain Kaalep. Katse vaadelda teost koos taustaga. «Sirp ja Vasar» nr 31, 1976.

Ikka... kummitab... hävingu oht, seades eriti väikerahvaste edasise olemasolugi kõikuvale vaekausile.

Endel Nirk, järelsõna eesti rahvuseeposele «Kalevipoeg». Tln, 1975, lk 273.

Igal rahval peaks olema oma kodu, oma rahvuskorter.

Lev Ginsburg, «Edasi», 11. 07. 1970.

On ikka hea, kui inimesel on midagi, mida ta päriselt omaks võib pidada, mida talt keegi võtta ei saa — oma maa ja oma keel.

Juhan Peegel. Saaremaast Sajaanideni ja kaugemalegi. Tln, 1970, lk 9.

Eestimaa erakordselt soodus strateegiline asend — see on saamahimulistele olnud sajandite kestel, kuni meie päevadeni välja, peamiseks peibutuseks. Ja põliselanikele nuhtluseks.

Paul Rummo. Mitme laulu lood. Tln, 1969, lk 8.

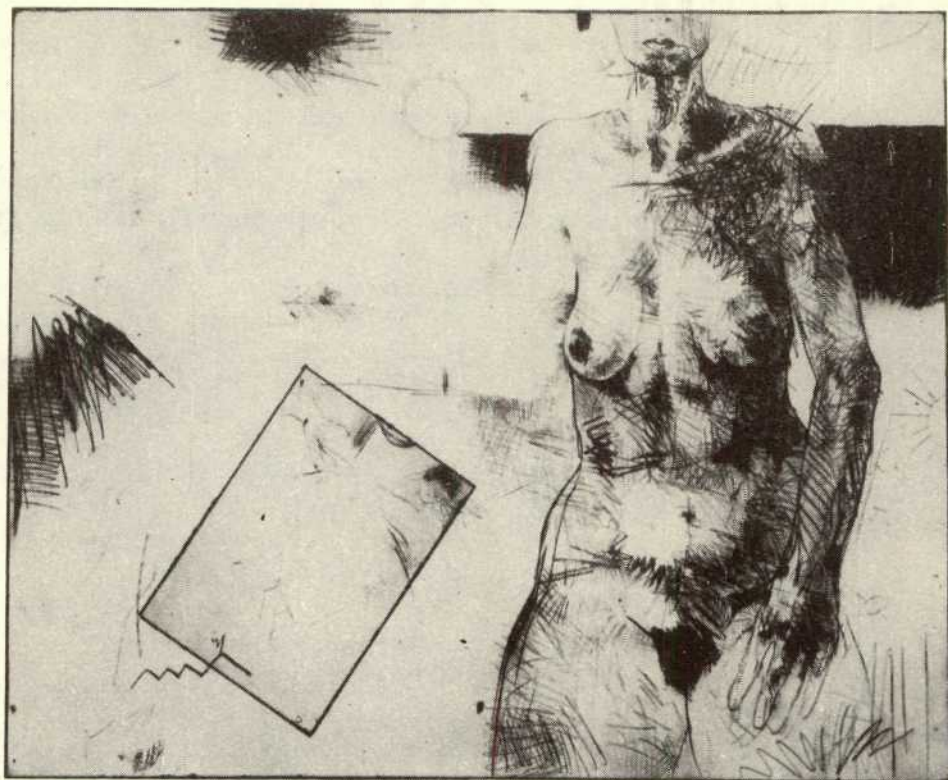
Me peame ju väga tasa käima, silmad maas
Teil pole vaja küsida, mida me otsime.

Ammu sai maa teile ja meie riik
Kukkus kildudeks tühja maailma.

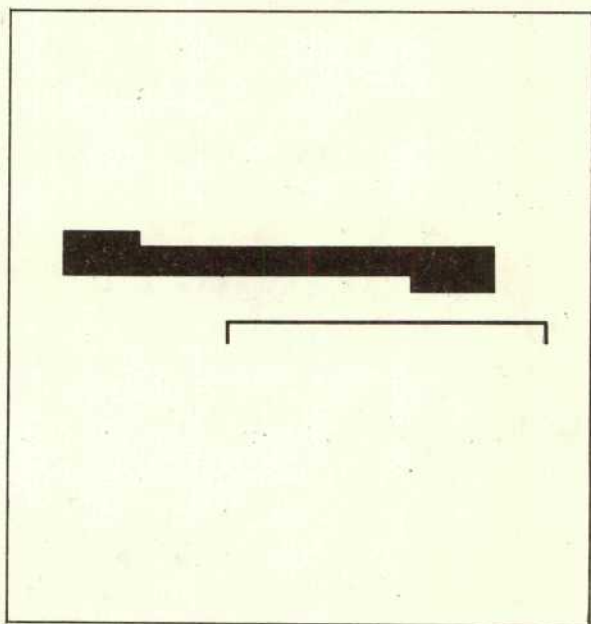
Jaan Kaplinski. Tolmust ja värvidest. Tln, 1967, lk 13.

«Miks sa ei evakueerunud?» küsis Märten. «Mu ema ütles: «Kui kõik ära lähevad, siis on see eikellegi maa ja ükskõik kes võtab ta ära. Rahvas peab jääma oma maa peale. Ainult siis on ta rahvas ja ainult siis on see maa selle rahva jagu. Siis on ka neil, kes ära lähevad, maa, kuhu tagasi tulla.»

Lilli Promet. Primavera. Tln, 1971, lk 29.

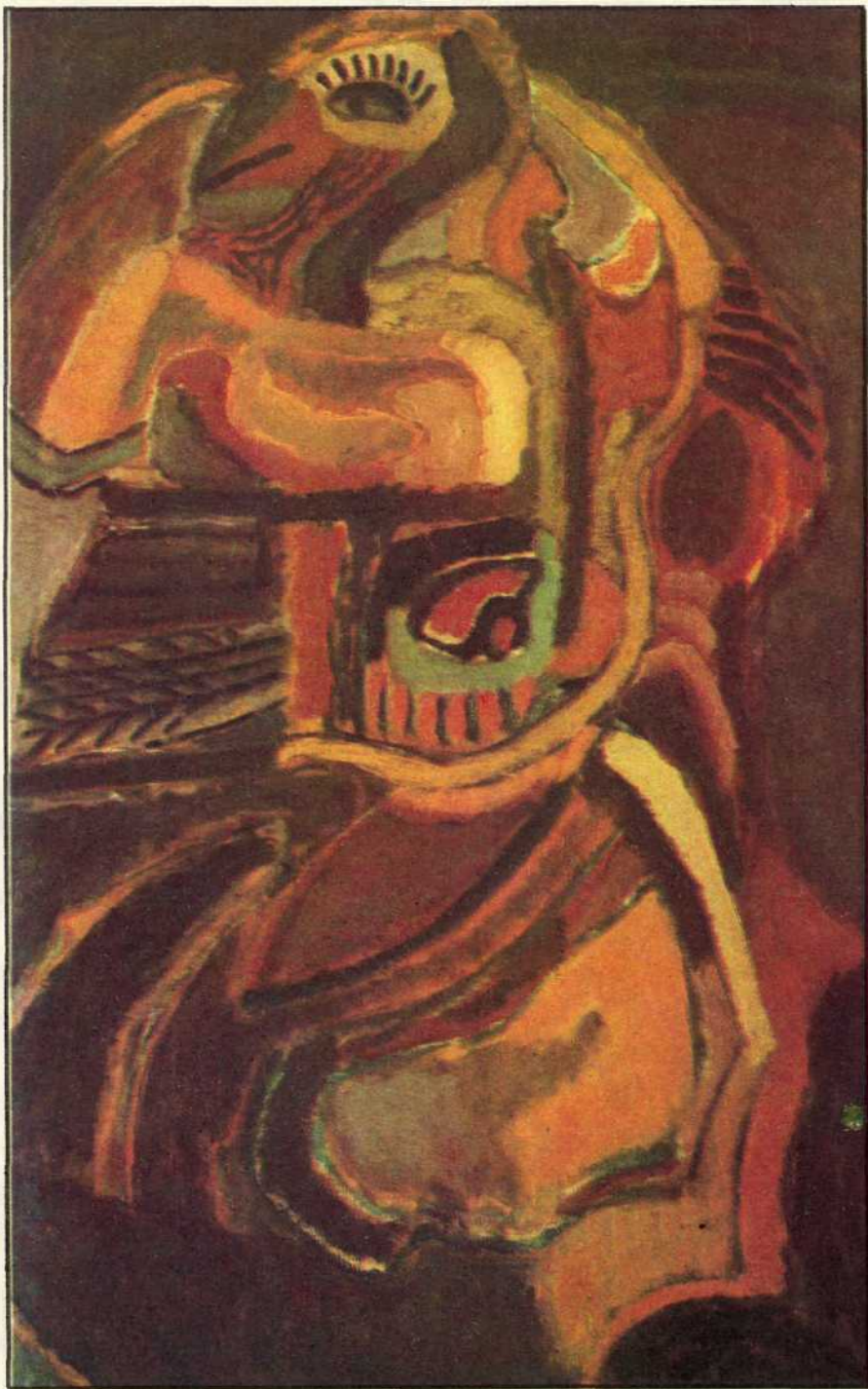

Anu Kalm. «Etüüdid. Üks. (Mina)». Kuivnõel, 1987.

Urmas Muru. «Industrialistlik kompositsioon СИ37Ф». Akvatinta, 1987.

Valev Sein.
«Kivilind». Õli, lõuend.
1987.

HARRY LIIVRAND

«RÜHM T» AASTA HILJEM

Arhitektid Urmas Muru (1961), Raoul Kurvits (1961), Peeter Pere (1957); graafik Anu Kalm (1960); ERKI maalieriala üliõpilased Lilian Mosolainen (1961), Tiina Tammetalu (1961), Valev Sein (1964); Andres Allani (1965) luuletused; rühma teine näitus A. H. Tammsaare majamuuseumis Tallinnas juunis-juulis 1987.

Muutunud ja suurenenud osavõtjaskonnaga «Rühma T» uus näitus oli möödunud suve meelde jäävamaid kunstisündmusi. Nüüd teatud distantsilt vaadatuna väljendas see noorte kunstnike grupp kõige selgemini kunstielus juba mõnda aega käärinud põlvkondlike hoiakuid, millega puututi kokku 1980. aastate keskpaiga noortenäitustel ning mis eriti kujukalt avaldusid 1987. aasta hilissuvisel noortenäitusel. Seda «uut meodi» kunsti võis laiemalt näha ka 1986. aasta detsembris Matkamajas nende kunstnike vastunäitusel, kelle tööd ametlikule noortenäitusele tookord ei mahtunud. Tasapisi, kuid järjekindlalt hakkas avarduma pilt võimalikest uutest (eesti) kunsti suunavatest hooBADest ja uue põlvkonna loojakreedost. Piltlikult öeldes seisnes muutus selles: kui eelmist põlvkonda oli viinud fotoaparaadi abil kunsti juurde hüperrealismi kiretu, ent väliselt efektnelaine (mis nagu disko kaotas tantsija jaoks vahetu kontakti elava muusikaga), siis ekspressionistliku kunsti taasavastamine aitas noortes kunstnikes avaldada spontaanselt reageerimisvõimel vabamaks ja meelelisemaks kontaktteerumiseks ümbritseva maailmaga (nagu uuesti puhkenud ansamblipidude buumgi). Ekspressionistlik kujutamiseviis on 1980ndatel aastatel võitnud endale maailmas soliidse koha ja meie kunstnikud on selle üsna kiiresti omaks võtnud. Klassikaline ekspressionism väljendas kunstniku kriitilist suhtumist ümbritsevasse, oli tugevasti seotud oma aja aktuaalsete probleemidega. Praegune neoekspressionism on hulga mängulisem ja dekoratiivsem, aga ka laialivalguvam, õigemini, täpselt piiritlemata nähtus. Kuuludes kompileerivasse transavangardi liikumisse, tunneb «Rühm T» sümpaatiat mitmete voolude — fovismi, abstraktse ekspressionismi, popi, kontseptualismi vastu, kui nimetada tähtsamaid. Võõras pole samuti lavastuslike kunstivormide *performance*'i ja *environment*'i rakendamine, ning isäranis viimase edukas kasutamine ühes muusikalise taustaga (Margo Kõlar, Ariel Lagle) näitab rühmituse

ruumitunnetusliku mõtlemise potentsiaali. Noorte kunstnike grupinäitustele on ikka olnud iseloomulik, et koos eksponeerituna mõjuvad esinejate tööd paremini, toetades üksteist ning aidates läbimõeldud kujundusega näituseruumi muuta üheaegselt nii teoste soodsaks fooniks kui visuaalselt toimivaks keskkonnaks.

Võrreldes esimese näitusega 1986. aastal oli teine kontseptsioonikindlam, täpsemate rõhkudega ja konkreetsemate eesmärkidega. «Rühma T» on omajagu keerulinegi arvustada, sest koos esinevad nii kunstiinstituudi lõpetanud kui seal alles õppivad tudengid. Üliõpilastest koosnenud ANKile ja SOUPile oli formaalselt võttes kergem läheneda. Kuid tegelikult sellist probleemi ei teki, esinejate tase on küllaltki ühtlane. Ehkki rühmituse liikmeskond on muutuv, seob enamikku esinejast toetumine ekspressiivsele värvikäsitusele, sümbolistlikule süžeele ja literatuursele kirjelduslikkusele, mis avaldub muuhulgas tööde pealkirjades. Viimastes ei pruugiks näha suurt sisulist tähendust, kuid «Rühma T» puhul näivad nad siiski osutavat enamale, kui teose nimes harilikult kajastub. See on soov anda vaatajale pidepunkt konkreetse töö lahtimõtestamiseks, millist ülesannet täidab ka näitust sissejuhatav teesideleht. Rühma kunst on jutustav ja metafoorne, sidet reaalse ainega nad ei hülgä, kujundid on kergesti loetavad, sageli müütilise tähendusega. Töödesse kodeeritakse mingi legend, mille mõistmine jäetakse publiku hooleks pealkirja suunaval toel. Kõige sümbolistlikumat lähenemisviisi demonstreerivad Raoul Kurvits ja Urmas Muru. Oma taotluses korralikku maali teha on nad lähedastel seisukohtadel, aga kummagi käsi reedab seni veel õpetatud diletanti. R. Kurvitsa maal «Tervitus koduvetele» on võtmetöö, teadlikult primitiivse vormi kaudu püütakse esitada sügavamõttelist sõnumit. Müütilise alatooniga «Minu õde» kuulub fantastilisse kunsti, kompositsioonilise hõreduse korvab siin aga veenev lummuslik atmosfäär. Tehniline profaansus peabki mitmel juhul varju jääma leidliku mõttearenduse ees (R. Kurvitsa «Rong», U. Muru «Proovipihtimus»). Mulle näib, et praktiseerivate arhitektidena oskavad nad edasi anda intensiivset ruumimõju, tekitada pinget ja konstrueerida uus keskkond, luues selle huvitavalt materjalidest, mille iseseisev kunstiline väärtus on minimaalne. Nii R. Kurvitsa kui U. Muru installatsioonid («Vara-

lahkunud noorluuletaja M. H. mälestuseks», «Kaks kala akvaariumis», «Hüvasti jätt mälestusega») panevad tuntud asju ning asjade omavahelisi suhteid nägema teise pilguga, kusjuures neid töid hoiab koos esteetiline korrrastatus. Eesti avangardse kunsti ajaloos on sellisel kunstil oma klassika L. Lapini ja J. Okase töödega olemas ning R. Kurvits ja U. Muru täiendavad seda suunda arvestataval tasemel.

Teised rühmituse liikmed esindavad ekspressionistliku tahvelmaali traditsioonilisemat külge, mis ei tähenda, et nemad oleksid igavamad. Värvu enda otsesele mõjule rajab oma maalid Peeter Pere ning seal, kus ta on impulsiivne ja kiire käega, on tulemus ka pingestatum. Joonistuslikult pole P. Pere tööd alati paigas. P. Pere ühendab ekspresionismikogemuse sujuvalt ka teistsuguse väljenduslaadiga, puhaste tuubivärvidega maalitud «Tütre kiri maalt» üllatab oma väljapeetuse ja lõpetatusega. Ent mõnel varasemal näitusel on tema maalide kõlajõud olnud tugevam. Tiina Tammetalu ja Lilian Mosolainen usaldavad oma nägemismuljet ning intuitsiooni. Värvide toreda sugestiivsuse saavutab abstraktsetes maalides kohati L. Mosolainen, tema figuuralsed kompositsioonid jäävad aga vähehõlpsaks. T. Tammetalu koloriidis on midagi Tiit Pääsukese värvikontseptsioonist, kuid lõuendile on see sama ergas värvikomplekt kantud juba hoopis tei-

siti, palju jõulisema, isegi robustse pintsli-tõmbega, mis annabki autorile loomupärase ekspresionisti staatuse. Tema on rühmituse liikmeist ka ainus, kes avalikult tegeleb vahetu vaatluse reprodutseerimisega, projitseerides isiklikke elamusi laiemasse konteksti (nn Kalamaja-seeria). Veidi vöörana tundusid näitusel Valev Seina maalid ja Anu Kalmu graafika. Nende mõlema tööd olid liiga viimistletud, et otseselt haakuda näituse põhitendentsiga. A. Kalm viljeleb tehniliselt korrektset estampgraafikat, tema ofortide kujundikeeles jätkub arenguruumi küllaga. V. Seina eristab kaaslastest tema teoste säravalt dekoratiivne üldmulje, millele tema maalidel aitab kaasa pastoose värvipinnaga faktuur. Tal on tugevat maalijanärvi, mida näitab juba ainuüksi see, kui julgelt ja tundlikult asetab ta üksteise kõrvale magusaid värvitoone, ilma et resultaat lääge või väga salonglik välja kukuks. Peab lootma, et stiliseeritud linnu- ja taimeriiki ainsaks kujutusaineks ei jää, meeldiv erand oligi dünaamilise käsitlusega «Hobusega mere ääres».

Lõpetuseks löik R. Kurvitsa intervjuust: ««Rühm T» on suundumus, seda seob põlvkonnatunne.» Viimane on kaheldamatult olemas ning mõõngem, et suundumuskki on meie oludes bravuurselt avalikustunud, edaspidine sõltub vaid sellele truuks jäämisest.

LAURI VAHTRE

SOOMEUGRI JA UGRIMUGRI

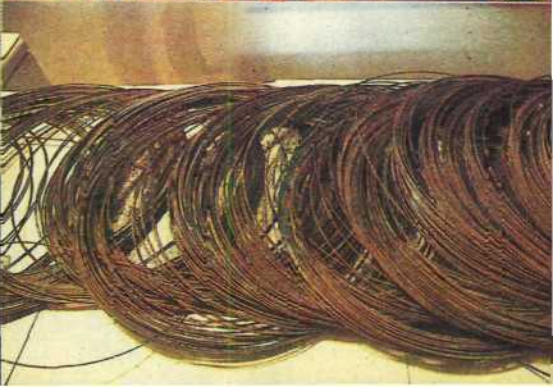
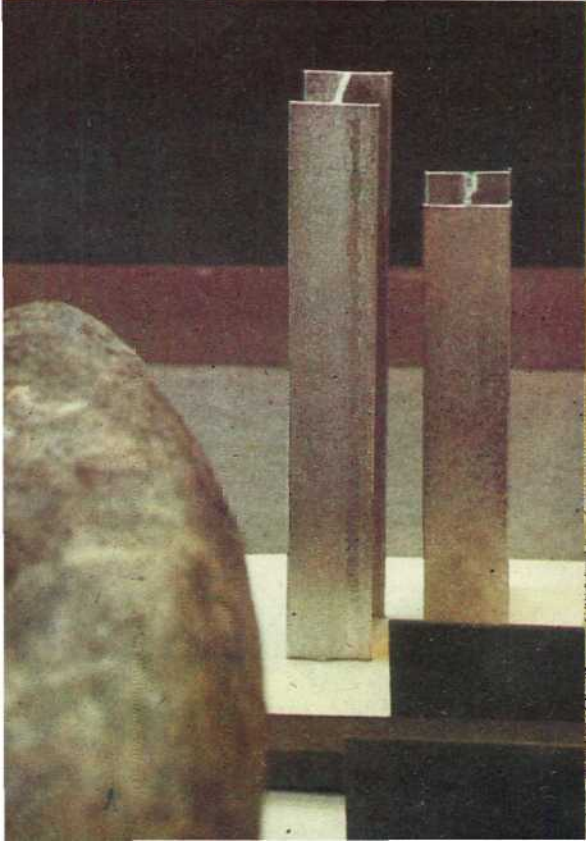
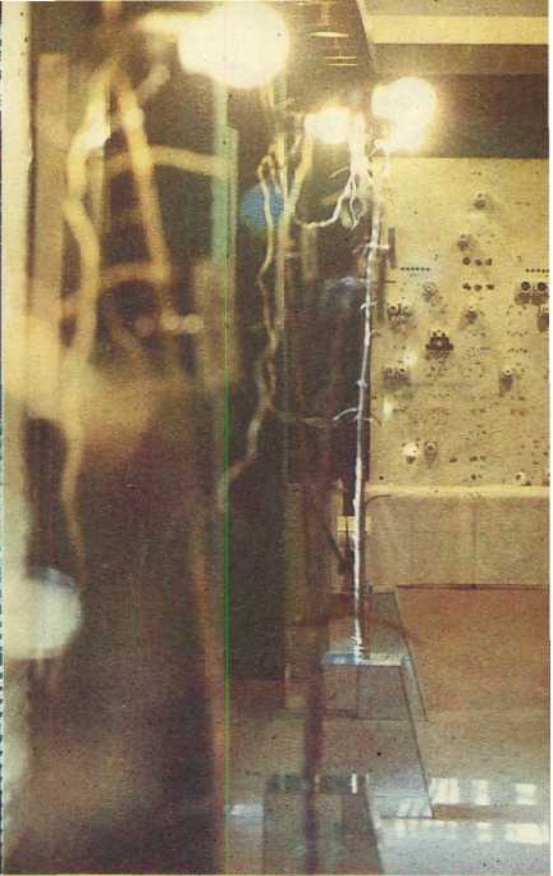
Kes rohkem, kes vähem, aga kõik me vajame ajalugu — o m a ajalugu. Arvu ja maapinna poolest kehvakestena on meil sellega vast rohkemgi asja kui taevaaluse teistel, vägevamatel hõimudel. Eestlaste minevik kubiseb vöörastest vägivallatsetest ja mitmesugustest kultuuritoojatest, seades meid tõsiste küsimuste ette: kuipalju me üldse oleme omaette nähtus siin maamunal? mida on meil uhkusega ette näidata? mida oma ajaloost võime nimetada õieti enda omaks? On (enese-)irooniliselt öeldud, et kui eestlaste ajalugu puhastada kõigest vöörast, siis ei jää muud järele «kui üks kapsajuurikas»...

See oli möödunud sajandil, mil moodustus eestlaste rahvas uusaegses mõttes. Formeerumise toimus paralleelselt iseendi identifitseerimisega, mis asjaolude sunnil kujunes peamiselt alaväarsustundest kannustatud tungiks olla sama kanged ja veel kangemadki

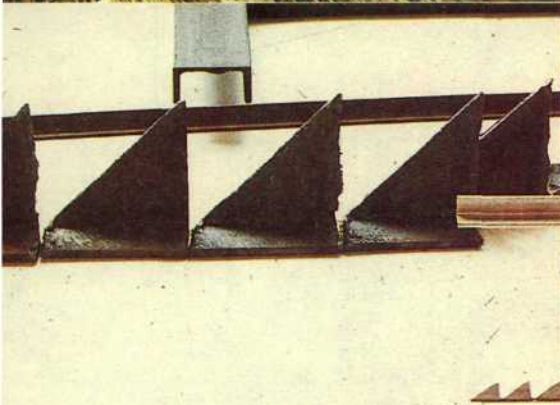
kui (balti)sakslased, ent siiski ka erinevad. Seetõttu näis eriti ajalooline aeg — või vähemalt aeg pärast Jüriöö tulekahju masendavat lämmatamist — üsna lootusetu: eestlasi võib kiretutest annaalidest leida vähe ja harva on nad seisnud mujal kui ajaloo näitelava ääremaa del.

See kurvastab ja ärritab meid. Ununeb, et me pole sugugi nii erandlikud, kui esialgu paistab. Häda vööraste tehtud ajaloo pärast on laialt levinud töbi. Inglise sõdivad kinolinadel ja raamatulehekülgedel tänapäevani vahvalt normannidega, s. o prantslastega, ja lõpetavad loo reeglina leppimisega; rumeenlastel tuleb samal kombel lepitada daaklased ja roomlased; prantsuse rahva ja riigi nimi ning suur osa prantslaste verd on päritud vihatud germaanlastelt; soomlaste ajaloos laiutavad rootslased; rootslaste omas taanlased ja sakslased; leedulaste omas poolakad,

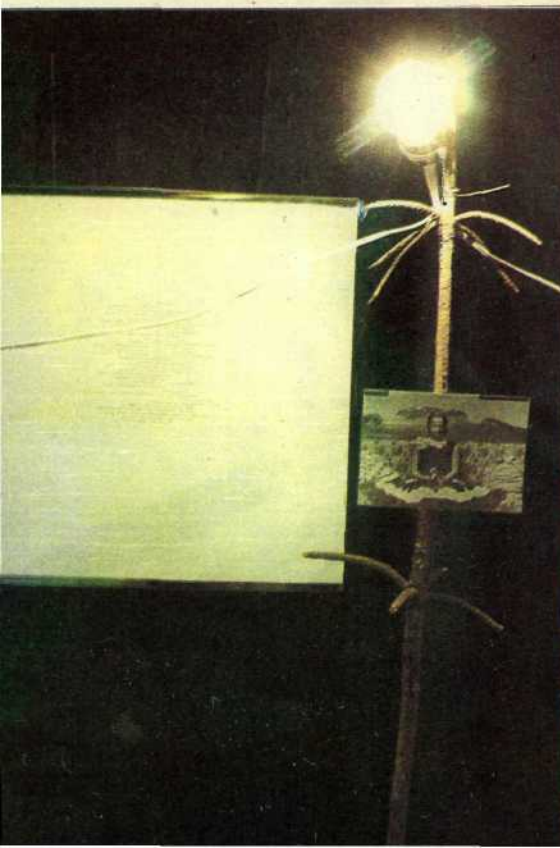

SEIŁI FOTOG NIIŁTAS KULLI MAX HARKOOI OHI SUHTEKOOL-
LIKU KOOSVIAHMISE KANNU. LÕEVÕTE OI OMAI AJAL SEINUD
TUNTUD PÄRVAPILSIK J. PARIKAS. NE VANDKASIMI FOTO KÕRRI
MÕTEID; MAX UTLES, ET HEE OI ILUS FILM. SELGAS JÕUDIS ÜLE-
VÕTE NIIN KATTE KÕRI SÕBERA, FOTOGRAAF MÕISTE LAURINA KÕ-
DU. MAX HARKOOI EI OLSI TA JUBA KÕRRI AUSA SEINUD.

venelaste hinge ei taha kuidagi mahtuda varjaagid ning Peeter Suure kutsutud välismaalased jne. Ometi ei arva keegi, et neil ja paljudel teistel rahvastel puuduks oma ajalugu. Eestlaste kohta olgu siinkohal selline märkus: meie ajalooteadus on ehmatuse üle elanud ja tasapisi visa tööga kindlaks teinud, et põlisrahva osa siinse maa elus polnud Eesti keskajal siiski ka n i i väike, kui pealt paistab. Selle asjaolu laiemaks teadvustamiseks on ehk kõige rohkem ära teinud rahvakirjanik Jaan Kross.

Siiski ei saa midagi parata, et see osa jääb väikeseks ja kristallpuhta eestluse taganõudlejatele täiesti ebapiisavaks. Eriti viimased — neid leidub — jäävad üsna külmaks Tallinna krooniku või Haapsalu kanooniku eesti päritolu suhtes. Sest — Russow, Pulck ja teised nendetaolised lugesid, kirjutasid ja ilmselt ka mõtlesid võõras keeles ning kummardasid mingit «juudi jumalat».

Ummikust leidub aga väljapääs: otsida ja leida oma juuri mitte kuningate, sõdade ja kivilinnade kroonikais, vaid eelkõige esiisade vaimses pärandis — rahvaluules, usundis, kombestikus. Ja olgugi me sellisele vaatepunktile teatavas mõttes vägisi sunnitud, leian, et ta on omamoodi ülev. Loetagu vaid eesti rahvalaule! Selle pärandiga, «vana-varaga», nagu seda nimetas Jakob Hurt, võime julgelt silma vaadata neile, kes arvavad, et meil pole kultuuri — kuna meie minevikus puudub eestlasest vürst, kes oleks orjastanud oma vennad ja palganud nende higi arvel endale poeete ja muid kiitjaid, — ning asetada Suure Tamme laul väarikalt Rolandi laulu kõrvale.

Niimoodi pööras oma pilgu rahvaluule poole juba Kristjan Jaak Peterson. Kahjuks (õnneks) oli tema tegevuses rohkem südant kui kainet asjalikkust. Soome eeskujul (õieti küll kaudselt kreeka eeskujul) püüdis ta luua — või pidas seda tõsimeeli taasloomiseks? — eesti Olümpost. Tema tegevusest oleme pärinud Vanemuise, kelle väljamõlemist vist ei tasu kahetseda. Eestlastel pole oma Olümpost olnud — üksildane Taara (Tooru) ehk välja arvata, ja temagi pole ainult eestlaste jagu —, nii et habemik Kanneldaja oma piltpostkaartlikkusega õieti mingit konteksti ei riku ja ega teda p ä r i s muinasjumalaks keegi pisutki haritud inimene ka ei pea.

Üsna sarnastel asjaoludel valmis Faehlmanni alustatud ja Kreutzwaldi lõpetatud «Kalevipoeg», millest eesti rahvas päris laiemat usu oma keelde ja luulesse ning Kalevipoja enda. Kalevipoeg ja Vanemuine on olemuselt lähisugulased. Neid on ilmale toonud soov anda eestlastele kui mitte ajaloolised, siis mütoloogilised suurkujud. Praegu

teame, et rangelt teaduslikust küljest on nad mõlemad meile antud kujul väljamõeldised (millega pole sugugi tahetud eitada nende tohutut tähtsust rahvusliku eneseteadvuse kujunemisele). Praegu teame ka, et soovitud kreekatasemelisi mütoloogilisi suurkujusid meil lihtsalt polegi olnud.

Sellest tõdemusest lähtubki juba perspektiivikam juurteotsimine. Kui pole olnud oma suuri jumalaid — ehk on eripära just selles? Ja siit nõndamoodi edasi: mis täitis muinaseestlase meeli? Mida arvasid esiisad ja -emad maast, veest, taevast, päevast, ööst? Millest laulsid mure ja kibedusega, millest rõõmu ja naeruga? Kuidas elas aus mees, kuidas alatu? Mida ütleb meile see, et orjaks alandatud talupoeg, kes mõisahärra ees värises, võttis noorkuu ees mütsi maha ja teretas teda kui sõpra? Millised laulud, jutud, vanasõnad, uskumused on laenulised? rahvusvahelised? ainulaadsed? miks?

Läbi kunsti juhatab meid sinnapoole Kaljo Põllu. Tema otsib juuri — küllap õigusega — kaugemalt, kui seda on kitsalt eestlaste minevik. Sama rada tallavad paleoastronoomid eesotsas Heino Eelsaluga.

Ent siingi on omad ohud. Meie põhihiiljad antud seoses on rahvaluulekogud — tohutud, imepärased, põhjatud. Nende loomise, süstematiseerimise ja töötlemisega on tegelnud terved folkloristide põlvkonnad. On paratamatu, et see, kes tahab rahvaluuleainest tõsisemalt kasutada, ei tohi olla dilettant. Vastasel korral on tulemuseks nigelatasmeline isetegevus, millele halvemal juhul liitub väline lõõvus. Tekib segadus, küsimused: kas see ongi nüüd vanaeesti ürgollus? miks folkloristid midagi täpist ei kirjuta? miks nad nii igavad on?

Et mitte jääda üldsoonaliseks, pühendan ma oma kirjatüki teise poole ühele näitele.

Minu kätte on viimastel aastatel mõnel korral puutunud muistsete sirvilaudade eeskujul kujundatud kalendreid, valmistatud usutavasti asjaarmastajate «vanaeestlaste» poolt. Näib, et tegu on katsetega rekonstrueerida sakslaste- ja ristiusu-eelset eesti kalendrisüsteemi — kui mitte detailides, siis põhimõtteliselt. Nagu ka päris sirvilaudadel asendavad neiski väljaannetes kuupäevi ruunimärgid, millele tähtpäevade juures lisanduvad erisümbolid. Võtame näite korras ette ühe pseudo-sirvilauakomplekti aastaks 1985. Juurdelisatud kirjalikest seletustest olgu tsiteeritud seda, mis käib nimetatud aasta aprillikuu kohta:

«7./aprill/ Munapyha. Munad värvitakse päemiselt punaseks.

14./aprill/ Kynnipäev.

23./aprill/ Karjalaskepäev. Ei tohi metsast puid tuua.»

Üks tõsimeelne folklorist on sellise asja peale muidugi pahane. Kui tema oleks omal ajal eksamil aprillikuisse rahvakalendri pähe sellist rumalust rääkinud, poleks õppejõud eriti pikalt tseremoonitsenud.

Mis siis viga? Aga nimelt: 1) tõelised sirvilauad ei märgi liikuvaid pühasid; 2) karjalaskepäev on 1. apr, 23. aprill on j ü r i päev (jüripäeva võib karja laskmise päevaks nimetada küll üldiselt, nii nagu detsembrist vahel nimetatakse talvekuuks või juunist suvekuuks, aga kui kõne all on terminid, siis jäägu jüripäev jüripäevaks ja jõulukuu jõulukuuks); 3) künnipäeva juures olev märk on vale — tegija pole ära tundnud tema algkuju, mis peab välja nägema ülespoole sirutuvate okstega puuna: tegemist on nimelt Põhja-Euroopas levinud aastajaotussüsteemi ühe sõlmpäevaga — suvepoolaasta algusega (mille «vastas» asetseb 14. oktoober, mida ehtsates ruunikalendrites tähistatakse longus okstega puu kujutisega); 4) üheainsa uskumuse esiletoomine («ei tohi metsast puid tuua») on ebakorrektnel, et mitte öelda rumal, üldiselt nimetatakse seda kontekstist väljarebimiseks.

Samas laadis on koostatud kogu see kaasaegne sirvikalender. Kristlus kui võõras värk on püütud neilt lehtedelt armutult pagendada, alati mitte küll edukalt. Maarjapäevi asendavad küll «marjapäevad» (ilmne pea liiva alla peitmine), aga püha Laurentiuse raudrest ja püha Bartolomeuse nülgimisenuga on sümbolites siiski äratuntavad (ilmselt pole kalendri koostaja uurinud ehtsate puukalendrite märkide tähendust).

Sellist kalendrit — nii vormi kui sisu poolest — pole ei vanad ega noored eestlased kunagi tarvitanud. Kuivõrd aga tegu on asjaga, mida enamik «Vikerkaare» lugejaid pole arvatavasti peos hoidnud, jäägu edasised üksikasjad siinkohal arutamata. Juttu aga maksab teha veidi teisest asjast. Ajendiks on kaks kõnealusesse kalendrisse märgitud vanaeestluse-maigulist tähtpäeva — korjusepäev (17. jaan) ja luuvalupäev (9. veebr) ning pealkirjaks võiks olla «vanad vead uues kuues», «exitus ex exitus», «see saatuslik ebakompetentsus» vms.

H. Eelsalu on nii «Keeles ja Kirjanduses» kui oma raamatus «Ajastult ajastule» edastanud G. Ränga mõtte, et korjusepäeva puhul on meil tegu eksitusega, mille juured ulatuvad A. W. Hupelini. Viimane on oma 18. saj lõpul publitseerinud «Oeselscher Bauer-Kalender'is» kaks tähtpäeva segi ajanud ja kirjutanud «korjusepäeva» sinna, kus pidanuks olema «taliharjapäev», viimane aga sattus seevastu esimese kohale. Korjusepäeva

õige kuupäev oleks niisiis see, kuhu tema märkis taliharjapäeva, — 12. märts, g r e g o o r i u s e päev. See päev võis Hupeli ajal tõesti veel tuntud olla — talurahva jaoks mõeldud trükkikalendreis esines tollal veel «Kregor» ja prof H. Ligi andmeil oli keskaja eesti talupoegade seas tuntud Gregoriusest tuletatud eesnimedid (Gorjus jms).

Eelsalu märgib põhimõtteliselt õigesti, et Hupeli vea on rahva sekka viinud käesoleva sajandi alguse Eesti Üliõpilaste Seltsi poolt trükki toimetatud kalendrid pealkirjaga «Sirvilauad». (See on vaid pealkiri, kujult on nad samasugused raamatukesed nagu teisedki toleaeegsed kalendrid.) Tegelikult ei toimunud see küll mitte sajandi alguses, nagu arvab Eelsalu, vaid juba eelmise sajandi lõpul. On kindel, et EÜSi väljaanne ei toetu mitte (ainult) Hupelile, vaid (ka) akadeemik Wiedemanni 1876. a trükkalvust näinud teosele «Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten». Autor toob rohke autentse materjali hulgas rahvaehtsate pähe kahjuks ära nii mõnegi kirjandusest (A. W. Hupelilt, A. Thor Hellelt) võetud tähtpäeva, mis võisid küll esimese dokumenteerimise ajal olla veel tegelikult tuntud, Wiedemanni ajaks aga enam mitte. Kuigi Wiedemann parandab mõne Hupeli vea (näiteks viib kokku «Ambrus pääw'a» ja sellekohase lühikirjelduse, mis Hupelil on eri kuupäevadele sattunud), ei ole temagi märganud eksitust korjuse- ja taliharjapäevaga ning toob need ära Hupeli järgi, paigutab rahva hulgas tõeliselt tuntud tähtpäevade ja nendekohase autentse materjali hulka ning tekitab sellega vale illusiooni.

1897. a ilmus EÜSi «Sirvilaudade» esimene number. Pealkiri on paljuütleval, sellega on manifesteeritud teadlik «tagasipöördumine» ja siit ka taliharja- ja korjusepäev, mida senini ei olnud veel üheski eesti-keelses trükkikalendris (viimastel oli selleks ajaks peaaegu 200aastane ajalugu). Peale nimetatute leiame esmakordselt veel pendipäeva (21. märts), eerikupäeva (18. mai) ja kolletamispäeva (18. okt). 1897. a on seega eesti kalendrikirjanduses olulise tähtsusega daatum. «Sirvilauad» on siinkohal peasisüdlaseks tehtud vaid oletuse korras. Lugu on nimelt pisut kummaline: loetletud «uuen-dused» toovad samal aastal sisse veel 2 kalendrit (K. A. Hermanni «Kasuline Rahvakalender» ja J. Tilga «Eesti Karskuse Seltside Kalender»), kusjuures need trumpavad EÜSi oma mõneti ülegi — neil on tähtpäevade nimestikus (jällegi Hupelilt põlvneval) ambruspäev (4. apr). Veel 1896. a pole ühtegi kõne all olnud tähtpäeva kirjas ü h e s k i eestikeelses kalendris (aga neid

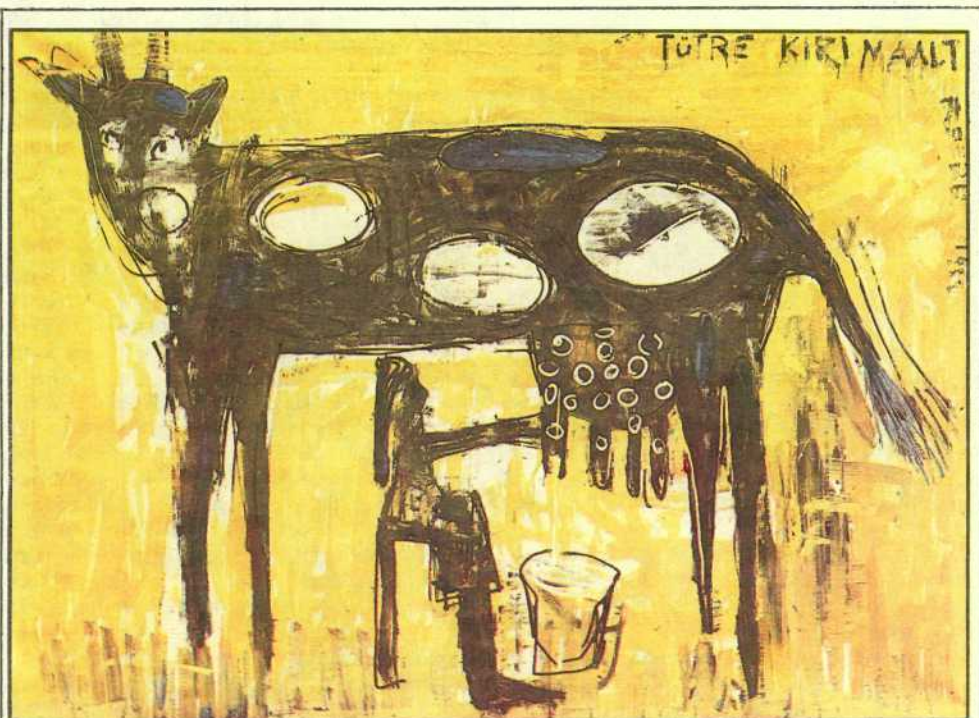

Lilian Mosolainen.
«Jakob, Lea ja Rahel». Õli, lõuend.
1987.

Tiina Tammetaru.
«Aguli-Veera pühapäeval». Õli, lõuend.
1987.

Peeter Pere.
«Tütre kiri maalt». Õli, lõuend.
1987.

Raoul Kurvits.
«Minu õde». Õli, lõuend.
1987.

ilmus sel aastal tervelt 19), 1897. a aga korraga kolmes — kõik, muide, Tartus koostatud ja kirjastatud.

EÜSi «Sirvilauad», ilmselt konsulteerinud Wiedemanni loendiga, vastavad väljakutsele järgmisel aastal seni trükikalendris nägemata luuvalu- ja neitsipäevaga (15. veebr), veel aasta hiljem aga kroonivad oma pseudo-rahvapärast 22. veebruari juurde märgitud «peetri helis-päevaga», mis asendab senise proosalise peetripäeva. «Helis-päeva» teab Wiedemann, kes on selliseks transkribeerinud Hupeli vormi «peetri ellis» (seda nagu luuvalupäevagi tutvustab juba 1838. a Gresseli kalender, aga mitte kalendaariumis, vaid kalendrisabas). Wiedemann eeldab, et arusaamatuvõitu sõna tähistab helinat. (Võib-olla. Aga ta võib tähendada ka peetripäeva e l päeva, sest Hupel märgib ta 21., mitte 22. veebruari juurde — mis tema ebatäpsust arvestades on siiski nigel argument).

Wiedemanni AIÄLesse vaatavad kalendrikoostajad hiljemgi sisse. Näiteks kui «Isamaa kalender», mis võtab pseudofolkloori oma kalendaariumisse 1905. a, muudab 1910. a senise neitsipäeva «neitsi ehk tiina» päevaks, siis teeb ta seda ilmselt just Wiedemanni innustusel. Nagu pilkeks kaotab oletatav kõige kurja juur — EÜSi «Sirvilauad» — järgmisel aastal vastava tähtpäeva oma nimistust ära.

Mitte kõik kalendrid ei lähe äpardunud vanaeestlusega kaasa. Näiteks Mats Tõnison ignoreerib seda järjekindlalt. Siiski on seeme mulda visatud ja idaneb. Pangem tähele, millist lugejaskonda luuvalutamise jms kõigepealt küsib: Hermanni, Tilga (Eesti karskusliikumise isa) ja EÜSi kalendrid olid usutavasti eriti ärksa intelligenti lugemisvaraks. Ei ole sugugi võimatu, et mõnigi «pärimusteade» rahvaluulekogudes on otsene müstifikatsioon. Eriti sageli kipub kahtlus langema graafomaanlike kalduvustega suurokujale Sõggelile. Iseenesest on ju mõistatavgi, et kui tulihingeline eesti asja eest võitleja ürgvana tähtpäeva rahva hulgast ei leia — ega võigi leida —, siis mõtleb ta viimases hädas sellekohase pärimuse ise välja.

Mis puutub luuvalupäeva, siis siin on tegu väikest viisi saatuse irooniaga. Jüri-, mardivõi kadripäeva kõrval, millest kristlik Georgios, Martinus ja Katariina juba kaugelt silma hakkavad ning pilku kriibivad, on luuvalupäev tõepoolest tänuväärne leid ürgsete eesti juurte otsijale — nii see vähemalt tundub. Kurb tõsiasi aga on, et pisukese urgitsemise järel koorub siitki välja katoliiklik pühak Apollonia, õnnetu hing, kel nende hukkamist kisti välja hambad, mille tõttu ta kujunes keskajal üle-euroopaliselt tuntud ja tunnustatud avitajaks hambavalu korral —

mõelge, kui kole on see tänapäevalgi, mis siis veel keskajal, tollase arstiabi taseme juures! Hupeli ajal võis mälestus temast veel kusagil elus olla, ja isegi XIX saj keskpaiga Lääne-Eesti puukalendrisse on lõigatud «luwalo» vms. See ei tähenda siiski veel, et tähtpäeva ka tõesti mäletati, sest puukalendrite valmistamisel võeti eeskujuks ikka mõni varasem kalender ja nõnda võis mõni sisuliselt surnud tähtpäev oma surma aastakümneid «fossilina» üle elada. Igatahes need kümmekond teadet luuvalupäevast, mis leiduvad rahvaluulekogudes, ei pärine sellisel kujul mitte sajandite hämarusest, vaid vähem kui saja aasta vanustest EÜSi «Sirvilauadest». Isetegevuslane aga selliseid asju ei märka. Ja kui ta siis mõne taolise ebapärimuse suure kella külge paneb, võib ta lollil olukorda sattuda: ilmub keegi, kes teeb kindlaks pärimuse sekundaarse või võõramaise päritolu — ja ürgolluse asemel hoiab agar eradetektiiiv jälle käes vaid kapsajuurikat. Nõndamoodi juhtub sageli just paleoastronoomidega. Loen siinkohal muide — võib-olla ekslikult — eespool sarjatud uueaegsete pseudo-sirvilauade autorid samuti nende hulka. Siiski on enamasti viga muus — nimelt konteksti eiramises. Küsimus ei ole mitte üksiku sõna või lause väljarebimises lõigust, vaid üksikpärimuste väljarebimises kogu folkloorsest taustast, t u h a n d e t e sama eluvaldkonda või probleemi puudutavate pärimusteade ja nende üldtonaalsuse ignoreerimises. Aga paleoastronoomia on olemas, järelikult on tal põhjust olemas olla. Loetavalt ja põnevalt kirjutatud «Ajastult ajastule» võib folkloristikale küll ka kasuks tulla, iseasi, et kõike ei tohi pikemalt mõtlemata puhta kullana võtta (huvitav oleks teada, kui paljud jagavad Eelsalu seisukohta väikeselohuliste kultusekivide asjus?). Siin on umbes samasugune lugu nagu Lennart Merrega: on ju täiesti kindel, et Meri on meie pilku avardanud, ainult — pidagem kinni mängureeglitest! Kalju Põllu oma graafilistes sarjades sõrmitseb meie alateadlikke minevikuihalusi, aga see on kunst. Kui kellelgi tuleks pähe väita, et see on gi ajalugu, oleks paha küll. Meri kirjutab tiitellehele: «Reisikiri tuulest ja muinasluulest». Ka Eelsalu «Ajastult . . .» vajanuks sellelaadset selgitavat märkust. Siis ei oleks T. Sarv pidanud «Edasis» hüüatama: selle raamatu peale ei maksa pahaseks saada, võtkem asja heasoovlikult, pisukese huumoriga!

Ek s võtkem siis. Kuid kelle hing ihkab midagi tahedamat, tutvugu näiteks A. Krikmanni ja «Eesti vanasõnadega» või M. Hiimäe töödega eesti rahvakalendrist. Nende tudeerimine nõuab ehk pisut vaeva, aga seda usaldusväärsem on tasapisi vaimusilma ette kerkiv pilt meie esivanemaist.

KYMME AASTAT NYYDISAEGSEID SIRVILAUDU

Nüüsiis, esimene nyydisaegne ruunikalender ilmus aastal 10192 (1979 p Kr). Kalendri formaat põhjalikke seletusi pole võimaldanud, seega on meil viimane aeg õiendada oma võlg kasutajate ees.

Ajaloomuuseumis ja etnograafiamuuseumis säilitatakse kymmekonda vana puukalendrit, milles aastaringi päevi tähistavad puusse lõigat kriipsud või ruunimärgid. Viimased on otseseoses skandinaavia muistsete ruunimärkidega. On oletet ruunikirja olemasolu ka Eestis, kuid jäägu see kysimus selles kirjatöös puutumata. Ruunikalendrid siin igatahes kasutusel olid, võimalik, et veel mineval sajandilgi (trykikalendrite kõrval). Igatahes säilis neid kasutamiskõlblikena «vanavara» suurkorjamiseni. Kahjuks pole ükski eesti ajaloolane meie puukalendrid põhjalikumalt uurind. Praegu saab huviline kõige parema ylevaate asjast L. Maistrovi artiklist «Puukalendrid Eestis», mis ilmud kogumikus «Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis I». Siin artiklit ymber jutustada pole põhjust.

Kui tekkis mõte hakata välja andma kalendrit rahvapäraste tähtpäevadega, polnud kaksipidi mõlemist kalendri vormi leidmisel — loomulikult pidid eeskujuks saama vanad sirvilauad. Siit ka kohe esimesed probleemid. Kõigepäält oli vana puukalender nn igavene kalender, st et yhed ja samad sirvilauad olid kasutatavad mitmel aastal, praktiliselt igavesti. Ykskord puusse lõigat kalender võis olla tarvitusel mitme põlve jooksul. Kuna 365päevane aasta ei jagu täpselt 7päevaste nädalate vahel, oli kasutajal kaks tõenäosemat võimalust — kas tähistas kindlat nädalapäeva erinevall aastail erinev märk või siis loeti kokkuleppeliselt üks päev aastas (arvatavasti aastavahetusel) n-õ nädalaväliseks päevaks. Kumbki variant ei ole mõeldav tänapäevasel kasutatava kalendri puhul.

Vanades puukalendrites polnud nende «igisuse» tõttu võimalik märkida kuufaasidest sõltuvaid nn liikuvaid pyhi. Tänapäevastes on nad tähistet, kuna niiehkni kalendri kuu igal aastal muutub. Omaaegsetes sirvilaudades olid kasutusel nn kuuruunid — 19 märki, mis kindlate vahedega korduvad läbi kogu aasta ja mille abil sai teada kõik jooksva aasta kuuloomised. St igal aastal tähistas üks kindel märk 19st kõiki jooksva aasta kuuloomisi, järgmise aasta kuuloomisi tähistas teine märk ja nii edasi, kuni yheksateist

aastaringi möödudes kogu asi otsast pääle hakkas (iga 19 aasta järel toimuvad kuuloomised samadel päikesekalendri päevadel). Praeguses ruunikalendis on kuuloomiseruunid asendet jooksva aasta kuufaaside tähistega. Ja lõpuks on loobutud ka traditsioonilisest materjalist, kuna igal aastal endale uus kalender puusse lõigata pole kahjuks praktiliselt mõeldav.

Meieni säilind sirvilaudade seas ei leidu kaht yhesugust — omavahel erinevad päevaja kuuruunid, tähtpäevamärgid, erinevad ka tähistamisvääreks peetavad päevad jne. Vana puukalender pole kunagi olnud jäigalt väljakujunend homogeenne systeem, nii nagu pole kunagi olnud yhene ega kindlapiiriline kogu rahvakalender ja kõik muu «vanavara» kuni keeleni välja. Omaaegse kultuuri kontekstis oli loomulik, et maamees, kes võttis omale sirvilauad valmistada, võis seda tehes eelistada lemmikpyhi, oma elatusalaga seotud tähtpäevi (põllu- ja kalamehe kalendrid ei pea kuigi sarnased olema), ta võis lõpuks tahtmise korral kalendrisse lõigata ka oma tytre synnipäeva jne. Meie ylesanne oli kirjust materjalist kokku panna üks ja kindel, kaasajal kasutamiskõlblik kalender. Igas sellesarnases tegemises on omajagu subjektiivsust ja meeleväljsust (meenutetagu kas või yhiskeelee loomist) — tulemus on ikka ja alati vaieldav. Ja eks või kalendris veel mõnigi asi aja jooksul muutuda.

Nyyd siis konkreetseid selgitusi konkreetse kalendri kohta. Igal lehel on üks kuu oma päevadega. Päevaruunid asuvad kalendrirehel põikjoonte vahel, ristiga (X) märk tähistab pyhapäeva, edasi on kõik loogiliselt tuletetav. Päevaruunide pääl asuvad tähtpäevamärgid. Neid on võimalust mööda võetud-valitud originaalkalendreist, osalt ka ise tuletet (liikuvad pyhad jm). Päevaruunide all asuvad märgid tähistavad kuu muutumist: noolekujuline märk (↓) täiskuud, säält edasi järgmised: vana kuu mäda aja algust, vana kuu kõva aja algust, kuuloomise ymbruse mäda algust, kuuloomist, noorekuu kõva algust, noorekuu mäda algust ja täiskuu kõva algust. Kuumärgid on tuletet puukalendrite kuuloomis-ruunidest.

Esitet tähtpäeva- ja kuunimetused on valitud maksimaalselt meiepärased, võimalust mööda välja jättes kristluse- ja muumõjulisi

nimi. Loomulikult ei saa taoline sihiasetus taotella absoluuti. Näiteks on 2. radokuud pudrupäeva nime all tuntud vaid Lääne-Eestis, laiemalt tuntakse päeva kristluse-päraselt kyymlapapäevana (sel päeval kirikusse viidud Jessu-lapsukes auks syttind kyymlad isendast põlema). Antud juhul oleme eelistand pudrupäeva nime kyymlapäevale. Analoogselt ka leedot jaanipäevale, kihlakud vasteltele jne. (Märkusena olgu öeldud, et vadjalasi loeme samasuguseks maarahva osaks nagu setusidki; sugulasrahvaste kalendrimaterjali kasutat ei ole.) Samas on säilitet jõulude nimi (vana germaani laen). Antud tähtpäevanimestik pole mõeldud ei absoluutsena ega ammendavana, samuti pole kasutat nimed mõeldud välja tõrjuma muid nimi. Pigem võiks seda võtta kui soovitusnimekirja kalendrikasutajale, kes tahab jõudumööda tähistada vanu tähtpäevi, pole aga sejuures kristlane.

Järgnevas kuunimesedes ja tähtpäevade loetelus on esikohal enim soovitatav nimi, kaldjoonte vahel järgnev tuntum või lihtsalt paralleelnimetus. Liikuvad pyhad on konkreetselt 10201. aasta kuupäevadega.

AASTA 10201 /1988/ Kõigepäält mõni sõna irriteeriva aastaarvu selgituseks. Ajaarvamise alguseks on võetud nn Billingeni katastroof, mille daatum on Rootsisis viirsavide meetodil aastalisse täpsusega kindlaks määrat. Sel aastal murdis hilisjääaegse Balti jääpaisjärve vesi endale väljapääsu ilmamerre praeguse Mälari järvistu kohalt Rootsisis. Yhe aasta jooksul langes veetase mitukymmend meetrit, vee alt vabanes suur jagu Eestimaad, subarktiline kliima asendus preboreaalsega, hakkasid arenema sood ja metsad. Umbes 500 aastat pärast katastroofi elasid Pärnu jõe ääres Pulli asulas juba inimesed. Syndmust ennast võiks poeetiliselt nimetada *maasynni*. Maasynni-järgset ajaarvamist võib edukalt kasutada näiteks Eestimaa asustusajaloos — ajaskaala oleks yhepidine, jääksid ära aastatuhanded enne ja pärast «meie aega».

SYDAKU (helmekuu) /jaanuar/. Eelistama peaks sydakuud, kuna helmekuu läheb segi soome helmikuuga (radokuu).

14. Korjusepäev. Vaielusalune tähtpäev. G. Ränga järgi on tegemist ammuse Hupele veaga, kes ajand segi korjusepäeva ja taliharja (12. urbekuud). K. Vilkuna peab päeva põliseks (*korjama*-tyvest) ning seostab soome *keräjättega* (muistsed rahvakogunemised). Ajal, mil koostasime esimesi sirvilaudu, polnud Ränga hypotees tuntud. Kuigi tema väide tundub usutav, oleme seni jäänd ootama täiendavat

tõendmaterjali ega ole päeva kalendris ära muutnud. Ei lykka ju Ränga hypotees Vilkuna oma ymber. Ja lõpuks tuleb arvestada ka ligi saja-aastase korjusepäeva traditsiooniga eestikeelseis trykikalendreis. Pika jutu lõpetuseks: korjusepäeva äramuutmine pole välistet, kuid seda teeme alles pärast piisavat tõestust, et mitte paari aasta pärast hakata sirvilaudu järgmise hypoteesi kohaselt uuesti muutama.

17. Talihari /tõnisepäev/. Yks põhilisi sydatalviseid tähtpäevi. Wiedemannilt ka huvitav nimi päevale: 'jõuluemapäev'. Mitmete talvepoolitajatena tuntud päevade seas tundub talihari olevat põhiline loomatoidu jagaja — «tõnisepäeval tõpratoit pooleks» jm. Seapää söömise ja ohverdamise komme võib seostuda nii sigade kaitsja Antoniusega kui ka meie jõulutsykli seakultusega.

RADOKUU /vebruar/. Põline nimi tyvest 'radu' > 'raju'. Vana nimetus veel 'soekuu' (sute jooksuage).

2. Pudrupäev /kyymlapäev/. Teine põhiline talve poolitaja — kylma syda lõhki. Poolitab inimtoidu. Tuntakse ka naiste pyhana — kyymlapuna joomine jm. Traditsiooniline söök harilik tangupuder.

9. Luuvalupäev. Päev, mil ei tohi end palju liigutada (tööd teha, joosta, hypata), muidu luud-liigesed valutavad kogu järgmine aasta.

16.—17. Kihlakud — liugupäev /vastlapäev/ ja tuhkapäev. Kihlakute nimi võetud vadjast — 'tšihlago'. 'Vastlad' on suhteliselt hiline laen (rts 'fastlag'). Liugupäeva kombestik peaks olema yldtuntud — liulaskmine, seajalad, vurr. Soovitatav on sel päeval ka juustepygamine, -sugemine, hobuse laka ja saba lõikuse jne. Tuhkapäeval pole viisakas kylla minna (seda eriti naisterahvail) — viid teistele suveks kärbseid, loomale tõbe jne. Keelatud on juustekammimine (juuksed hakkavad kõõmama), samuti kõikimõeldavad villatööd. Kes hommikul kauaks magama jääb, on 'tuhkmunn'. Toiduks jahupuder (tuhapuder).

URBEKU (linnukuu) /märts/.

9. Sirgupäev. Setu 'sorokasveet' ehk tsirgupäiv. 40 lindu keeravad nokad siia-poolle (hakkavad tulema). Sirkudele kypsetetakse «vatsku» (paistekakku).

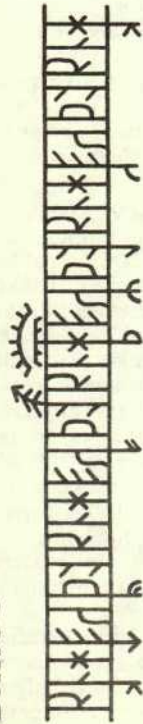
10. Eidepäev /paabapäiv/. Tuntud Setus. Ei lubata päeva ajal magada, muidu «paaba tule sälgä». Naiste pyha, kõik kodused tööd teevad mehed.

20. Pööripäev.

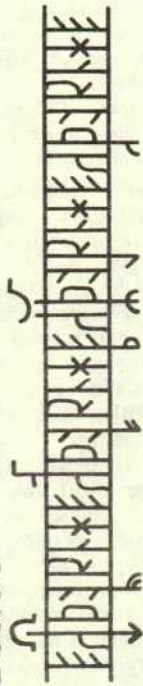
25. Marjapunapäev /paastumaarjapäev/. Kõige tuntum punajoomise päev (õlu

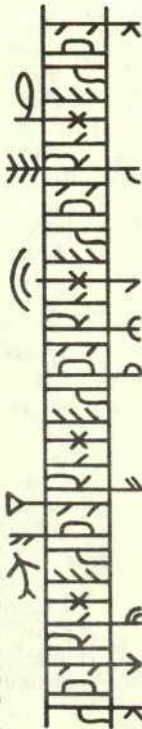
I SYDAKUU

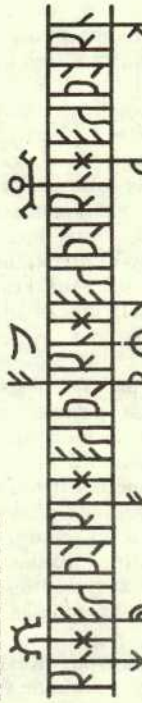
II RADOKUU

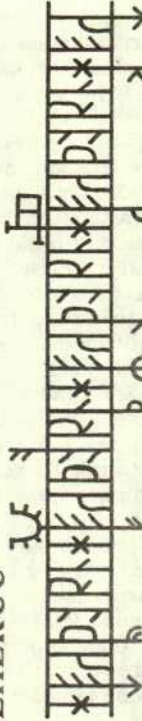
III URBEKUU

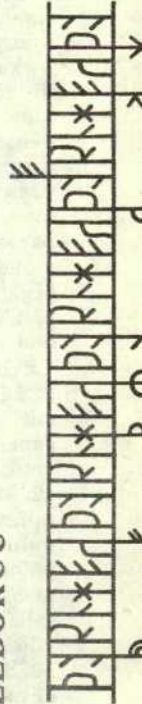
IV MAHLAKUU

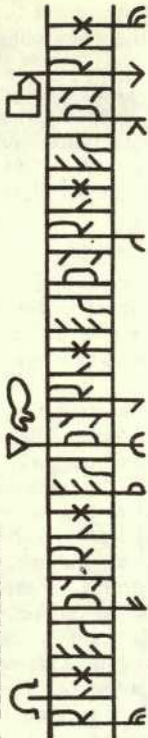
V LEHEKUU

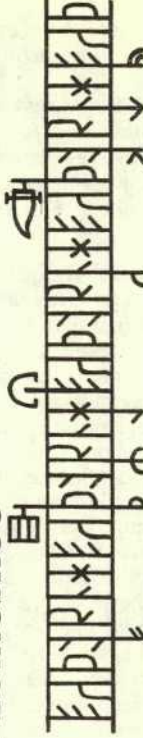
VI LEEDOKUU

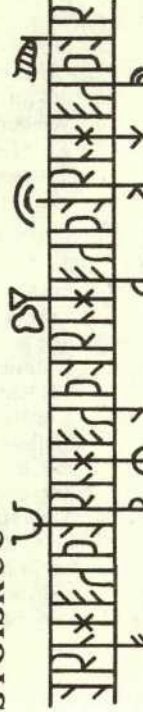
VII HEINAKUU

VIII LÖIKUSKUU

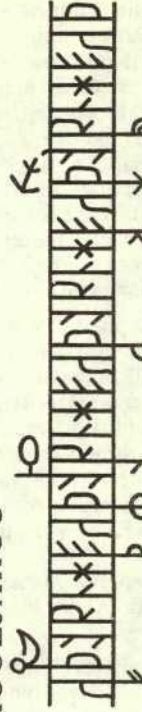
IX SYGISKUU

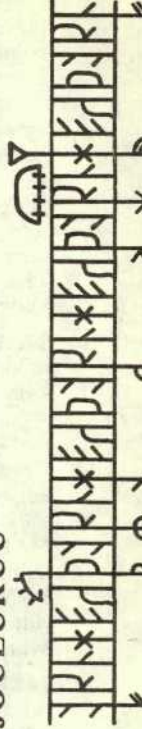
X PORIKUU

XI KOOLJAKUU

XII JÖULUKUU

ja/või viin), millest saab palged punaseks kogu aastaks. Setus ja Vadjas sõodi samal eesmärgil punaseid marju (pohlad, jõhvikad) ja tehti marjarooga. Võrumaal kypsetetakse tänini sel päeval suuri ylepanni-pannkooke, et suvel kasvaksid suured kapsapääd. Algab hommikune linnupette võtmine, õhtuti ei võeta enam tares tuld yles. Tavakohaseks toiduks on veel kuivatet kala (haug). Syyakse selleks, et kala keeraks nina oja poole (alustaks kudemisrännet).

27. Urbeapäev /palmipuudepyha/. Hommikul käivad lapsed nii omas peres kui kyla pääl magajaid urvaokstega peksmas — urvitamas. Urvitetu peab kuidagi tasuma — munaga, viimasel ajal ka rahaga. Urvavits hoitakse alles ja sellega aetakse kari esimest korda välja. Traditsiooniline söök tangupuder, nimetet ka urvapudruks. MAHLAKUU /aprill/. Tuntud ka 'sulaakuuna'.

3. Munapyha /lihavõte/. Tänapäevalgi yldtuntud. Algab kiigelkäimine — kiigepyha.

14. Kynnipäev. Tavaliselt on kyndmiseks sel ajal veidi varavõitu. Aga ikkagi nõutakse (kas või lumega) mõne vao kyndmist või siis vähemalt adra aia pääle tõstmist. Yldlevind on kyndja veega kastmine, talle antakse viina, muna jm. Päeva võiks nimetada ka kevadarjaks.

23. Karjalaseng /jyripäev/. Vana karjalaskepäev 1. mahlakuud on oma funktsioonid jyripäevale praktiliselt yle andnud. Karjalaskmine kogu oma rituaaliga — karja piiramine, karjase kastmine, jõulu aegu kypsetet leiva loomadele söötmine ja väga palju muud. Soele saavad päitsed pähe, poistel päitsed pääst. See tähendab lepingut metsaga: kuni kasupäevani (29. sygiskuud) ei tohi susi karja murda, vastutasuks ei tooda karjalaskepäeval metsast puid ega tehta metsale muud kurja. Poistel algab ehalkäimise aeg. Karjalasengust kasupäevani kestab põhiline suvetööde tsykkel, selleks ajaks olid ka suvilised tööle võetud.

LEHEKUU /mai/.

9. Ligupäev. Vadja 'likopäivä' on päev, mil tehakse yhiselt korda pesupesemiskoht (vdj 'liko'). Ka Võrumaal on tuntud yhine veevõtukohta korrastamine kevadeti.

12. Maahingaus /taevaminemisepyha, ristipäev/. Loetakse maa syndimise päevaks, mil maa puhkab. Keelatud on igasugused põllutööd, yldse puutumine maasse ja maast kasvavasse. Ei tohi korjata lilli ega raiuda puid. Päevakohaseks söögiks on köiksugu piimatoidud.

22. Suviste (tõupyha) /nelipyha/. Keskne kevadsuvine tähtpäev. Enne kaskede tup-

patoomist tehakse tares ka suurpuhastus. Teine suurem munavärvimise päev pääle munapyha.

LEEDOKUU (pärnakuu) /juuni/. Leedokuu nimi on tuletet leedopäevast. Wiedemannil veel kena nimi 'piimakuu'.
23. Leedopäev /jaanilaupäev/. Päeva nimetus Muhust. Kombestik peaks olema yldtuntud.

HEINAKUU /juuli/.

2. Heinaleedo /heinamaarjapäev/. Tehakse tulesid nagu leedopäevalgi, ainult vähemaid, rohkem oma pere tarvis. Paras aeg värvitaimede korjamiseks ja saunavihtade tegemiseks.

13. Karusepäev (suvihari) /maretapäev/. Karusepäev on juba 300 aastat olnud kirjasõna vahendusel tuntud kui päev, mil ei tohi tööd teha, et karud ja soed karja ei murraks. Viis aastat tagasi on Mall Hiimeäe kombe rahvapärasuse kahtluse alla säädnud väites, et autentsed pärimusteated ei räägi midagi karukultusest, kyll aga karusepäevast kesakynnist rukkiussi tõrjeks. Karuse-sõna ise tähistavatki kas karvast röövikut (karune: karuse) või siis kesa, söötis maad (Lääne-Eesti 'karus', 'kargemaa'). Hiimeäle vastu vaidlemata jääme esialgu vanale seisukohale nii nagu korjusepäevagi puhul.

29. Jakepäev /olevipäev/. Jakepäevaks peab hein tehtud olema ning valmistatakse rukkilõikuseks-kylviks. Lääne- ja Põhja-Eestis yldine lambatapmise-sõömise komme. Kui pole tappa lammat, siis mõni teine loom, kas või kukk, aga noa peab veriseks saama.

LÕIKUSKUU (põimukuu) /august/. 'Põim' on võru keeli rukkilõikus. Põline nimetus ka mädakuu.

10. Esimene rukkiemapäev /lauritsapäev/. Kuigi teated räägivad uudseleivast juba jakepäeva aegu, on põhiline rukkilõikuse algus ikkagi esimesest rukkiemapäevast. Yldine tuletgemise keeld. Tuleohtu peetakse sedavõrd suureks, et kastetakse sel päeval veega kätuseid. Syyakse kylma sööki. Tulemaagia on kato-liikliku Lauritsaga seot, kuid kindlasti on päev sulandand endasse ka mingi vanema kihistuse — algab reheahjude kytmine seemnevilja kuivatamiseks, samuti hakatakse õhtuti tares tuld yles võtma. Vadjas nimetatakse suurt rukkiemapäeva tuli-maarjaks. Rõuges peetakse esimese rukkiemapäeva tööks korstnapyhkimist ning truupide puhastamist.

15. Suur rukkiemapäev /rukkimaarjapäev/. Selleks ajaks peab rukis olema lõigat ja kylviga algust tehtama. Hiljem koristet vili ei kõlba enam seemneks.

Suurema marjakorjamise algus. Kypsetakse uudseleiba.

24. Viimane rukkiemapäev /pärtlipäev/. Kylvitööd peavad olema lõpetet. Päev on tuntud ka meelõikuspäevana ja seenekylvipäevana. Arvatakse, et pärast seda mesilased söövad rohkem kui juurde kannavad.

SYGISKUU /september/. Ka kanarbikukuu.

8. Ussiurgumispäev /ussimaarjapäev/. Sellest päevast lähevad ussid maa sisse. Kui ussi veel hiljem maa pääl näha, siis see on pahategija (inimest või looma salvand), keda maa ei võta vastu.

18. Pekopäev. Setude Peko-austamise päev, peetakse uudseõllega sygiskuu kolmandal pyhapäeval (teise väite järgi suvalisel päeval).

22. Pööripäev.

29. Kasupäev /mihklipäev/. Sygisene põllutööde lõpu pyha. Naistel algavad tubased tööd, meestel metsalõikus. Soel on päitsed pääst, kari jääb lauta või kodu lähedale («palu-vasikal metsa õigus»). Veristetakse loomi, juuakse uudseõlut, syyakse sylti, sepikut, oina verest karaskit ja muud hääd-paremat. Parim aeg lauda ja tare seinte soojustamiseks.

PORIKUU /oktoober/.

14. Kolletamispäev (sygishari). Päevast pole suurt midagi teada päält selle, mis nimi ise ytleb.

KOOLJAKUU /november/.

2. Hingepäev. Hingedeaja algus. Kadunudekesed tulevad kodu kaema, neile jäetakse söök õöseks lauale. Algab videviku pidamine.

10. Mardipäev. Päeva nimes on yhte suland katoliiklik Martinus (katoliku-kiriku kalendris 11. kooljakuud) ja muistne koolja-nimetus 'mardus'. Samast tyvest ka soome 'marraskuu'. Täniini säilind sanditamiskomme on väga vana, kestnud omal ajal hingedeajast jõuluni. Kaugelt siiatulnud mardid ei ole keskid muud, kui kadund omaksed ja esivanemad, kes elavaile kylla tulnud. Mardihani.

24. Hanipäev /kadri-laupäev/. Muhus on kadri-laupäeva õhtut nimetet haneõhtuks. Erinevalt martidest on kadrisandid valgeis rõivais. «Mart yle maa, Kadri yle karja». St et Mart on põllumeeste hoidja-kaitsja (meeste töö), Kadri valvab karja yle (naiste töö). Keelatud on jahipidamine, eriti linnujaht. Algab sygisene lammaste pygamine. Hingedeaja lõpp.

JÕULUKUU /detsember/.

7. Tõnnipäev. Päev on antud Wiedemanni, rohkem tast suurt midagi teada ei ole. Sõna on vana, Wiedemanni järgi

'tõnn' — «vana harjund viis, millest kõvasti ja kangekaelselt kinni hoitakse».

22.—24. Jõulud. Algavad pööripäevast ja lõpevad kristlikul jõululaupäeval, kuhu on koondund enamik rahvapärasteist jõulukombeist. Kombestik peaks olema laiemalt teada-tuntud.

25. Ajastaja päev. Uue aasta algus. Nime-tus vanast sõnast 'ajastaeg', mis aja jooksul muutund 'aastaks'. 25. jõulukuud algab aasta enamuses meieni säilind puu-kalendreis.

*

Siintoodud kommentaarid ei pretendeeri olema ammendavaks rahvakalendri käsitluseks. Asjahuvilistele tuleb soovitada pooleli-olevat sariväljaannet «Eesti rahvakalender» ja kirjandusmuuseumi kalendrikartoteeki.

Meie aega jõudnud teated rahvapärasteist kalendrist on segipaisat ja yksteisele vastukäivad. Yks tava on tihtigipäele laiali lagunend mitme tähtpäeva vahel, teinekord on yks tähtpäev endasse koondand töid-tegemisi, mis loogiliselt peaksid toimuma pikema aja jooksul. Pahatihti võib yhe ja sama tähtpäeva kohta olla yhes teates nõue mingit tööd teha, teises aga sedasama tegemist kate-gooriliselt keelatud.

Eks ole meie vana rahvakalender läbind aja jooksul suhteliselt leebe katoliikluse ja hiljem sallimatu luterluse kadalipu. Viimane suur rahvakalendri segipaiskamine toimus 10131. (1918.) aasta kalendrireformiga. Mingi vana tähtpäev oma kommetega on pidand leidma endale koha kas yhe või teise kristliku tähtpäeva juures. Muudel päeval nelihknii pyha pidada ei saand. Näiteks nimetavad lääne-estlased pudrupäevaks kyy-nlapäeva (2. radokuud), lõuna-estlased hoopiski vastlaid (liikuv pyha). Taolist uue ja põlise yhinemist on soodustand sisulised ja ka puht rõlalised kattumised (Tõnn-Antonius, eriti muidugi Mari-Maria jt).

Eeltoodud tähtpäeva-nimistus on antud meie meelest olulised tähtpäevad koos kommetega, mis tunduvad põlisemad just antud tähtpäeva juures. Tihtigi on need pärit ääremaadelt, kus omapära reeglina paremini säilind (Setu ja Vadja lisaks veel luterlusest puutumata). Eelistanand oleme tavu, mis täna-päevalgi järgitavad nagu päevakohane söök jne.

*

Eraldi tuleb veel peatuda sirvilaudadel märgit kuufaasidel. Lisaks noorele ja vanale kuule on siin toodud ka nn kõvad ja pehmed ajad. Lõuna-Eestis on nad täniini tuntud ja arvestatavad, mujal teatakse neist vähem.

Yks kuutsykkel jaguneb kolmeks pehmeks ja kolmeks kõvaks ajaks. Pehme (mäda) aeg on hää lagundaja ja määndaja. Pehmel ajal lähevad haavad mädanema ja piim hapuks. Mädal ajal jahvatet jahu ja suisetet liha lähevad kergesti ussitama. Pehmel ajal kyntakse söödid (mätas laguneb hästi) ja veetakse sõnnikut. Pesu läheb pesemisel hästi puhtaks. Pehmel ajal (kuu vahepäeval) tapetud looma liha paisub keetmisel. Pehmel ajal kylvatakse-istutetakse kõik, mis alla kasvatab.

Kõval (kalgil) ajal rasv pritsib panni pääl ja põletispuud annavad kõvasti syssi välja. Kõval ajal lõigat puu ei mädane, haavad ei lähe halvaks (kuldilõikus). Kõval ajal tapetud looma liha annab palju rasva välja. Kõval ajal kylvatakse teravili ja kõik muu, mis pääle kasvatab (kapsas täie kuuga). Aasta kõige kõvemad ajau on radokuu ymbruses, syis lõigatakse ehituspalk ja muu tarbepuu.

Lammast pygatakse noorekuu mädaga — saab hää pehme vill ja hakkab kiiresti uut kasvutama. Mädal ajal kylvat herved keevad hästi pehmeks, kõval ajal mahatehtud ei lähe nii kergesti ussitama. Kõval ajal pandud sibul kasvatab päälseid, pehmel ajal pandu mugulaid. Mädal ajal tehtud saunavihad on pehmed (ei poeta lehti), kuid võivad kergemini hallitama minna. Kirves pannakse varde vanakuu kõvaga.

Loomulikult ei välista kõvad-pehmed ajad laiemalt tuntud noore-vana kuu tähendusi. Kõik, mis kasvama peab (kylv, istutus), tehakse maha ikkagi noore kuuga, mis hävima peab (võsalöömine, putukatõrje), tehakse vanaga.

*

Kalender on osa meie rahvuskultuurist. Võõrapärase mine kultuurivallas, kus oma ja põline olemas, on mõtetu ja kurb. Peame silmas eelkõige kuunimesid, aga ka paljut muud. (Soomlased saavad oma tammi- ja helmikuudega päris kenasti hakkama.) Kreutzwaldki on pahanand kunagiste kalenderseppadega, kes maarahva kalendrisse saksapäraseid paastu- ja viinakuud sisse pannud. Meiepäraseid nimi on ju kyllalt, jätkub valimisekski. Samas ei saa muidugi yhegi rahva yhtegi kultuurivalda puhastada kõigest võõrmõjulisest, nii et seejuures vastavast kultuurist ka veel midagi märkimisväärsset järele jääks. Rahvuskultuuri moodustabki pääle yrgolluse just viis, kuidas algsest laenu lised komponendid on yhitet oma põlisega, samuti võõrkomponentide valik. Tõdemus ei keela aga kellelgi eelistada põlisemat, auväärsemat kultuurikihistust hilisemale. Piltlik näide — ka meie regivärsiline rahvalaul pole meie ainuomand, pääle sugulasrahvaste

ulatuvad seosed kaugemalegi, näiteks germaani skaldi-laulud olid samuti algriimilised. See vast ehk siiski ei tähenda, et peaksime kõik ainult «Modern Talking'ut» kuulama, kuna pärisoma pole niehkni olemas. Umbs sama lugu ka meie kalendriga. Ei olnud võõrmõjudest vaba (ja ei saanudki olla) ka muinasiseisvusaegne maarahva kalender. Ja loomulikult polnud ka pääle-tulnud kristlik-katoliiklik kalender mingi puhas algolus, rohkem ikka ideoloogiaga sobitet segu juutide ja paljude teiste rahvaste kalendrist. Pole võimatu, et osa meie rahvakalendrist, mida loeme praegu ristiusu-mõjuliseks, oli meile tuntud juba kristluse-eelselt — laenat samast allikast, kus kristlastelgi. Taolisi kysimusi pole meie-teada keegi põhjalikumalt uurind.

Kõne all olevat sirvilaukalendrit tulekski võtta kui tagasihoidlikku katset avitada kaasa kultuuri järjepidevusele. Kroonukalendreis on rahvapäraseist tähtpäevist sees vaid vastla-, jyri-, jaani-, mardi- ja kadripäev. Suvisted ja munapyha võivad inimestel pidamata jääda puht seetõttu, et ei teata, millal vastav päev on. Kui sirvilauad aitavad veidigi seda tyhikut täita, oleme oma tööga rahul.

P.S. Ei saa päris mööda minna nii suuliselt kui kirjalikult meieni jõudnud kriitikast. Põhilised syydistused — kalender pole tõsiteaduslik, meie muinaskalender kindlasti selline pole olnud jne. Vastuseks lyhidalt: taolise kriitika aadress on vale, on tulnud suurtykist kõrbest tulistama. Ykski tegelikult tarvitetav k a l e n d e r ei saa olla tõsiteaduslik, seda saab olla vaid k a l e n d r i u u r i m u s. Keegi pole kunagi väitnud, et meie muinaskalender oleks just taoline olnud, pigem on sirvilaudade näol tegemist improvisatsiooniga teemal: milline võiks olla meie tänapäevane kalender, kui suhtunuksime oma paljude ärkamiste ja uinumiste kestel austavamalt eesjade vaimupärandisse. Muinaskalendri taastamine peaks vist olema meie ajaloolaste töö, kuid kahjuks on need jäägitult hõivat kivilosside ja kloostrite, ryytelkondade ja kuberneride ajalooga. Kui keegi võtabki ette käsitella maarahva elu, syis loetakse yles esimesi öid ja ränkraskeid teopäevi. Kõik see pole ju iseenesest paha, kuid meie meelest teisejärguline. Mees, kes arvab, et eestlased on alati seisnud ajaloo näitelava ääremaal, ei ole eesti ajaloolane. See on mingi teise rahva pyyne, kus meil episodilisi rolle esitada lastakse. Eesti ajalooos on maamees alati keset lava seisnud, aegade algusest pääle. See peaks nagu enesestmõistetav olema, kuid seda kiputakse unustama.

sygis
10200

Koostajad

ANTS ORAS

LERMONTOV JA BYRON

Seitseteist aastat pärast «Childe Haroldi» ja «Don Juani» autori surma võitluses kreeklaste vabaduse eest langes duellis mõttetu kuuli läbi Vene luule suurim lootus, selle hiilgavaim esindaja päale Puškinit, Mihail Jurjevitš Lermontov. Tal puudus veel üheksa aastat sellesse ikka jõudmiseni, milles andis oma elu George Noel Gordon Byron, kuid juba oli ta mitte enam ainult tulevikutootus, vaid üks vaimuelu surematuid kujusid. Teda oli Puškini otseseks ja ainsaks pärijaks ülistand tema maa hiilgavaim arvustaja, Belinski — ning ta sai pärandiks ka Puškini surmaviisi. Seesama tuim, vaenulik seltskond, mis oli saatnud hukka «Jevgeni Onegini» lauliku, surmas ka «Meie aja kangelase» autori. Mõlemad olid vaevelnud intriigide ja laimu all, mõlemad olid neile vastu astund ja mõlemad kahevõitluses hukkund. Puškin jõudis elada ühe aasta vanemaks kui Byron. Lermontovil jäi sellest east puudu terve aastakümmend.

Lermontovis nähakse pessimisti. Seda ta on, kuid mitte lootusetu pessimist. Ta vaatab edasi. Ta on oma aja progressiivse suuna üks suurimaid esindajaid — selle suurim esindaja luules. Otse päale Puškini surma esines ta selle sündmuse puhul kõigi sellest kaotusest südamesse rabatute nimel tulise eleegiaga, mis tõstis ta protestijate suuna etteotsa. Ja kogu ta hilisem elu oli selle protesti järg ja arendus.

Pärast dekabristide purustamist oli revolutsiooniline liikumine sunnit minema pörandada alla. Kuid see püsis edasi. Bestužev, Pavlov, Poležajev tõendasid revolutsioonimeele säilimist ka luuletajate seas. Puškinis see õhkub alatasa. Kuid ühtlasi süveneb surve all eneseanalüüs, püüe ennast ja enda kaudu kogu olevikku ja selle meelsust tunnetada. Paljudel puhkudel see püüe jääb püsima negatiivsel astmel. See saab põlglikuks, pettund «maailmavaluks», mis ei sõanda vaadata edasi. Kuid on ka neid, kes pööravad pilgu julgelt tulevikku, mis peab ära pühkima oleviku pahed. Puškin unistas hetkest, mil isevalitsuse rusudest kerkib uus elu. Ning ka reaktsoonilisest Lääne-Euroopast ei puhund mitte ainult pessimistliku kontemplatsioonikultuse külmad, tarretavad tuuled, vaid teised, õhutavamad iilid, mis tõukasid tõusma tagurluse ebardi vastu.

Selle progressiivse suuna suurim tolleaegne oktsidentaalne kuju, pessimist, enese-

lahastaja ja raugematu võitleja ühtlasi, oli see poeet, kellest Puškin oma luuletuses «Merele» ütleb:

Ta lahkus, teda nuttis priius,
ta pärg jäi ehteks inimsoo.
Voog, mölla, mürska mornis riius:
su Laulik, meri, oli too.

Su kuju sööbus talle hinge:
su võimust teht, su vaimust lood,
ta oli vägev, sügav, sünge,
ta oli uhke nagu vood.

Ei olnud kirjanikku ega peagu üldse isiksust, keda tollal Euroopas oleks nii imeteldud kui lord Byronit. Rohkem kui ministerlikku olümplusse tarduma hakkav Goethe oli ta «mõtete võimur» («властитель наших дум»). Vähem vaatleja kui võitleja, mõtluse teoreetilistes alustes võrdlemisi vilumata, kuid kõigis oma eneseavaldustes kirglik, oli ta jõulisim kõigist oleva korra vastu protestijatest. Ta oli sügavas vastolus oma aja inglise valitsevate ringkondadega, selle seltskonnaga, kes mõne aasta kestel oli teda tõstnud kilbile, teda hellitand, osalt peagu jumaldand, kuid siis, seoses ta lahkumisega oma naisest, hakand tema päale valama oma kibedaimat sappi. Byron, kes oma seisusest hoolimata algusest päale oli ennast tunnud võõrana oma kaasaristokraatidele, vastas neile kallaletungidele osalt põlguse, osalt sarkastiliselt piitsutatavate vasturünnakutega, mis ägedalt mõjuvuselt jätsid varju kõik tema vastu sihit vaenlikkused. Paatose ja naeruga ujutas ta üle oma vastaste leeri. Tema «Don Juan», see «ääretult geniaalne teos», nagu sellest ütleb Goethe, nuhtleb Swiftist päale olematu satiirilise kirega kõike retrograadset mitte ainult Inglismaal, vaid kogu Euroopas. Püha allianss, Viini kongress, Wellington, Metternich, kõnelemata lord Castlereagh'st ja sir Samuel Romilly'st, lüüakse häbiposti. Vene isevalitsuse vitsutamisele pühendetakse terve hiilgavalt kirjutatud laul. Osalt kaudselt — nimeliselt Hispaanias toimuvates stseenides —, osalt otseselt, teose lõpu poole, võetakse kõige halastamatuma analüüsi alla inglise seltskonna suurimad pahed, eriti «cant», külm teesklus, ligematutes pisi- ja suurportreedes joonistetakse avar tolleaegse valitseva klassi pilt Londonist üle Istanbuli Peterburini välja. Sekka mühiseb meri ületamatus laevahuku-stseenis, läigib niiske rannaliiv ja kumab õhtuselt õhetav taevas

Haidee ja Juani armu episoodis, kõlavad hümnid Kreeka muistsele vabadusele, joonestub hurmavas, vanaaegses ilus Byroni suguvõsa loss Newstead Abbey, särab rida veetlevaid, kuid peenelt individualiseerit naiskujusid, räägib East-Endi sangar, uljas maantee-röövler Tom, oma vargaargood — sõnaga, meist möödub terve maailm oma mitmekesisuses ja suurejoonelises vastuoklikkuses. Kuid — ja see on otsustav, ning selles suhtes võrdus Byronile enne teda ainult Jean Jacques Rousseau — pildi keskuses asub alati harduv, raevuv, heitlev, vaimustuv, raskelt pettut autor ise. Ta vaimustub loodusest ja noorusest ja loomulike eluvaistude rikkusest ning rikkumatuses, ta vihkab ja vaenustab ja põlastab kõike feodaalset, dogmaatilist, kalget, tagurlikku ja konventsionaalset. Luuletaja võimas individuaalsus jookseb igal pool tormi vastu keskajast põlvnevaid müüre, see voolab kõikjal üle äärte, see täidab iga pildi ja mõtte, see lainetab ja voogab peaaegu ookeanitaoliselt. Nagu ühes kirjas Belinskile 1840. a. kirjutab Botkin: «Byron väljendab esimesena luules keskaegadel kujunenud ühiskondliku korra eitust. . . või, tarvitanes minu mõtet mitte täielikult ilmendavaid sõnu, vana aja eitust. Selles seisneb kogu ta paatose olemus. Subjektiivne mina, mida nõnda kaua olid aheldand patriarhaalsuse, igasuguste autoriteetide ja feodaalse ühiskondluse kütked, murdub esmakordselt vabadusse; — joobudes vabaduse tundest, heidab see endalt kütked ja ründab oma ammuaegeid vaenlasi. Jah, Byroni paatos on eituse ja võitluse paatos; selle alus on ajalooline, ühiskondlik.»

See definitioon on selles mõttes siiski väär, et Byron polnud kaugeltki esimene, kelle mina sedaviisi protestis. Kuid ta on esimene, kelles see protestib niisuguse võimsusega ja poeetilise hooga, et teda võidakse võrrelda maruse merega, esimene, kelles idee ja subjektiivne protestielamus liituvad nii jäägitult, nii kirglikult, nii titaanilise paatosega. Kui lisada juurde, et Byronis lööb kõrgeid laineid just Inglismaal nii kaunilt ellu ärgand panteistlik loodustunde ekstaas; et ta elu isiklik traagika — mingi tume süü, millest ta alatasa räägib ja mis mürgitab ta naudinguid, ning mida vist tuleb pidada reaalseks — lõpeb särava ja sangarliku epiloogiga, osavõtuga Kreeka vabadusvõitlusest; et ta oma teeme ei käsitle mitte ainult sügava tunde, vaid ka suurepärase välise efektsusega, uhkelt-eksoteerilisel, maalilisel taustal; et ta kogu aja kõneleb veendumusega, et ta ei räägi mitte ainult enda, vaid kogu inimkonna nimel — siis saab aru, miks ta kuju nii vastustamatu fastsineerivusega mõjus kogu temaaegsesse harit maailma. Lühike, hiilgav, heroismi oreooliga pärjatet elu, meteorina mõjuv geniaalsus, suurim rekvisiitide pitoresksus vastu reaktsioonijärgi

üksluisi, süngest tausta — ei ole ime, et isegi juba pisut ebaelastseks muutunud vana Goethe ülistas inglise luuletajat taevaid-taotavaks Euphorioniks.

Selle kuju lähim, ehtsaim vaste kogu selle ajastu kirjanduses on kindlasti Lermontov. See ei ole jälgendaja, nagu mitmedki tema kaasaeglased ja paljud hilisemadki lääne-euroopa kirjanduslööjad ühtelugu on püüdnud tõendada, vaid kongeniaalne vaim. Väline elukäik ei olnud Lermontovil nii maaliline, kuid temagi elas raskeima poliitilise surve ajal; nagu Byron oli näind Prantsuse revolutsiooni luhtumist, nõnda Lermontov oli võind jälgida dekabristide verist mahasurumist ja sellele järgnevat umbreaktsiooni; nagu Byron sattus ta isiklikult selle reaktsiooni otseseks ohvriks, pärast seda kui oli sellele oma värssides kuulutand sõja surmani; nagu Byron oli ta tutvund seltskonna ülimiku välise hiilguse, sellest lühikest aega joobund ja siis seda põhjalikumalt ja valusamalt sellest pettund; nagu Byron kandis ta varakult — veelgi varem kui Byron — südames orientaalise lõuna suurejoonelise, värvihõõguvat võlu ja andis oma fantaasia selle kujundada; nagu Byron tundis ta end üksiklasena keset oma aega ja kõrgemana sellest ajast — väljavalitud võitlejana vabaduse ideaalide eest; nagu Byron tundis ta enda kannul mõttemoone, kõikjal oleviku mürgist tuuma paljastavat analüüsi vaimu; nagu Byron oli ta kirglikult ja sügavalt tunde, valuliselt uhke hing. Lermontovi paatose pinevust, ta protestiva tahte võimsust ei ületa isegi Byron. Pigemini on lugu ümberpöördu.

Oma hingesugulust Byroniga märkas ja toonitas Lermontov juba väga vara. Lapsepõlves ta luges päälle Puškini lõunamaa-poeemide, Žukovski ja Kozlovi teoste, kus Byron nii sageli kajastub, ka Byronit ennast originaalis oma inglise keele õpetaja Vinsoni juhatusel. Tema käte sattus ka Thomas Moore'i kirjutatud Byroni elulugu, ning mitmedki kohad sellest tundusid talle otsekui ta enda elust võetuna. Nii jättis temasse sügava mulje seik, et Byron nagu temagi oli õnnelt armund juba lapsena. Väga tuttava joonena pidi talle tunduma lõhe inglase koduses elus: Byroni ema ei eland oma mehega koos ja tulevane lord puutus isaga vaevalt kokku, nagu Lermontov harva kohtus oma isaga, elades viimasesse vaenulikult suhtuva vanaema juures. Neil elamustel võib olla mõndagi tegemist Lermontovi noorusliku melanholiaga. Kuid enne kõike kõitsid teda kahtlemata Byroni tugev, uhke isiksus, trots, millega ta välja kutsus kogu oma ümbruse vaenu, ühtlasi janunedes inimlikku sümpaatiat, ta kangelaste süngest leppimatus ning ta luule suurepäraselt kirendav idamaine helk. Öilsad, kirglikud, lenukad hinged, kes seltskondliku «pööbelliga», «hulgaga» pörkudes hukuvad või eluks ajaks pettuvad, saavad pea ta lemmik-

teemiks. Nagu Childe Harold takerduvad nad elujanu pööristesse, leiavad naistes, armastuses, sõprades, kogu ühiskonnas vaid pettust ning lõpetavad kibestusega. Elu näib neile läila ja lääge, kogu nende olemasolu muutub üheksainsaks uhmaks.

Väga palju on kirjutatud Lermontovi laenuidest Byronilt, otsestest konkreetsetest mõtustest. Kahtlemata neid tema varasemates katsetustes leidub, ja ka hiljem on siinsääl väga ilmseid paralleele. Neid on jälgind V. Spasovič, M. N. Rozanov, E. Duchesne, W. K. Matthews ja palju teisi, ja nende leidudele püüda veel midagi olulist juurde lisada oleks arvatavasti asjatu vaev. Kuid nagu mõnigi neist uurijaist tähendab, ei ole neil laenuidel mingit põhilisemat tähendust. Mitte nendes ei seisne asi, vaid selles, et Byron Lermontovis süvendas jooni ja õhutas omadusi, mis olid tal sünnipäraseid või sotsiaalsest ümbrusest tingit. Tema kaudu Lermontov õppis sügavamalt tundma iseennast, ta oli otseselt peegel, milles Lermontov reljeefsel kujul nägi mõnda, mis tal endal oli ammu olnud olemas, kuid mis polnud veel arenend niis selgeks ega olnud veel nõnda aredalt tõusnud ta teadvusse.

On olemas teissuguseid arvamusi. Need ei puudund ka Lermontovi lähimate tuttavate seas. Loetagu näiteks järgmine koht E. /p.o J./ Rastoptšina märkmetest tema üle: «Varakult küpsununa nagu kogu tema kaas-aeglase põlv, unistas ta elust, ilma et oleks sellest midagi teadnud, ja sedaviisi teooria kahjustas praktikat. . . Ta ei olnud meeldiva välimusega, ja see ebanäguisus, mis hiljem taandus jõulise ilmekuse ees ja kadus peagu täiesti, kui geniaalsus seletas ta lihtsad näojooned, oli ta kõige nooruslikumates aastates üllatav. See seik määraski tulise mõistusega ja piiramatu auahnusega nooruki mõtte-laadi, maitse ja suuna. Leides võimatule olevat meeldida, otsustas ta võrgutada või hirmutada ja drapeerus tollal moes oleva byronismiga. Don Juan sai tema sangariks, ja koguni ta eeskujuks; ta hakkas taotama salapärasust, süngust ja mürgist teravust. See lapselik mäng jättis kustumatud jäljed ta liikuvasse, vastuvõtlikku mõttekujutusse; seetõttu et ta end kujutas Larana ja Manfredina, harjus ta olema selline. . . mäletan tänini, millise kummalise mulje minusse jättis see vaene laps, kes oli grimeerund vanameheks ja vaevarikka jäljendusega jõudnud ette kirgede aastatest.»

L. Ginsburg /p.o Ginzburg/, kes toob selle tsitaadi, juhib tähelepanu sellele, et selle märkuse autor ei osand teha vahet ehtsa ja võltsi byronismi vahel. Oli olemas byronism kui moenähe, kuid see moenähe oli seoses ühiskondliku teadvuse ajalooliselt sääduse-

pärasest struktuurist tingit ehtsa tuumaga: «Oli muidugi võimalik matkida byroniflikku žanri, kuid kogu lugu seisneb selles, et oli võimatu matkides kirjutada «On kurb ja nii igav» — luuletust, mida Belinski nimetas «kogu elu matuselauluks».

See on ilmne. Lermontov oli oma hingelaadilt vene Byron — või, et olla täpsam, tsiteeritagu ta omad sõnad enda ja Byroni kohta: «Ei, ma ei ole Byron, ma olen teine, veel tundmatu väljalitu, maailma poolt tagaetaav võõras nagu temagi, kuid vene hingega.» Byronilt ta sai nii mõndagi otse üle võtta, kuid veel hoopis rohkem oli temas juba enne peidus ja Byron ainult aitas sellel kiiremini ja vormikamat esile puhkeda. Lermontovi kokkuvõtval hindamisel tuleb väga vähe arvesse see, et säärased varased asjad nagu poeemid «Pihtimus», «Bojaar Orša», «Izmail-Bei» kasutavad kangelasteks seda inimtüüpi, keda tunneme «Gjaurist», «Lara'st», «Korsaarist», «Mänfred'ist», «Korint-hose piiramisest». Need on ainult ettevalmistavad katsed, mida autor ise kunagi ei kavatsendki avaldada ja millel on tähtsus eeskätt kirjandusteadlastele. Kuid isegi neis suleproovides on midagi väga ehtsat ja siirast, mis näitab, et Lermontovis eneses elas see säde, millest puhkes põlema Byroni luule — eel kõige mandund oleviku põlgus, tõeline «maailma-valu» ning vankumatu tahe vastupanuks — see tahe, millest Byron kirjutab oma «Prometheuses»: «Kindel tahe ja sügav tunne, mis isegi piinamistes näeb omaenda jõulist kättemaksu, triumfeerides sääli, kus saab trotsida, ning muutes surma võiduks.»

Byroni teostes esineb pikk autobiograafiline luuletus «The Dream», «Unenägu», milles luuletaja pääle oma abielulahutust heidab pilgu tagasi oma möödund elule, eriti oma noorukiarmastusele oma nõbu Mary Chaworthi vastu, kes abiellus teisega ja hiljem langes vaimuhaigusse. Elult rasket õpetust saand autor vaatleb oma rännakuid, oma pettumusi ning oma taandumist loodusesse, mägede keskele, kust on kaugel vaenulik maailm. Nagu Pontuse monarh Mithridates ütleb ta enese olevat nii kaua mürgist eland, et nüüd mürk on saand talle toiduks. See luuletus on kirjutet pessimistliku resignatsiooni hetkel, aktiivsemate, võitlusvaliminate viivude vahe pääl ning iseloomustab autorit ainult ühest küljest.

Uurijad on näidand, et Lermontovi noorusluules on palju selle poemi reminis-tense. Kuid ka ilma otseisid kajastusi otsi-mata leiab ta toodangus palju sarnast, sest see luuletus vastab ühele ta vaimse struktuuri põhijoonele — püüdele umbsest Nikolai-aegsest survest ning «kõrgema» seltskonna tühisusest pageda looduse ja mälestuste rüppe.

Leebes ja eeleegilises laadis joonistab ta suurima osavõtuga üht analoogilist saatust luuletuses «Aleksander Ivanoviitš Odojevski mälestuseks»: «Meeletuna kiskus ta end vara lapse- rõivastest välja ja heitis südame käratseva elu merre. Ning maailm ei säästnud ja jumal ei päästnud! . . . Sa ei teenind maailma. Noorusest päale sa hülgasid ta salakavalad ahelad: ta armastasid mere mühinat, sinava stepi vaikust ja süngete mägede hambulisi harju. . .» Ühes teises palas, «Esimesel jaanuaril», näeb ta end keset balli, otsekui läbi une jälgides «päheõpit kõnede metsikut sosinat», «hingetuid inimkujusid», viisaka konventsionaalsuse maske. Kuid ta vaim lendab vaba linnuna lapsepõlve: ta näeb kõrget mõisamaja, lagunenud kasvuhoonega aeda, roheline taimedevõrguga kaetud uinuvat tiiki, tiigi taga küla suitsu ning väljade kohale tõusvat udu. Ta astub tumedasse puiestikku; läbi põõsaste vaatab õhtune kiir ja kollased lehed kahisevad ta argade sammude all. Ning kummaline igatsus ängistab ta rinda; ta mõtleb, nutab ja armastab — armastab oma unelmate loomet, «silmadega, mis on täis sinavat tuld, roosja naeratusega, otsekui noore päeva esimene sära salu taga.» Nii ta veedab tunde «imeriigi kõikvõimsa isandana», ja need mälestused elavad saarena edasi raskete kahtluste ja kirkede rajudes. «Ent kui meelemärkusele jõudes mõistan pettust ja inimhulga müra peletab mu unelma, kutsumata pidukülalise — oo, kuidas ma siis tahaksin häirida nende lõbusust ning ülbelt neile näkku paisata oma raudse, kibedusest ja õelusest nõretava värssi.»

Tüüpiliselt venepärasel, tolleagese ülakihi miljööd kujutaval taustal väljendub siin Byroni-taoline, kuid venehingeline vaimne tuum. Nagu «Unenäos» hellitab poeet noorusmälestusi, kirjeldab oma kirklike lapsepõlvunistuste feodaalset, kuid vanaaegselt ilusat tagapõhja — milles muide nagu Byronilgi domineerib loodus — ning pöördub siis kibestunult tagasi süngesse olevikku. Kuid ta teeb seda vihase energiaga, mida Byroni selles luuletuses ei ole. Ta ei lepi resignatsiooniga, vaid heidab reaalsusele, seltskonnale kinda. Kõik tema hingesse kuhjund sapp on koondet paari viimasesse värssi, mille kõla on nagu mõõgahoop. See on tõeline Lermontov — hell, sügavalt tundeline ja hardumusele anduv, kuid ühtlasi kirglikult võitlusvalmis iga ta sisimat ja parimat elu häiriva nähte puhul. Vaimurelv istub tel väga kergelt tupes — iga silmapilk võib see välja lennata ägedaks ja otsustavaks hoobiks.

See võitluskirg on Lermontovil võib-olla veel sügavam kui Byronil. Sest nii võimsatena kui inglase hoobid iganes tunduvadki, ei ole neis siiski seda äärmist järjekindlust mis venelasel. Byroni üldine suund on selge,

kuid ta valab oma viha pisut liiga kergesti mitte ainult süüdlastele, vaid ka süütutele; paljudel puhkudel jääb mulje, et ta veidi sihitult harjutab oma võrratut satiirilist mõõklemiskunsti, ja ka isiklikkusest ei ole ta kaugegtki vaba. Ründamine muutub tal mõnikord spordiks — küll suurepäraselt, oma üldtulemustelt väga vabastavaks, õige vastase pihta suunatud spordiks, kuid siiski spordiks. Lermontovi kohta ei ütleks seda vist keegi — vähemalt mitte tema kohta siis, kui ta enese luuletajana ja isiksusena juba oli leidnud. Nagu tema enda luuletuse «Prohvet», nägi temagi oma ülesannet tõe kuulutamises tuimale, isikliku kasu ja karjääri taotluse uppund maailmale, mille korda ta vihkas. Seda ülesannet tuli täita kogu oma olemasolu kaalule pannes, hoolimata inimeste põlgusest, kas või elades nagu lind kõrves. Lermontov ei braveeri, vaid kuulutab ja võitleb. Tingimused, milles ta elas, olid raskemad kui need, milles tuli tegutseda Byronil, kellele ta briti peeri seisus kindlustas palju võimalusi, mida tsaari sõjaväe ohvitseril ei olnud. Byroni isikliku vabadust ei ähvardand keegi, ka tema sidemete eest Itaalia carbonari'dega ei julet talle kallale tulla, kuna vene poeeti võidi vabalt viia ühest kohast teise, teda mitte ainult ümber paigutada, vaid sõjaväelise distsipliini ettekäände all ka veel hoopis hoolimatult kohelda, niipea kui see ülemusele meeldis. Ka avalikkuse ette oli inglise lordil palju kergem pääseda ta määratu üleeuroopaliku publiku tõttu. Sellele vastavalt on suures vene luuletajas traagiline noot veel sügavam ja ta vastupanu raudsus seda imeteldavam. Sellest hetkest päale, kui Lermontov oma luuletusega Puškini surma kohta tundmatusest esile kerkides oli enneolematu põlastusega piitsutand hoovkonna korruptsiooni ja orjameelsust, jäi ta kord võetud suunale truuks. Millisena ta kujutles luuletaja kutsumust, seda näitab suurima selgusega ta «Poeet». Need terasvärssid on sündind raske masendustunde taustal, kuid seda ülevamana mõjub nende võimas paatos. Luule on nagu ulja mägilase puss, mis pärast kümneid ja kümneid võitlusi vaba mäeratsaniku käes on jäänd tolmuma armeenaspoodi, ilma et keegi seda enam puhastaks või loeks sellesse graveerit ülevat kuldkirja — ilma et keegi enam mõtlekski seda kasutada lahinguks:

Oo mõnitet poeet, kui kaua suigud maas,
meel sumbund häbiväärses õdus?

Kas kuldsest tupest kord ei sähva teras taas,
mis halvakspanu roostest kõdus?

Byron tahab oma «Childe Haroldi» kolmandas laulus, et kogu tema olemus koonduks ühte sõnasse ja et see sõna oleks nagu välk — kuid välk võib rabada nii õiglasi kui ülekohtusi. See väiksõna peab eeskätt võimal-

dama isiklikku eneseväljaelamist, kuna Lermontovis valusalt ja kehtvalt domineerib tung objektiivse ülesande teostamiseks. Byron paiskas pikseid oma jõuküllusest, Lermontov näib kogu oma jõudu koguvat üheks otustavaks, vabastavaks teoks, nagu seda teeb tema Stepan Kalašnikov enne võitlust Ivan Julma opritšnikuga — teoks, mis toob talle endale hukatuse, kuid ilma milleta ta elu kaotaks kogu oma väärtuse ja mõtte. Otsustades täita oma püha kohust teab Kalašnikov, et tal ei ole pääsu tsaari ega tema uhkelt rõivastet timuka käest. Samuti elab ka Lermontov enneaegse ja sünge huku teadvuses, kuid seda põlevama veendumusega tõttab ta teostama poeedi võitleja-ülesannet, kiirustab ta lausuma oma sõna. See hoiak näib muu seas peegelduvat ka tolles otse fanaatilises väsimatuses, millega ta ikka uuesti ja uuesti asus samade poeetiliste motiivide kallale, valades neid mitu ja mitu korda ümber, nagu «Deemonit» või seda pihtimuse motiivi, mille lõplikuks kehastuseks sai «Mtsiri». Tal ei olnud aega liiga palju ringi vaadata, oma hellitete ideid kergelt käest anda, et pöörduda millegi uue poole. Selleks oleks olnud tarvis usku pikka, produktiivsesse tulevikku. Tema selle vastu elas raske ajastu ja mornide aimuste varju all ega võind end minna lasta, vaid pidi täitma oma missiooni.

Selle sirgjoonelise, lakkamatu keskenduse tulemuseks oli heroiline intensiivsus, mis vene luules mõjus täiesti uudsenä. Sellest sai suuri ergutisi terve pika ajajärgu maailma-vaatelise ja poliitilise protesti paatos. Mitte nagu laialt voolav meri, mille laineid torm viib kord siia, kord sinna, vaid nagu Kaukasuse kaljudest endale teed läbi murdev Terek mihises Lermontovi luule tõkkeid eest paisates sihi poole. See saavutab äärmise lõõgijõu, luues keele, mis on kui karastetuim, kõlavaim ja lõikavaim metall.

Ka Lermontovi loodusevaatluses, milles leidub mõndagi byronlikku, on mõnikord midagi veel teravamalt, valusamat kui Byronil. Byronist — eriti ta «Childe Harold'ist» — võib vahel jääda mulje, et ta on ülev, morn turist, kellel on aega oma haavu ravida kord Alpide, kord Itaalia, kord Albaania, kord Kreeka loodusesse süüvides. Lermontovi looduskirg keskendub päämiselt Kaukasusse — geograafiliselt kitsamasse, kuid seda suurepärasemasse alasse. Ning ta ei tundu kunagi turistina. Kaukasus on tema ammuaegne igatsus — mitte ainult vabaduse sümbol, vaid vabaduse kehastus. Selle mägilasi ta ei ole mitte ainult põgusalt vaadelnud, vaid ta on nende vastu võideldes õppind tundma nende taltsutamatu vabaduseiha. Selle mägede ja metsikute jõgede grandioossus on talle elavaim ja kütkestavaim reaalsus. See on ta südame teine kodumaa. Siin tunneb ta end —

kuigi vaid ajutiseks — pääsnuna «sinistest mundritest, neile kuulekast rahvast», «orjade maa, härraste maa... paašade kõikenägevast silmast, kõikenägevatest kõrvadest.» Ning oma varast hukku otsekui ette aimates* joobub ta Kaukasuse elamusest seda oheldamatult ja sügavamalt. Kui sügavalt ta seda teeb, seda kujutab ta kaasakiskuvaim looduspoem «Mtsiri», lugu kloostrirõpilaseks sattunud mäginoorukist, kes põgeneb kodumaa mägedesse, et sääl jälle nautida vabadust, kuid kes kolme päeva pärast nõrkenuna leitakse ja viiakse kloostriisse tagasi. Sääl ta jutustab surivoodil kõigest sellest unumatust, mis ta mägedes on näind. Läbi surmavarju — selle varju, mida järjest tunneme Lermontovil — näeb ta vaimusilmis seda kirkastetumana oma kodumaad. Sellest nägemusest on saand üks maailmakirjanduse meisterteoseid. Surve all lämbuma kippuva autori olemus lööb enese seda ägedamalt püsti, joob seda janusemalt värsket õhku, kuuleb seda anduvamalt linde ja imeb mäetaimestiku lõhnu. See õhk on kristalselt puhas, värss terasnõtke ja kuldhelisev, sellesse heidet hing algusest lõpuni põlev.

Selles loodusnägemuses on koos kõik nooruslike igatsuste ja unistuste tuli, kuid ühtlasi on see teravaim reaalsuse pilt. Lermontovi meeled on täiesti pinevil, täiesti avat. Seda võis talle õpetand olla Puškin, kuid toonis ja laadis on mitmeti tunda Byronit, kuigi üsna uues ja isikupärasel transformatsioonil. Lermontovi romantism ei haitu kuski uttu, vaid selle baasiks on vaatlus, mis on sama vahe nagu autori mõtte. Kuski ei ole vees lamamise võlu meeliltajutamalt kujutat kui selles «Mtsiri» osas, kus nooruk janust nõrkedes arwab vete alla vajununa kuulvat imekeda hurmavat laulu. Võitlus pantriga on täis metsikut tõepärasust. Sama reaalsena tundub ka muu. Ikka-alati on tunda, kuidas Lermontovi romantismi all peitub suurim tõelisusemeel.

Sedasama tõelisusemeelt osutab kõige ilmselt ka Lermontovi puuriv, lõikav refleksioon, see «demon Thought», «demon Mõte», mis oli tal ühine Byroniga. See ei ole kaugeltki vaid nõrgestav, desintegreeriv mürk, nagu paljud on arvand, vaid oma armutu analüüsiga ja hävitava kriitikaga viitab see positiivsele tulevikule. Lermontovil on see võitlusvahendiks: täpne tõelisuse nägemine peab näitama teed tegudele. Et Lermontov ei jõudnud püstitada uut eluprogr-

* Seda ta mainib sageli juba õige varasest ajast pääle. Eriti täpselt joonistab ta oma saatust, nii nagu see hiljem tegelikult teostuski, oma ainult mõni nädal enne surma kirjutet «Unenäos». /Ants Orase märkus./

rammi, vaid et ta vaatlus eeskätt nägi negatiivset, sõltub teda ümbritsevate olude laadist ja samuti ta elu enneaegsest lõpust. Kuid et see «kuri», see «mürk», mida ta endas tundis, ei olnud midagi muud kui vaen kaasaegse lääguse vastu, tõendub kõige ilmsemini selle läbi, mis ta luules on kaunist ja ülevat. See on seesama kibedus, millest ta räägib «Esimeses jaanuaris» — paratamatu eeldus otsustavaks võitluseks. Selles seisneb Lermontovi sünge demonismi olemus — täpsalt nagu Byroni «Kainis» ja «Prometheuses».

Oma väga üürikese elu jooksul jõudis Lermontov tõusta titaaniks. Osalt Byronist lähtudes kasvas ta ise teiseks Byroniks. Kahevõitlus Pjatigorskis ja vabadusvõitlejalik surm Missolonghis on mõlemad saand kõigi retrograadse surve vihkajate ja edasituleva luule imetlejate silmis suurteks sümbolseteks sündmusteks. Enneaegu teekonna lõpule jõudes näitasid nii «Kaini» kui «Deemoni» laulik teed tulevikule. Nende vaim jääb võrdselt püsima ega hävine «külmas Lethes».
(1941?)

MART ORAV

MÄRKMEID ANTS ORASE TEGEVUSEST AASTAL 1940/41

26. detsembril 1940 kinnitas hariduse rahvakomissar Nigol Andresen Tartu ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna kateedrijuhatajad, professorid ja dotsendid (kooskõlastatult partei keskkomitee kooli- ja kaadriosakondadega). Nende hulgas ei olnud senist inglise filoloogია erakorralist professorit Ants Orast. Mõnda õppejõudu hõlmava eraldi käskkirjaga samast päevast sai ta rahvakomissariilt siiski õiguse töötada Lääne-Euroopa rahvaste filoloogiate kateedrijuhataja-professori kohusetäitjana.¹ Rektor Hans Kruusi sõnutsi olnud sellise piiratud staatuse põhjuseks Ants Orase inglisesõbralik minevik.² Kevadel 1941 kinnitas ajaloo-keeleteaduskonna komisjon (Peeter Tarvel, Gustav Suits ja Pärtel Haliste) ka Ants Orase Oxfordis saavutatud kraadi *Bachelor of Letters* vastavust Tartu ülikooli doktorikraadile.³

Lääne-Euroopa rahvaste filoloogiate kateedri ülesandeks kujunenuks eelkõige põhi-keelte õpetajate ettevalmistus ning praktiline keeleõpetus. Romaani ja germaani filoloogia professuurid jäid vakantseks. Likvideeriti välisriikide ja eraasutiste finantseeritud professuurid ja õppekohad: rootsi keele ja kirjanduse, prantsuse keele, kirjanduse ja kultuuri, itaalia keele ja kirjanduse, saksa keele, kirjanduse ja kultuuri, juuditeaduse. Neid omanud ja teisedki väliskodakondsusega õppejõud pidid üldjuhul lahkuma Eestist (Per Wieselgren, Kurt Schreiner jt). Nõnda tuli Ants Orasel kateedri ainsa professorina (polnud veel dotsentegi) lisaks kateedrijuhataja kohustusele hoolitseda ka romaani ja germaani filoloogia alase õppe- ja teadustöö

korraldamisest. Kehtestatavale kursuste süsteemile ja uusile ideoloogilisele nõudele vastavalt koostati õppeainete kavu ja programme (kavu jõuti valmis praktilises keeleõpetuses ja nooremaile kursusele saksa kirjandusloos; muidu järgiti vanu, kärpides lektüüri poliitiliste jt ainetega lisandunud koormuse vähendamiseks). Püüti alustada üliõpilasile keeleõpikute koostamist, kuid ei jõutud kaugele — vaid Valentin Annus esitas kirjastusele oma suuresti varem valminud prantsuse keele õpiku käsikirja.⁴ Õppetöös oli Ants Orase koormuseks 1941. a kevadsemestril kuus tundi nädalas: proseminar, loeng «Inglise romantika õitse-aeg» ja seminar «19. sajandi inglise luule keel ja stiil».⁵ Kateedri 1941. aasta teadustöö plaanis oli ainsana Ants Orase enda töö: Shakespeare'i tragöödiate «Julius Caesar» ning «Antonius ja Kleopatra» tõlke kriitiline aparatuur (sissejuhatus, kommentaarid, lisaartiklid) ning veel ühe ta näidendi värss-tõlge ja kriitiline aparatuur.⁶ «Uurimuslikke ülesandeid oleks muidu olnud raske määrata ka selletõttu, et kommunistlik-ideoloogilise surve tõttu poleks olnud võimalik neid korralikult täita. Päälegi oli Lääne-Euroopa kirjanduse hankimisele tehtud lõpp, nii et polnud lootust saada tarvilikku materjali,» oli ta hinnang aasta hiljem Saksa okupatsiooni ajal esitatud aruandes.⁷ Väliskirjanduse muretsemise keerukus puudutas Ants Orast ka kui endise filosoofia-, nüüd ajaloo-keeleteaduskonna seminariraamatukogu juhatajat, kelleks ta taas kolmeks aastaks oli valitud 1939. a. (Selles ametis ta on kaitsnud

jaanuaris 1941 seminariraamatukogu hajutamise eest eriraamatukogudeks.⁸⁾ 1941. a kevadel kinnitati Ants Oras inglise filoloogia aspirantuuri juhendajaks. Kahest kandidaadist sai aspirandiks teaduslikult sobivam Eerik Parlo, kes jõudis vaid alustada tööd. Sõja tõttu ei saadud suvel 1941 luua kateedri juurde kabinetti, mille asutamine oli juba otsustatud ja mille vanemlaborandiks pidi Ants Orase eetel saama Prantsuse Teadusliku Instituudi abijõud Helmi Aspel. Kabinet tugineuks selle likvideeritud asutuse väärtuslikule raamatukogule ja rikkalikele kollektsioonidele (hävisid 1941).

Tehtavast ja kavatseta vast realiseerus eri põhjusil vaid väike osa. «Üldmulje on see, et äärmuseni viidud kantseleikord, presents-lehed, õppekoormuse kalkulatsioonid, tunnikavad, illusoorse teadusliku töö kavad jms. röövisid nii palju aega, et viljakas töö jäi peagu täiesti seisku,» nentis Ants Oras suvel 1942. «Lisaks tuli õppejõudude kohta teostatud salajane poliitiline valve, mida küll polnud näha, kuid mille olemasolu kohta oli kaudseid tõendeid, nii et puudus igasugune eneseväljenduse vabadus. Poliitilised koosolekud, loengud, rongkäigud (kõik sunduslikud, kuigi mõnikord vabatahtlikuks maskeeritud) panid veel lisakoorma pääle. Töökoormus oli hiiglasuur, kuid tulemused kehvad.»⁹⁾

Omaalgatuslike liitumiste likvideerimisega suleti ka mitu organisatsiooni, kus Ants Oras oli olnud aktiivselt tegev. Neist näiteks PEN-klubi, mille asutajaid ja kauname sekretär ta oli olnud, pidi tegevuse lõpetama kui rahvusvaheline organisatsioon. 28. augustil 1940 kogunenud juhatuse liikmed Oskar Urgart, Valmar Adams ja Ants Oras lõpetasid klubi töö vormeliga: «kuna selle tegevus enam ei ole otstarvet». Enne arhiivi üleandmist hävitas Ants Oras osa dokumente.¹⁰⁾

Võimatum kuिताhes tüütavast n-ö tehnilisest koormusest ülikoolis oli Ants Orasel aktsepteerida uut riiklikku korraldust. Senises poliitilises ja kultuurilises käitumises ta oli esindanud autoritaarsuse- ja totalitarismivastast, traditsioonilisele demokraatiale tuginevat, ta enda sõnustis radikaalset liberalismi, tunnustamata ühtegi ametlikult formuleeritud doktriini.¹¹⁾ Ta oli kirjutanud endast aastal 1930: «Poliitiliselt kaldun võrdl. pahemale, nii umbes sotsialistide poole, kuid pole rahu ühegi erakonnaga. Erapooletu.» (Esimene lause oli algul lõppenud mõnevõrra teisiti: «kuid nende taktika minu arvates liiga vähese kultuursuse tõttu ei saa nendega liituda.»)¹²⁾ Aktiivselt osales ta kolmekümnendail aastail Eesti demokraatlikus opositsiooniliikumises, samuti literaatide protestides vaimuvabaduse ahendamise katsete vastu kodu- või välismaal. Lisaks inglise- ja prantsuskeelse kultuuriringi saavutuste propageerimisele edendas ta saksa kultuurilise üle-

võimu neutraliseerimiseks ka vene kirjanduse tippautorite tutvustamist Eestis. Aga temale keskseks väärtuseks olnud rahvusriigi kadumine ja Nõukogude Liidus kujunenud riikliku mudeli totaalne rakendus Eestis aastal 1940/41 ei saanud olla talle vastuvõetav. (Seda enam, et uue ühiskonna ideaal oli vormitud mh isikukultusega ja inimeste vaid vahendiks alandava massiterroriga stalinismiks.) «Tööindu oli andnud meile vabadus — vabadus asju selgitada ja uurida, järeldusi teha, arvamusi vahetada ja seisukohta võtta: tunne, et oleme vaimuilma vabad kodanikud. Niipea kui kaotasime selle aje, võisime saada vaid masinaiks. Tõeline loov töö oli muutunud võimatuks,» on ta hinnanud hiljem.¹³⁾ Septembris 1940 kuulati Ants Orast terve öö üle Tartu SARKis, huvituti ülikooli endise inglise keele lektori Henry C. C. Harrise väidetavast luuretegevusest ja surmast, Ants Orase enda spioneerimisest, venevastasusest ja ta õe abielust endise Inglise Tallinna-saatkonna töötajaga, Anglo-Eesti ühingust kui Inglise luure pesast jne. 1941. a juuni küüditamine puudutas mitmeid ta abikaasa Livia Orase (sünd. Lüüs) sugulasi, kõnelemata sõpradest ja tuttavaist. Pärast seda sai võimaliku arreteerimise vältimiseks Ants Orase ööbimispaigaks enamasti seminariraamatukogu ülikooli peahoones, kus tal oli võimalik kuulata ka sõja puhkemise järel konfiskeerimata jäänud raadiot.¹⁴⁾ Nagu selgub välisvõitluslikus innus kirjutatud, osalt memuaristlikust raamatust «Viron kohtalonnvuodet», nägi Ants Oras siis Saksamaa — N. Liidu sõjas võimaluse andjat selliseks olukorraks, kus Eestil õnnestuks demokraatlike lääneriikide armust taastada iseseisva riigi staatust. See ei tähendanud teadaolevalt hiljem ei sõnas ega teos kompromissi Saksa okupantide ega natsionaalsotsialistliku režiimi kohalike kaastöölisega. Muide, aastal 1940/41 olid Ants Orase allkirjad ka ajaloo-keeleteaduskonna õppejõudude üleskutsel valimisteks NSVL Nõukogusse ja Rahvuste Nõukokku ning üleskutsel fašistliku Saksamaa kallaletungi vastustamiseks (vt «Eesti Keel ja Kirjandus» 1941, nr 1, lk 5; «Tartu Kommunist» 2. VII 1941, lk 2). Hiljem on ta siiski vihjanud selliste allkirjade kahtlasile lähtekohtadele.¹⁵⁾

Kirjeldatud kontekstis jäi varem väga produktiivse Ants Orase teaduslik ja loominguline töö mõistetavalt suhteliselt väheseks. Osa tehtust jõudis siis või hiljem trükkisõnna, teised tööd ununesid alanud sõja tõttu. Loomepingutuste psüühilist mõjuvälja ta on hiljem kirjeldanud nii:

«Püüdsin teha oma kirjanduslikku tööd harvadel vabadel hetkedel, et säilitada vaimset tasakaalu. Vaid tõlketöö tundus võimalik. Tõlkisin Shakespeare'i.

Olin lõpetanud Rooma tragöödiade tõlki-

mise. Olin valanud suure osa oma põlevast rahutusest Shakespeare'i saledatesse vär-siridadesse. Kunagi varem pole Brutuse kirglikel rünnakutel türannia vastu olnud mu hinges sellast vastukaja. Töö rahustas närve, niisama nagu vene veinid uimas-tasid neid.»¹⁶

Ants Oraselt ilmus nõukogude aastal eraldi raamatuna tõlge William Makepeace Thackeray mahukast ajaloolisest romaanist «Henry Esmondi, Tema Majesteedi kuninganna Anna sõjaväe koloneli elulugu, tema enda jutustatud» (orig. 1852). Kirjastus «Ilukirjandus ja Kunst» üllitas selle kahes köites novembris ja detsembris 1940. Tõlge on Ants Orase kommentaaridega, teine köide ka saatesõnaga (suurtes raamatukogudes leiduvail eksemplaridel enamasti eemaldatud). Teos oli EKSi «Maailmakirjanduse» seerias kavas olnud juba 1939. a algusest ning seega suuresti varem ilmumismis.¹⁷ Sama kirjastus pidi avaldama Ants Orase tõlkes, märkuste ja järeلسõnaga Shakespeare'i nn Rooma tragöödiate mahuka kogumiku lõpliku pealkirjaga «Julius Caesar. Antonius ja Kleopatra. Coriolanus». See pidanuks ilmuma 1941. a II kvartalis. Val-mida jõudis poognadki. Materjalid jäid «Tartu Eesti Kirjastuse» valdusse, kuid teose ilmumist saksa okupatsiooni ajal ei võimaldatud.¹⁹ Tragöödiad trükiti lõpuks — tõlkija nimeta ja saate-esseeta, kuid ta märkustega — Tallinnas 1946. a (uustrükk 1947) Georg Mere vastutaval toimetusel. Ants Oras ise sai sellest juhuslikult teada alles 1958. a.¹⁸ Ta mahukas esse on säilinud Kirjandusmuu-seumis (KO 56, 288).

Augustiks 1941 oli Ants Oras kirjastusele «Ilukirjandus ja Kunst» esitanud ka Shakespeare'i «Nagu teile meeldib» ja «Tõrk-sa taltsutuse» tõlgete käsikirjad ning saanud honorarigi. Täpsemad andmeid avaldamis-katsete mul ei ole. Igatahes «Tõrk-sa taltsu-tus» oli saksa okupatsiooni lõpul «Tartu Eesti Kirjastuses» trükivalmis (käsikiri säi-linud, KM KO 56, 516); «Nagu teile meeldib» masinakirjas tekst tõlkija redigeerituna leidub samuti KMs (KO 237, 3:1). (Viimast eten-dati teatris «Estonia» 1942. a Ants Särevi lavastuses.²⁰)

Luule uusvahendusi Ants Oraselt il-mus 1940/41 ajakirjades «Looming» ja «Viisnurk». (Varasemaist tõlkeist avaldati ajakirja «Eesti Noorus» juulinumbris Alek-sandr Puškini «Vang» ja mordva rahva-laulud «Tuuluke kerge, tuuluke karglev» ning «Mööda kesa käib vana hobune») «Loomingu» 1941. a jaanuarinumber tõi Vladimir Majakovski «Kõneluse luulest fi-nantsinspektoriga» tõlke, «Viisnurga» Gruu-siale pühendatud jaanuarinumber ilmselt vene keele vahendusel tehtud gruusia luule

eestindused: Giorgi Leonidze «Poedile», Aleksandre Tšavtšavadze «Kaukasus» ja «Armastus» ning Grigol Orbeliani «Näen, närbub roos ning leluks tuultel». «Viis-nurga» viimaseks jäänud mai-juuni kaksik-numbris 1941 avaldati Mihhail Lermontovi luule tõlkeid Marie Underi, Jüri Šumakovi ja Hendrik Adamsoni kõrval ka Ants Oraselt: «Kohtamine», «Leht rebenes tammepuu-oksalt ja veeres ja vajus...», «Ei, ma ei armasta nii kuumalt sind...», «Mereprint-sess» ja «Prohvet». «Loomingu» viimases sõjaeelse kaksiknumbris (5/6, 1941) ilmusid Ants Orase ümberpanekud Byroni luulest: «Inezile» («Childe Haroldi palverännakust»), «Kõik on tühi töö ja vaimunärimine, ütleb Koguja», «Pisarail põlevail» ja «Viimsed read».

Osa kaastõid «Loomingule» ei jõudnud sõja tõttu ilmuda. Juba algsest viiendast nr-st oli jäänud välja kolm Ants Orase tõlget inglise luuletaja Stephen Spenderi loo-mingust: «Mõtlen alata...», «Kui neid kord on väsitand...» ja «Vangid» (trükiveerud säilinud KM KO: 245, 191:1). «Loomingu» 1941. a seitsmes number pidi ilmuma märki-maks Mihhail Lermontovi 100. surmapäeva. Mälestatava luulest ilmunuks seal tõlkeid vähemalt Betti Alverilt (katkend poemist «Deemon» vabas ümberpanekus), Johannes Jaanistolt («Naabritar») ja Ants Oraselt.²¹ Viimane oli pakkunud oma vahendusi F. Tuglasele «esialgseks lahkeks tutvumiseks», lisades: «Tuleb hiljem kõik kellegi teise poolt ümber kirjutada.» See märkus seletub ilmselt sooviga anonüümseks jääda, sest kolm luule-tust on varustatud ka pseudonüümiga P. Roov. Kõik esitatu jõudis trükiveergudeni ning ilmunuks ikkagi Ants Orase tõlkijanime-ga: «Poet», «On kurb ja nii igav», «Kui küp-ses viljas tuul veab lainetavaid joomi...», «Pilverd», «Vangistest rüütel», «Tereki kingitu-sed», «Tamaras», «Unenägu», «Palve» ja «Üksi kõnnin teel, mis udukulmal...» (vt KM KO 245, 245:9 ja 245, 191:1). Mihhail Lermon-tovi käsitlevaist artikleist kavatseti samas «Loomingu» numbris avaldada autorinimeta säilinud kirjutis «Lermontov ühiskondliku laulikuna»²² ning Ants Orase esse «Ler-montov ja Byron».

Siin George Gordon Noel Byroni 200. sünniaastapäevaks ning samavõrra Ants Orase loomepärandi aktualiseerimiseks üllitatud tekst tugineb Ants Orase omakäelisele käsi-kirjale (KM KO 245, 245:3), arvestades tõenäoliselt autori enda tehtud pliatsiparandusi. Täielikult on säilitatud Ants Orase programmeeritud keeletarvitus. Teksti võib hea-tahtlik huviline kommenteerida näiteks V. Manuilovi peatoimetusel 1981. a Moskvast ilmunud mahuka «Lermontovi-entsüklopee-dia» abil.

¹ RAKA, 2100, 2, 767, 205; ² A. Oras. Viron kohtalonvuodet. Viron kansan vaiheet vv. 1939—1944. Jyväskylä, 1958, lk 110—111; ³ RAKA, 2100, 2, 767, 206—207; ⁴ A. Orase aruanne kateedri tööst aastal 1940—41 (kirjutatud 14. VII 1942) — RAKA, 2100, 13, 137, 22; ⁵ RAKA R-355, 1, 108, 128; 2100, 13, 26, 5p.; ⁶ RAKA, R-355, 1, 34, 54; ⁷ Vt viide 4. Praktiliselt lõpetas väliskaubanduse rahvakomissari esindaja ENSV valitsuse juures sügisest 1940 lubade andmise välismaalt tellitud või tellida tahetava kirjanduse saamiseks. ⁸ RAKA, R-355, 1, 19, 16; ⁹ Vt viide 4; ¹⁰ A. Oras. Viron kohtalonvuodet, lk 84—85. ORKA fondis 3340 leiduvad Eesti PEN-klubi säilinud dokumendid; ¹¹ A. Oras. Viron kohtalonvuodet, lk 13; ¹² KM KO 193, 30:30; ¹³ Tõlge soome k-st: A. Oras. Viron kohtalonvuodet, lk 94; ¹⁴ Samas, lk 80—82, 142—143, 146, 165, 172, 179. E. Martinsoni raamatus «Elukutse — reetmine»

(Tallinn, 1970) tehakse A. Orase õe asemel major Giphy abikaasaks ta olematu tütar; ¹⁵ A. Oras. Viron kohtalonvuodet, lk 111 ja 178; ¹⁶ Tõlge soome k-st, samas, lk 141; ¹⁷ Tõlke käsikiri KM KO 16, 323—326; ilmumise materjale samas 248, 8:2; 16, 146:3, 157 ja 166—167; 16, 256:1; 18 KM KO 292:2, 16, 301:10, 16, 304:2; 56, 288 ja 514; ¹⁹ Estonian Poetry and Language. Studies in honor of Ants Oras. Stockholm, 1965, lk 15; ²⁰ KM KO 248, 7:18, 1/2; 248, 7:10, 3; A. Üksip. Mälestused. Tallinn, 1975, lk 264. «Tõrksa taltsutus» A. Orase tõlkes esietendus «Estonias» juba 1940. a lõpul (vt T.T., Shakespeare'i «Tõrksa taltsutus». Homse esietenduse puhul. — «Sirp ja Vasar» 21. XII 1940.); ²¹ B. Alveri tõlke käsikiri asub KM KO 245, 224:9; J. Jaanisto käsikiri A. Orase rohkete parandustega ja esimese «Tereki kingi» tõlge, mille A. Oras avaldamiseks ise vahendas, samas 245, 191:1. ²² KM KO 245, 191:1.

LEV GUMILJOV

MÕTTEID ETNOSEST

Eestindajalt

Alltoodu on valitud ja tõlgitud tuntud nõukogude etnograafi ja ajaloolase, Leningradi Ülikooli õppejõu ajaloodoktor Lev Gumiljovi* kolmeosalisest traktaadist «Etnogenees ja Maa biosfäär». Traktaat trükiti vastavalt Leningradi Ülikooli Teadusliku Nõukogu 1978. aasta 30. oktoobri otsusele 1979. aastal ühes eksemplaris (3 osa: resp 252, 248 ja 237 lk masinakirjas) ja deponeeriti samal aastal Üleliidulises Teadusliku ja Tehnilise Informatsiooni Instituudis.

1981. aasta septembris avaldas «Priroda» (lk 82—85) filosoofiakandidaat J. Borodai artikli «Etnilised kontaktid ja ümbritsev keskkond», milles antakse traktaadist (viidatakse ka L. Gumiljovi muudele töödele) tutvustav lühiväljaand.

Eesti keeles tutvustab L. Gumiljovi suurteost esimesena Peeter Ernitsa 8. aprillil 1983. a «Noorte Hääles» ilmunud kirjatükk «Kontrastid».

Käesolev töö jätkab sama missiooni. Vormiks on valitud fragmentaarium. Loodan, et iga esitatud lõigu kestab pakub lugejale mingit enam-vähem iseseisvat informatsiooni, aga kõik lõigud kokku loovad impressiooni L. Gumiljovi kontseptsioonist kui tervikust.

Muidugi on saanud mulje teatud määral valija oma. Pilti nihutab ka tõlge, mis pole eesmärgiks seadnud sõnasõnalisust. Ning lõpuks on paljud lõigud ise ekstrakt origi-

naali tunduvalt pikematest mõtteavaldustest. Ja ometi usun, et ma pole hakkama saanud vägivallaga. Minu suhtumine originaali autorisse on jäägitult heasoovlik. Lev Gumiljovi vaadete tähtsust etnoloogiale tahaksin võrrelda Sigmund Freudi vaadete tähendusega psühholoogiale. Kummagi esitatud teooria pole küll matemaatiline, kuid nende tõeollus on tajutatav tundega, n-ö läbi enda. Igaüks võib sellest tajust elamuse saada. Ja kas saabki tundeid käsitlevaid kontseptsioone teisiti tunnetada, muud moodi hinnata?

Muidugi sisaldavad nii fragmentaarium kui originaal näilisi ja vahest ka tõelisi vastuolusid. Aga võib-olla see polegi halb? Kutsugu need lugejat asjaga lähemalt tutvuma, originaali uurima, süvenema.

Tellimise hõlbustamiseks toon ära Üleliidulise Teadusliku ja Tehnilise Informatsiooni Instituudi paljunduskombinaadi aadressi:

Московская область 140010, г. Люберцы, Октябрьский пр. 403 ПИК ВИНТИ, отдел распространения

Henn Mikelsaar

* Autori vanemad:

Anna Ahmatova (1889—1966) — vene nõuk luuletaja, alustas akmetistina (vt ENE I, lk 63). Nikolai Gumiljov (1886—1921) — vene luuletaja, akmeismi rajajaid; hukati kontrrevolutsioonilisest vandenõust osavõtu pärast (vt ENE II, lk 475).

Ja vajalikud originaali andmed:

Гумилев Л. Н., Этногенез и биосфера Земли, в 3-х т. М.: Депонировано ВИНТИ 1979 (№ 1001-79 Ден.; № 373-79 Ден.; № 3734-79 Ден.)

Kolme kõite koguhinnaks tuleb 30 rubla (10.23+10.07+9.63).

I. Looduse ja ühiskonna vaheline lüli

Inimene nagu iga bioloogiline liik püüab hõivata võimalikult suuremat maa-ala ja asustada seda võimalikult tihedamalt.

*

Ükski inimene ei eksisteeri väljaspool etnost. Küsimusele «Kes sa oled?» vastab ta hetkegi mõtlemata: «inglane», «prantslane», «venelane» jne.

*

Etnost defineerida on raske. Maailmakirjanduses valitseb siin suur segadus. Meie deklaratsioon: etnos on nähtus, mis asetseb bio- ja sotsiosfääri piiril; ta täidab Maa biosfääri ehituses erilist rolli. Oma tekkelt on etnos looduslik nähtus.

*

Kuidas nad tekivad ja miks nad kaovad?

*

Etnos on *Homo sapiensi* kui liigi spetsiifiline eksisteerimisvorm.

Inimese sõltuvus geograafilisest keskkonnast on kaheldamatu! Õitsev majandus eeldab optimaalseid looduslikke tingimusi.

*

Ühiskondlike formatsioonide vahetus ja uute etnoste teke langevad vaid harvadel erandjuhtudel kokku.

*

Etnost ei tule uurida mitte sotsiaalse progressi funktsioonina, vaid iseseisva nähtusena.

*

Kõikidele etnostele on iseloomulik enese vastandamine ülejäänud maailmale: «omad» ja «teised»; «meie» ja «mitte-meie».

*

Käsu peale etnoseks ühineda ei saa. Etnilise diagnostika aluseks on tunne. Etnosesse kuulutakse lapsepõlvest peale.

Riigi, kirikliku organisatsiooni jt taoliste institutsioonide piirid langevad väga harva etnose piiridega ühte.

*

Etnosed võivad olla kaks- ja kolmkeelsed (prantslased räägivad nelja keelt) ja vastupidi: eri etnostel võib olla üks ja sama keel (mehhiklased, peruulased, argentiinlased räägivad hispaania keelt).

*

Mõnikord ühendab jutlus inimesi ja neist saab etnos (nt türklaste). Siiski pole ühine usutunnistus etnose üldine tunnusjoon.

*

Eri etnosed moodustuvad eri viisil, sikhid said etnoseks religiooni kaudu; mongolid — hõimluse alusel; šveitslased aga tänu õnnes- tunud sõjale austria feodaalidega, mis ühendas nelja keelt kõneleva elanikkonna.

Mis on neil juhtudel ühist?

*

Etnosed on alati seotud looduslike tingimustega. Loodus määrab tekkiva etnilise kollektiivi võimalused, aga vastsündinud etnos muudab loodust vastavalt oma vajadustele. Etnose liikmed harjuvad maaga, maa muutub nende järglastele lähedaseks ja kalliks.

*

On etnosi, kes ennemini surevad, kui vaenlasele alistuvad (nt Põhja-Ameerika indiaanlased Ühendriikide võimule).

*

Püüe haarata uusi territooriume, arendada kultuuri ja suurendada oma liikmeskonda pole mitte igale etnosele omane.

*

Etnos pole mitte seisund, vaid protsess.

*

Etnoste segunemine on alati piinarikas ja pikaldane ja seejuures tulemuste poolest väga varieeruv. Metissatsiooni resultaadid osutuvad sageli ootmatuks ja alati suunamatuks.

*

Etnoste nimetused on petlikud; sageli on mitu ühenimelist etnost ja vastupidi: üht etnost võib mitmeti nimetada («tatarlast» kasutatakse vahel «mongoli» sünonüümina).

*

Etnilise eritlemise põhiprintsiibiks on käitumise stereotüübi kõrvutamine (ameeriklased erinevad inglased; vanausulised suurvenelastest).

*

Eristatakse nelja tüüpi etnilisi kontakte: a) koeksisteerimine, mis puhul ei seguneta, ei aimata teist järele, võetakse üle vaid tehnilisi uuendusi; b) **assimilatsioon** — üks neeldub teises ja unustab täielikult oma päritolu ja kunagised traditsioonid; c) **metissatsioon** — säilitatakse ja põimitakse ühte algetnoste traditsioonid, mäletatakse eellasi; tekkinud põimik pole aga tavaliselt püsiv ja eksisteerib üksnes tänu uutele metissidele; d) **kokkusulamine** — unustatakse mõlema algsed traditsioonid; algetnoste kõrvale või nende asemele tekib kokkusulanutest uus, kolmas etnos. See on sisuliselt etnogeneesi põhivariant. Aga miskipärast täheldatakse niisuguse tulemusega kontakte teistest vähem.

*

Kongo ülemjooksul elavad sümbioosis bantud ja pügmed. Nende erinevus on nende sõpruse aluseks. Pügmed aitavad bantudel metsas liigelda, bantud annavad nuge, nõusid jt olmetarbeid.

*

Assimilatsiooni teostatakse enamasti veriste ja solvavate vahenditega. Assimileeritavatele esitatakse alternatiiv: südametunnistus või elu. Surmast pääsemiseks tuleb loobuda kõigest kallist ja harjumuspärasest — ja muutuda võitjate hulgas teisejärguliseks inimeseks. Aga ka võitjad kaotavad: nad saavad endale kaaslasteks kahtlased silmakirjateenrid. Võitjad võivad kontrollida küll alistatud etnose käitumist, kuid mitte tema tujusid (näiteks: inglased — iirlased, hispaanlased — Simon Bolivari partisanid, hiinlased — tunganid, suurvenelased — kasakad).

*

Metissatsiooni täheldatakse väga sageli, kuid eksogaamsete abielude järelpölv kas sureb kolmandas-neljandas generatsioonis või laguneb tagasi algliinideks. Näiteks XVI sajandil lugesid türklased kõiki, kes tunnistasid islamit ja allusid sultanile, «omadeks». Ja rikkasse Türgisse voolas palju rahvast. Paljud immigrandid olid energilised ja kasulikud, kuid enamik siiski jätsid — sooja koha ja sinekuuri otsijad. XVIII sajandiks olid neofüüdid osmani etnose niivõrd lahjendanud, et viimased tundsid end omal maal juba rõhuna. Võõraste sissevool väärastas käitumise stereotüübi, mis ilmnis vesiiride ja kohtute osetavuses, sõjaväe võitlusvõime languses ja majanduse laostumises. XIX sajandi alguseks oli Türgi «haige inimene».

*

Endogaamia kui inkorporatsioonivastane barjäär stabiliseerib etnost. Endogaamia on tarvilik etniliste traditsioonide säilimiseks. Eksogaamia annab lapsele kaks teineteist kustutavat käitumistüüpi.

Hunnid kasvasid karja, hiinlased harisid maad ja kaevasid kanaleid, aga nende ühised järeltulijad ei osanud ei seda ega teist. Nad riisusid naabreid ja alluvaid ja viisid haritud maa hävimisele. Maastiku seisund on etnilise kliima tundlik baromeeter.

*

Igal etnosel on oma kordumatu käitumise stereotüüp, teatud ainuvõimalik ühiseluvius. See pole etnose liikmetele sugugi koormav, see on nende loomupärane. Aga teise etnose käitumismõnne tekitab alati hämmastust ja arusaamatust.

*

Käitumise stereotüübi jõud on seepärast hiiglasuur, et etnose liikmed loevad oma stereotüüpi ainsaks inimväärseks; teised elavad kui metslased. Etnos on kollektiiv, kes eristab end kõikidest teistest kollektiividest. Etnose määratlemiseks pole ühtki reaalselt tunnist, mis kehtiks kõikidel juhtudel. Keel, päritolu, tavad, materiaalne kultuur, ideoloogia — need võivad olla, aga võivad ka mitte olla määravaks momendiks. N-ö «sulgude

ette» võib tuua ainult ühe, mida tunnistas igi liige: «meie oleme niisugused, aga kõik ülejäänud on teistsugused».

*

Etnos ja neli suhtumist ajasse.

Passeism — kui aktiivne etnilise terviku ehitaja tunneb end eellaste liini jätkajana. Niisugusest suhtumisest sünnivad kangelas-teod, eluohverdused isamaa eest (spartalased!). Passeistidel nagu puuduks isiklik huvitatus, nad armastavad oma missiooni rohkem kui iseennast. See pole altruismi: nende armastuse objekt on neis endis, kuigi mitte ainult neis. Nad ei tunne end lihtsalt suurte traditsioonide pärijana, vaid osakesena nendest traditsioonidest. Seda tüüpi inimesi leidub igal epohhil, kuid etnogeneesi algstaadiumidel on neid mõnevõrra rohkem.

Aktualism. Inimesed unustavad mineviku ega huvitu ka tulevikust. Nad tahavad elada praegu ja iseendale. Nad on mehised, erilised, andekad, kuid kõike, mis nad teevad, teevad nad üksnes oma lõbuks. Kangelas-tegusidki teevad nad ainult edevusest (Napoleon). Nagu eelmiselgi juhul ei sõltu nende suhtumine aga nende tahtest, vaid kõrgema närvisüsteemi iseärasustest. Nad ei saa olla teisiti, kui nad on. «Vähemalt tänane päev on minu!» või «Pärast mind tulgu või veeuputus!» — nad ei hüüa nii künismist, vaid puhtast südamest. Sellise suhtumisega inimeste esinemine ei vii etnost hävimisele, ainult peatab selle kasvu. Aga mõnikord osutub aktualism ka otstarbekaks.

Futurism. Tuleviku nimel ei ignoreerita mitte ainult minevikku, vaid ka olevikku. Selline suhtumine on sama seaduspärane kui kaks eelmist, kuid seda kohtab harva. Futurism mõjub etnosele niivõrd hukutavalt, et tekib alternatiiv: kas sureb etnos või surevad «unistajad»; või siis kuulutavad futuristid oma unistuse teostunuks ja muutuvad aktualistideks, st hakkavad elama nagu kõik. Futuristlik maailmatunnetus on ümbritsevatele ohtlik vaid puhtal kujul ja kõrges kontsentratsioonis. Selliste inimeste esinemine viib etnose reeglina desintegratsioonile.

Neljas ajasse suhtumise viis on aja täielik ignoreerimine. Need on **olesklejad**. Neid on alati, kuid teiste kõrval pole nad kuigi märgatavad. Hävimatu keskpärane tõuseb päevalgele alles pärast futurismi pidutsemist. Ja ajalooline aeg peatub...

Passeism, aktualism ja futurism peegeldavad kolme etnilise dünaamika staadiumit, neljas vastab etnose staatilisele seisundile.

*

Etnose ja riigi piiride ühtelangemine pole obligatoorne, kuigi näib loomulikuna. Mee-nutame vanaaja suuri impeeriume, mis ühendasid mitmesuguseid etnosi, või keskaja etnoste feodaalset killustatust. Nähtavasti on

kombinatsioonide kummalsus niisama loomulik kui ühtelangevus. Mõlemat tüüpi süsteemid on dünaamilised ja nad tekivad ja kaovad ajaloo käigus.

*

Etnose struktuur on alati rohkem või vähem keeruline; keerukus annab talle püsivuse.

*

Kõik elusad süsteemid, sh etnos, võitlevad oma hävingu vastu.

*

Etnosesisene mitteantagonistlik konkurents hoiab etnose ühtsust. Etnilise süsteemi lihtsustumine on tema languse tunnusmärk.

*

Kuigi vahetevahel täheldatakse etnose lahus- tumist suurtes naabrites, pole see protsess kunagi olnud etnilise kollektiivi enda ees- märgipärase pingutuse vili. Mõnikord eelistab etnos pigem surma kui eksistentsi talle vastu- võetamatuis tingimuses. Just «õigus» surmale eristab etnost loomapopulatsioonist.

*

Etnogeneetilist protsessi võib katkestada mis tahes faasis, kuid kergem on seda väärata algusa ja lõpus. Seejuures ei ole etnose teh- nika- ja kultuuritasemel suurt tähtsust.

Etniline fenomen on materiaalne; ta eksis- teerib väljaspool meie teadvust ja sellest hoolimata.

*

On rida etnilise sobimatuse astmeid. Ühtedel juhtudel toimub inkorporatsioon kergelt, teistel raskelt, kolmandatel pole see üldse võimalik.

Et saada tõeliselt «omaks», on vaja lüli- tuda protsessi, s.o pärida etnose traditsioonid ja ideaalid; aga see on võimalik üksnes lapse- põlves ja tingimusel, et inkorporeeritav ei tea oma tõelisi vanemaid.

*

Etnose teke on harv nähtus. Kust on pärit jõud, mis loovad etnose?

Isegi katastroofide puudumisel ühed etno- sed surevad, teised sünnivad.

*

Täiesti mõistetavalt ei taha tänini rahulikult elanud inimesed end järsku koomale tõmma- ta, et vabastada kohta neile jumala arusaam- matutele ja ebameeldivatele võõrastele. Vastu- panu uuele on loomulik enesekaitse- reaktsioon, mis võtab alati teravad vormid; sageli puhkeb hävitav sõda. Et võita või vähe- malt püsima jääda, peab etnoses tekkima altruistlik eetika: kollektiivi huvid peavad

tõusma isiklikest huvidest kõrgemale. «Alt- ruistid» kaitsevad etnost kui tervikut. Kuid looduslik valik vähendab nende hulka ja muu- dab etnose aja jooksul kaitsetuks. «Egoistide» järglased jäävad elama teiste etnoste koos- seisus, meenutades «altruiste» mitte kui oma esivanemate kangelaslikke kaitsjaid, vaid kui tobedaid, tõrk- sa ja riika iseloomuga inimesi.

*

Nii etnosele kui tema eluala loodusele on kõige ohtlikumad naabrid, kes pole veel kao- tanud adaptatsioonivõimet ja seepärast laienda- vad jätkuvalt oma areaali.

*

Riik jätab oma pitseri temas elavate etnoste omavahelistele suhetele. Etnosed on sunnitud elama samas regioonis, leppima koosseksis- teerimise faktiga ja olema teineteisele tahe- tahtmata koormaks. Niisugune on olukord Belgias, kus vallooned ja flaamid elavad kui ühiskorterite elanikud; samuti tunnevad end Kanada inglased ja prantslased.

*

Käitumise iseloom määrab inimese etnilise kuuluvuse. Uue etnose teke tähendab uue käitumisstereotüübi sündi. Selle loovad inimesed. Kuidas? Kas teadlikult või eba- teadlikult? Mil viisil õnnestub neil murda traditsioonide inertsi? Mis jõud aitab neil väl- juda eelmisest etnoses?

*

Võib formuleerida järgmise üldistuse: mis ta- hes etnos on tekkinud kahe või enama etnilise substraadi kombinatsioonist, st etnostest, mis eksisteerisid enne teda. Näiteks inglased tekkisid anglitest, saksidest, sõdades lesestu- nud kelti naistest, taanlastest, norralastest ja lääneprantslastest. Samuti on lugu his- paanlaste, suurvenelaste ja iidsete hiinlastega. Kuid kas pole see vastuolus faktidega, mis räägivad segunenud etnoste hävitavast mõjust üksteisele? Õigus! Ometi, x-faktori olemas- olul vastuolu kaob. Mis on see x-faktor?

*

X-faktor on tunnus, mis ergutab ja stimu- leerib etnogeneesi.

Uut käitumisstereotüüpi välja mõelda pole võimalik. Uus käitumistüüp tekib inimes- te ebateadliku tegevuse tulemusena. Seega on mõttetu esitada küsimust: on uus tüüp pa- rem või halvem. Võrdluskalaat pole, ta on lihtsalt teine.

Uus etnos tekib teatud asjaolude erilisel kokkulangemisel. Milliste asjaolude?

MEELIK KATTAGO

TRAKTAAT ISELIKUMISE ALLIKAST I

(TASATUSE KONTSEPTSIOON I)

Materia sünnipäraste omaduste hulgas on esimene ja kõige tähtsam omadus liikumine, mitte ainult kui mehhaaniline ja matemaatiline liikumine, vaid veel enam, kui tung, eluvaim, pinge, ehk — kasutades Jakob Böhme väljendust — kui materia piin Qual.

K. Marxi poolt F. Baconi filosoofiale antud iseloomustusest (sõrend. — M. K.).¹

SAATEKS

Et kõik siin maailmas liigub, voolab, muutub, läheb ühest olekust teise — selle dialektilise filosoofia ühe põhilausega on argiteadvuski laialt tuttav. Lihtne, aga järeldusterohke tees, et maailma liikumine on iseliikumine, on veidi vähem tuntud ja raskemini adutav, vaatamata sellele et niisugune idee sündis juba filosoofia «hälliaegadel» ja on inimkonna saatjaks olnud kakskümmend viis pikka sajandit. Kui nüüd teha veel üks samm tunnetuse teel, siis jääb igapäevamõtlemine igatahes päris kimpu: maailma iseliikumise põhjus on immanentne, temas endas olev spontaanne jõud, «materia tung, eluvaim, pinge, piin». Mis siin enam tavatarkusest või tervest mõistusest rääkida! Selle probleemide ringi rahuldava selgitamisega pole senini toime tulnud ei teaduslik ega filosoofiline mõtlemine.

Miks too aktiivne alge toimib, mis on materia iseliikumise allikas, milles põhjus? Filosoofia ajalugu pakub meile palju vastuseid, mis omakorda olnud aluseks erinevatele maailmapiltidele. Nõukogude filosoofiakirjanduses leiame järgmisi variante: iseliikumine kui *causa sui*, iseenda põhjus; vastastoime kui iseliikumise põhjus; iseliikumise allikaks on liikumise enese vastuolulisus. Ent ometi . . .

Traktaadi autor esitab nende vastus-skeemide pädevelegantse kriitika ning astub julgelt sissetallatud radadelt kõrvale ja . . . edasi. Oma «maailmahoonne» kujundamisel pruugib ja sünteesib ta oskuslikult uut (mõtte)-materjali, sh tuntud asju uutesse seostesse pannes. Ehitise arhitektoonikas tuleb eriti viljakaks hinnata seda loodus- ja

humanitaarteaduse ning filosoofia, dialektilise metodoloogia ühispanust, kus traditsiooniliselt lahusesivad teadmised, nägemisviisid ja meetodid on üksteist loomuldasatäiendama ja tasakaalustama seatud. Vundamenti ja alumiste korruste tasemel domineerivad avatud mittetasakaaluliste süsteemide teooria alusel kujunev uus loodusteaduslik maailmapilt, ülemiste korruste juures dialektiline inimseõpetus. Läbivalt, nii projekti visandamisel, karkassi püstitamisel kui kehami ladumisel, on autoril sideainena alati käepärast dialektiline mõtlemisviis. Niimoodi saavad kokku muidu kauged mõisted nagu mittetasakaalulisus, pöördumatus, temporaalsus, degradatsioon, (autori tuletatud) tasatus, evolutsioon, areng, tegevus, vajadused, eesmärgiseade, väärtused, kasulikkus jms.

Miks, kust ja kuhu protsessid kulgevad? Areng ei ole ime, vaid loomulik nähtus, selle eest tuleb mujal tasuda degradatsiooniga. Kõik areneb millegi arvel. Areng — jaa, kuid mis see maksma läheb?

Meie ees on noore filosoofi küps mõtte-maailm, mille üks suuri voorusi on kahjustamatus seiskunud riigimõtlemise tabudest. Niisiis ergas, kompromissitu ja teel olev, kuid lõpuni minna ihkav. Kõrge siht juba ise ülendab vaimu, kuid praegu peaks minu arvates selle eesmärgi saavutamiseks loodud «lugu» pakkuma samaväärset rahuldust. Sest, raske uskuda, aga tegemist pole millegi muu kui dialektika uue paradigma esseistliku esmaesitusega!

Hingestatud esituslaad vajab hingestatud lugejat!

Suurema arusaadavuse nimel vajab uus selget suhestatust vanaga, lähteplatvormi määramist. Peamiselt seda ülesannet täidab kirjutise esimene osa. Siit algab mõttearenduse pealiin, mis juhib meid läbi kogu traktaadi.

Eppur si muove!

Ülo Kaevats
filosoofiakandidaat, dotsent

Ettevalmistus

Meid ümbritsev maailm koosneb esmapilgul lõputust hulgast üksikutest muutumatutest asjadest. Mõningad neist on paigal, mõningad aga liiguvad teiste suhtes. Kuid lähemal vaatlemisel me avastame, et asjad mitte ainult ei liigu ruumis, vaid muutuvad ka ise, «vana-

¹ K. Marx, F. Engels. Püha perekond ehk kriitilise kriitika kriitika. Bruno Baueri ja Ko vastu. Tallinn, 1978, lk 124.

nevad». Nad oleks nagu teel tekkimises kadumisse. Ja meil ei ole tegemist hoopiski mitte asjade, vaid protsessidega. Pole midagi jädavat. Kõik muutub, voolab, «kõik, mis tekib, on väärt, et ta hukku» (Goethe). Liikumine on absoluutne.² See ei taandu mehhaanilisele ega ka ühele teisele konkreetsele liikumisvormile, vaid on «muutumine üldse» (Engels).

Olles korduvalt kasutanud sõna «asi», peame toonitama, et liikumine ei piirdu asjade muutmise, vaid on materiaali muutumine üldse, kõigis tema ilmingutes. Liikumine pole «asjastatud», vaid materiaalne. Ta ei lülitu materiaalsesse väljastpoolt, see on materiaali olemisviis. Materiale ilma liikumiseta on tunnetamatu ja mõistena mõtetu. Teiselt poolt, pole ja ei saagi olla «paljast» liikumist, liikumist selleta, mis liigub, «eimiski» muutmist. Materiale ja liikumise ühtsus on nii materiaali kui liikumise olemasolu tingimus.

Ülalõeldu kannatab ühekülguse all. Materiale käsitlemine lauslase muutmise pole vähem metafüüsiline kui tema kujutamise tardunud asjade konglomeraadina. Objektivne reaalsus ei ole määratuse määratamatu vool, vaid on täiesti määratletavate nähtuste liikumine. Muutumine eeldab säilimist, «vaid püsiv muutub» (Kant). Selles on liikumise vastuolulisus. Asi on ühtaegu nii see, mis ta on, kui ka juba mitte see, mis ta on.

«Muutumine üldse» kerkib meie ette kui mitmekesiste üksikliikumiste kogum. Maailm on oma väljendustes konkreetne. Kuid et temas kuidagi selgust saada, on vaja üldistusi. Siit algab teaduslik tunnetus. Tuues välja konkreetsete liikumisaktide ühisjooni, sõnastame me erilised muutmiseadused. Nende abil ei või konkreetset mitte ainult seletada, vaid ka esile kutsuda ja suunata. Meist saab liikumise valitseja tema konkreetsetes. Aga valitsemine liikumise üle on maailma valitsemine. Tuleneb ju iga asi, iga nähtumus, iga «miski» liikumisest; on ise aktuaalne liikumine; ja, lõpuks, liikumise kaudu sünnitab ta ka tulevase «miski». Liikumine määrab ümbritseva maailma kõik omadused ja avaldused. Iga inimtegevus on liikumine; põhineb, tuleneb liikumisest; on liikumise tunnetus, esilekutsumine. Aristoteelse järgi «liikumise mitteteadmine toob endaga kaasa looduse mitteteadmise». Aga «teada» liikumist ei saa me muul viisil kui ainult üldistustes. Mida suurem on üldistus, abstraktsioon, seda rohkem konkreetset ta hõlmab, seda rikkam on ta mahuliselt. Kuid seda vaesem on ta

² Väidet «liikumine on absoluutne» tuleb eristada Newtoni mehhaanika «absoluutse liikumise» mõistest. Viimane iseloomustab keha mehhaanilist ümberpaiknemist absoluutse maailmaruumi suhtes.

omadustelt. Omaduste rikkus on konkreetsetes.

Erilise alusel kujuneb üldine: eluta, elusa ja sotsiaalse kui materiaali tasandite liikumise kujutamise. Edasi — üleüldine: esiteks kui üldteaduslik. Siia kuuluvad jäävuseadused, entroopia kasvu seadus, küberneetika, süsteemiteooria, sünergeetika printsiibid jm. See on maailma (ennekõike kui Maa) läbi vaatlemine. Teiseks, kosmoloogia. Maailm kui Universum. Maa on kübeke kõige muu hulgas.

Need on teaduslikud piirüldistused. Kuid võib minna veelgi kaugemale läbi uue kvaliteedi — läbi filosoofilise. See ei ole enam üleüldine, vaid uurib üleüldist. Kõige Muu seas. Üleüldist kui sellist, iseenesest sellist. Filosoofilist ei huvita mitte liikumine, vaid Liikumine. Filosoofiline just kui ei peeldaks enam objektivist tegelikkust ja ometi põhineb sellel. Uurimisena oleks siin just kui aprioorset välja mõeldud ja samas ta tuleneb ümbritsevast. Filosoofiline on «just kui»... Ta vaatleb olemasolevale iseenesest omast. Seejuures ei pea olemasolev tingimata olema üleüldine. Näiteks eetika probleemid piirduvad vaid sotsiaalsega.

Mõistmaks, mis on «filosoofiline», tuleb mõista, mis on «teaduslik» ja mis on «kunstiline». Kes on tuttav N. Bohri täiendusprintsiibiga, võib filosoofilist hästi ette kujutada (analoogiliselt mikroosakeste lainelis-korpuskulaarsele loomusele). Filosoofilist kirjeldavad vastandid. Just see annab talle uue kvaliteedi, aitab tõusta nii teadusliku kui ka kunstilise kohale. Ta pole ratsionaalsus ega ka mitteratsionaalsus, vaid kui jätkata analoogiat füüsikaga, siis «mitteklassikaline ratsionaalsus». Kohati põimunud isegi irratsionaalsusega (müstika, religioon). Muuseum, filosoofiline kasvaski välja irratsionaalsusest, mütoloožiast. Kasvas välja kui ühtne teadmine maailmast. Ta täitis samaaegselt nii teadusliku kui kunstilise kohuseid. Edaspidi eraldusid mõlemad filosoofilisest, kuid viimane ei kaotanud oma eripära. Vastupidi, saades teaduse näol «juured» ja kunsti näol «halja võra», muutus ta võimsaks «tüveks». Teaduslik toetab filosoofilise ratsionaalsust iseloomu, hoiab teda «maas», kunstiline aga toidab filosoofilist elumahladega, peab sidet «taevaga». Tänu kunstilisele on filosoofilisel autori nägu. Teaduses on see lubamatu.

Filosoofiline on kirju. Ta on oma mitmekesisuses esindatud kõigil teaduslikust kunstilise ulatava skaala lõikudel, loogilisest empirismist eksistentsialismini. Teda ühendab ühine joon, ta on suuremal või vähemal määral üleüldise teaduslik-kunstiline mõtestamine üldse.

Filosoofiline kui maailmavaade koosneb

arvamustest, printsiipidest, kujutlustest. See on maailmakorralduse tajumine kindlast vaatepunktist. Filosoofiline annab orientatsiooni, mõtteviisi üldse, ja teadusliku mõtteviisi sealhulgas. Teadlane, kes pretendeerib fundamentaalsusele, ei saa filosoofiliseta läbi. «Olgu loodusuurijate hoiak milline tahes, ikkagi on nad filosoofia võimu all,»³ märgib Engels.

Filosoofiline formuleerib nõuded tunnetuse subjektile. Ilmselt või mitteilmselt osaleb ta teadusülesannete püstitamisel ja tulemuste põhjendamisel. Filosoofiline on tunnetuse strateegia.

Ainult filosoofiline võib meile öelda, mis on Liikumine üldse. Aga esimesel pilgul on see ju nii lihtne. Sõna «liikumine» kasutab iga inimene. Kuid proovige vastata! Mis on Liikumine, kust ja kuhu ta kulgeb, aga peamine — miks ta toimib? Mis on Liikumise Allikas?

Pole raske märgata, et viimane on liikumise olemuse lahtimõistamise võtmeküsimus. Ja kuna liikumine on maailmakorralduse peamine atribuut, siis on see küsimus ka maailma mõistmise üheks põhiliks üldse. Seda panid tähele kõigi aegade filosoofid. Filosoofia ajalugu teab mitmeid lahenduskatseid. Kuni küsimuse mahavõtmiseni välja — läbi liikumise eitamise. Just sellele olid sihitud Zenoni tuntud apooriad. Kuid liikumise fakti tunnistamine nõuab ka tema allika määratlemist.

Tagasisaade probleemi ajaloole paljastab ka siin materialismi ja idealismi üldfilosoofilise võitluse — käsikäes teadusega edasipürgiva töömehe ja lakke jõllitava unistaja vahel.

Materialism ilma teaduseta pole vähem müstiline kui idealism. Nad «jagavad looži» teaduse tulekuni. Esimesel pilgul on ühe eelistamine teisele usu küsimus: usk materialismi või usk idealismi. Kuid mitte ainult. Kui esimene «usk» orienteerib teadust, siis teine desorienteerib teda. Kui esimene kinnitatakse teadusega, siis teine lükatakse ümber. Seepärast on materialism, olgu esialgne, olgu eeldatav, müstiline, alati panust väärt. Ta kinnitab ise oma positsioone teaduse kaudu, samas kui idealism kaotab neid. Teadus ajab müstika ära materialismist ja koos idealismiga.

Esimene, mida võib meid huvitavas küsimuses välja pakkuda idealism — panna vastutus liikumise eest mateeriavälisele agendile: nagu Anaxagorose «nus», Aristotelese «igavene esmaliigutaja» või A. N. Whiteheadi (1861—1947) «jumalik loov jõud». Kui liht-

ne! «Vastus» on leitud ja teema suletud, sest kõik, mis on «mateeriaväline» — ei kuulu tunnetamisele.

Sellele vastandub oma olemuselt materiaalistlik iseliikumise idee. Ta sündis peaaegu üheaegselt kõigis kolmes filosoofia «hällis»: liikumise põhjus on immanentne, mateerias eneses peituv pürgimus, spontaanne jõud. Vana-Hiina filosoofias on see jõud sünteesitud mateeria ja mõistusega käsituses «dao». India vedaperioodi hümnosofistide arvates keskendub ta substantsiaalses omaduses «maaja», aga sankhya koolkonna jaoks on see iseloo «prakriti». Anaximandrosel sisaldub liikumine objektiivselt «apeironis».

Iseliikumise kontseptsioon ei ole metafüüsiline, vaid dialektiline vastus. Temas sisaldub uus küsimus: mis on iseliikumise allikas? See on samm tõe suunas. Tunnetus jätkub. Uuesti võib esitada nii materialistlike kui idealistlike seletusi. Me näeme, et perspektiive ei ava mitte niivõrd materialism kui selline, kuivõrd dialektiline, elav ja avatud materialism.

Metafüüsika kui üldnakkav taud võib ka materialistile külge hakata. Selle näites on iseliikumise «lõplik» seletus *causa sui** abil. Liikumine ei eksisteeri mitte millegi pärast, ta on iseenda põhjus. Baconi (1561—1626) jaoks on mateeria liikumise allikas liikumises — «kõigi põhjuste põhjuses» — endas. See pole mitte ainult küsimusest mõeldaminek, see on mõeldaminek küsimuse sülgemisega. Taolised metafüüsilis-materialistlikud «lahendused» viivad teaduse umtteele. Seetõttu raskendavad nad tõe tunnetamist rohkemgi kui mõned idealistlikud variandid. Viimased põhinevad peamiselt panteistliku spontaanse jõu teesil. Seda laadi on Leibnizi (1646—1716) monaadid, Bergsoni (1859—1941) *élan vital* (elujõud) ja «tahte» mitmesugused variandid. Schopenhaueri (1788—1860) järgi on igavesti rahulolematu «elutahe» laiali paisatud paljudes objektivatsioonides, millest igähele on omane püüe ülemvõimule. E. Hartmanni (1882—1950) panpsüühiline «tahe» on hajutatud kogu mateerias, isegi aatomites. Nietzsche (1844—1900) toetub «võimutahtele» — see on nii olemine oma dūnaamilisuses kui ka kirk ja ühiskonda liikumapanev energia.

Endalegi ootamatule järeldusele tuli keskaegne müstik ja teosoof Jakob Böhme (1575—1621). Ta esitas tegelikult õpetuse vastuolust kui iseliikumise allikast: «jaa» ja «ei» katkematu võitlus on looduse elu alus, selle «saladus», nagu armastas öelda autor

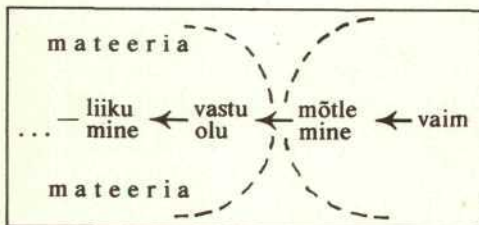
³ F. Engels. Looduse dialektika. Tallinn, 1980, lk 152.

* Filosoofilise termini *causa sui* ('iseenda põhjus') pakkus välja B. Spinoza (1632—1677), kuid selle mõtteline tähendus oli kasutusel ka varem.

ise. Böhme mõtetendentsis võib näha dualsusprintsibi ühendumist tema filosoofia keskse kategooria — «kvaliteediga» (*Qualitas*)⁴. Siit viimase tõlgendamine millegi enama kui määratletuse, «isesuse» (Hegel) iseloomustajana. Ta sisaldab ka teatud voolavust, aktiivset alget, (Marxi märgitud) mateeria piina. (Etümologiseering: *Qualitas* — *Qual*).

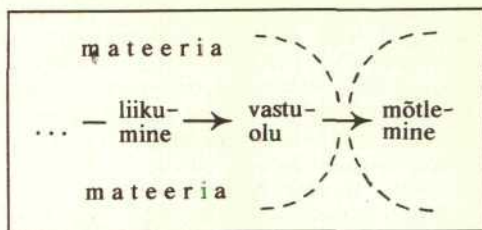
Vastuolu kui liikumise allika idee läbib ka Hegeli (1770—1831) filosoofiat. Kuid seda juba teises rakursis — heegellik vastuolu ei ole järjekordne spontaanse jõu väljendus tema traditsioonilises mõttes. Siin tuleb vastuolu mõtlemisest, viimast aga ei mõisteta mitte ainult subjektiivse inimtegevusena, vaid ka inimesest sõltumatu objektiivse olemusena, kõige olemasoleva lähteallikana. Absoluutsel ideel, vaimul, põhinev mõtlemine võõrandab oma olemise mateeria kujul, annab talle vastuolulise ja seeläbi ka liikumise. Skemaatiliselst:

Nagu näeme, liikumise allika tavaline koht (...) on tühi. Hegel eitab üldse liikumise tõeliste põhjuste tunnetamise vajadust, ta kirjutab: «Põhjus ise on miski, millele tuleb põhjust otsida, minnes niiviisi ühelt teiselt — halba lõpmatuse, mis tähendab võimetust mõelda ja ette kujutada üleüldist, alust, lihtsat, endast vastandite ühtsust kujutavat ja seepärast liikumatut, kuigi liikumist tekitavat.»⁵ Hämmastav! Dialektik teeb sisuliselt ettepaneku asendada dialektiline tunnetustee kui «halb lõpmatus», kui «võimetus mõelda» vastuoludest «lõplike vastuste» punumisega. Kõige selle juures on Hegeli vastuolul siiski põhjus — mõtlemises. Aga see tähendab, et kogu skeem seisab «pea peal» (Engels), vastuolu ei tuletata liikumisest, vaid sunnitakse viimasele ülaltpoolt peale kui mõtlemise seadus.⁶

Kui me nüüd materialistidena ütleme

lahti absoluutsest ideest, vaimust, ja pöörame skeemi jalgadele, saame:

Meil on liikuv mateeria, kuid me ei tea liikumise põhjust. Milles see on?

Nõukogude filosoofiakirjanduses on välja pakutud mitu vastusevarianti. Esiteks, apelleerimine beikonlikule *causa sui*le. See juures liikumise vastuolulisust vaadeldakse objektiivse reaalsuse kõigi nähtuste vastuolulisusega sarnaselt.

Teiseks — vastastoime. See ettepanek torkab kohe silma oma tühjusega. Lenin, konspekteerides omal ajal «Loogikateadust», resümeeris Hegeli vaated seletusele vastastoime kaudu kolme sõnaga: «Ainult «vastastikune toime»=tühjus.»⁷ Ta rõhutas spetsiaalselt Hegeli poolt toodud näidet: «Kui me näiteks peame sparta rahva kombeid ja tavaid tema ühiskondliku korra tagajärjeks, siis on meil võib-olla küll õige vaade selle rahva ajaloo suhtes, kuid see arusaamine ei anna ikkagi mingit lõplikku rahuldust, sest niisuguse seletuse abil me ei mõista ei selle rahva ühiskondlikku korda ega tema kombeid ja tavaid.»⁸ Sellele pole midagi lisada.

Kolmandaks: liikumise allikat püütakse tabada liikumise enda vastuolulisuses. Kogu «tarkus» taandub siin peene dialektika pähe pakutavale tautoloogiale, nagu: «vastuolu on iseliikumise olemus; iseliikumine on eksisteeriv vastuolu või vastuolu eksisteerimise ja väljenduse viis»⁹ jne. Seejuures sisulised küsimused: «miks liikumine?», «miks vastuolu?» kuulutatakse põhjendamatuks.¹⁰ Taoline hõljuv idealomaterialistlik monstroom on hea suutäis dialektilise materialismi kriitikutele.

Kirjanduses võib kohata ka mõningaid sünteetilisi variante, kuid enamasti püütakse probleemist vaikides mööda minna. Liikumine on justkui midagi isenesestmõistetavat. Ja seda isegi paksudes monograafiates. Palju enam autoripooignaid võib koguda süütute jutukestega liikumise tähtsusest üldse,

⁴ История диалектики XIV—XVIII вв. — М., «Мысль», 1974, lk 86.

⁵ Гегель. Энциклопедия философских наук. Т. 2. Философия природы. — М., «Мысль», 1975, lk 484.

⁶ F. Engels. Looduse dialektika. Tallinn, 1980.

⁷ V. I. Lenin, Teosed. 38. k, lk 148.

⁸ Samas, lk 149.

⁹ Материалистическая диалектика. Т. 1, — М. «Мысль», 1981, lk 302.

¹⁰ Samas, lk 306.

tema liikide klassifitseerimise ja ümberklassifitseerimisega jms.

Dogmaatikute jaoks on ettevõtmine riskantne ka seetõttu, et marksismi-leninismi klassikud pole spetsiaalselt seda probleemi lahanud. Aga erinevatest kontekstidest väljarebitud tsitaatidega võib «tõestada» või «ümber lükata» iga kirjeldatud varianti. Seepärast on teadusfilistri jaoks targem end selle probleemiga mitte siduda.

Muuseas, klassikud mitte ainult ei andnud iseliikumise valmis lahendust, nad üldse ei «lahendanud» dialektikat... Sest dialektikat ei saa «lahendada». Tõeliselt filosoofilisena ei ole see mitte ainult teadus, vaid ka kunst. Teda ei saa kinni kahmata ja kanooniseerida «dialektika käsiraamatutes» (Engels), nagu ei saa kahmata muusikat. Seda võib ainult tunda, lasta end läbida. Ja nagu muusikagi ei ole dialektika igapäevase jõukohane. Dialektikuks peab sündima¹¹, käsu korras temaks ei saada. Selle tõenduseks on mõnede nõukogude «filosoofide» teoste hämmastav metafüüsiline-dialektiline väärdjalikkus. Nende autorid peavad ju kõik oma ametikohuse tõttu kindlad «dialektikud» olema.

Elavas, tõelises dialektikas ei ole ega saagi olla igavesi postulaate ja lõplikke vastuseid. Siin on peamine dialektiline mõtteala, dialektika «vaim». Dialektika omandamine on tema «vaimu», looduse enda «vaimu» omaksvõtmine. Aga sellele, kes on saanud looduse hingesugulaseks, avanevad tema kõige intiimsemad saladused.

Dialektika ei ole lõpetatud õpetus ja selles on tema peamisi eelseid ülejäänud filosoofia ees.

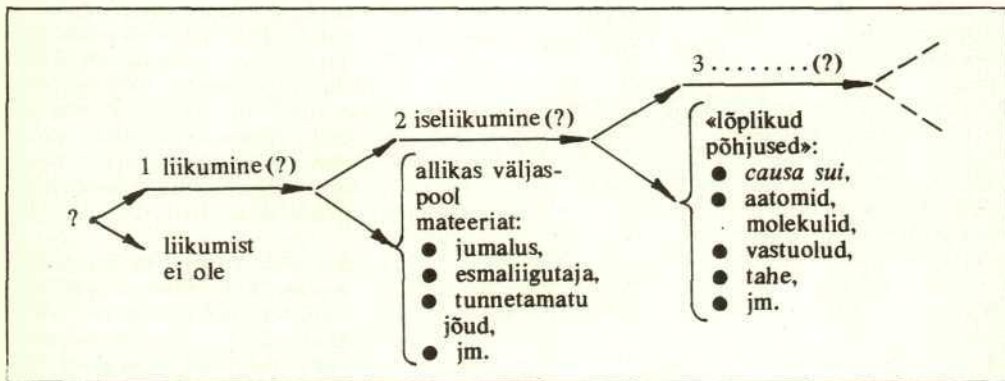
Me ei leia klassikutel lõpuleviidud süsteemset dialektika esitust... Kas mitte selles pole nende peamine «suur kavatsus»?¹²

Niisiis, me saime päranduseks *carte blanche*'i mitte ainult liikumise allika probleemi jaoks, vaid ka teiste punktide osas. See sunnib iseseisvalt mõtlema, ta ei luba pageda klassikute selja taha. Igaüks kannab ise oma kontseptsiooni eest vastutust.

Naastes «meie lammaste» juurde toome veel mõned materialistlikud seisukohad. Leukippose, Demokritose ja Epikurose aatomitel on sisemine iseliikumise omadus, põrkumisel tekitavad nad makroliikumise. Sellele seisukohale on lähedal ka Diderot (1713—1784). Tema «molekul, olles varustatud loomusliku omadusega, on iseenest liikuma panev jõud. Ta mõjustab teist molekuli, mis omakorda mõjustab teda ennast».¹³ Lisaks metafüüsilisusele ja «vastastoime tühjusele» kannatab selline lähenemine veel ka konkreetsuse sümptomi all. Liikumist püütakse siduda ühe kindla kandjaga, seda ei mõisteta muutumisena üldse.

Huvitavam on Bruno (1548—1600) positsioon. Tema jaoks omab väikseimgi osake samasugust liikumisvõimet kui kogu materia — loodus tervikuna: «Kvantitatiivne miinimum on oma võimelt maksimum, nagu kogu tule võimalus on peidus ühe sädeme võimes. Järelikult, inimsilma eest peidus olevas miinimumis on kätketud kogu jõud ja seepärast on see kõigi asjade maksimum».¹⁴

Liikumise tunnetamise ajaloo võib restimeerida näitlikus skeemis:

¹¹ «Filosoofideks sünnitakse samuti kui poetideks, ja seejuures palju harvemini,» ütleb Schopenhauer. Lisame: ... aga dialektikuteks veelgi harvemini.

¹² Bonifati Kedrov püüab ühes oma paksudest raamatutest kõigi dogmaatikute rõõmuks tõestada vastupidist. Tema valitud usaldusväärsete faktide järgi jäid «kolm suurt kavatsust» dialektika-alase

mahuka töö loomiseks juhuslikult täide viimata. Vt B. M. Кедров. О методе изложения диалектики (три великих замысла). — М. «Наука», 1983).

¹³ Д. Дидро. Сочинения в двух томах. Т. 1. — М. «Мысль», 1986, lk 445.

¹⁴ Tsiteeritud teosest: История диалектики XIV—XVIII вв. М. «Мысль», 1974, lk 71.

Numbritega on tähistatud tõele lähene-
mise astmed: 1. Liikumine eksisteerib, ta on
olemas. 2. Liikumine on mateeria iseliiku-
mine. 3. Mateeria iseliikumise põhjus on . . .
stopp! Selle rea täidame edasise esituse käigus.
See on meie töö põhieesmärk.

Tunnetuse tee ei ole kerge. Me näeme
skeemil tervet rida ummikteid ja ainult ühte
avatud, ülesviivat treppi. Tõde on üksik. Ära-
märgitud iseliikumise seletused ei oma temale
õigust. Ja seda eelkõige kahel põhjusel:

Esiteks, kõik nad on metafüüsilised, am-
mendavale ammendatusele, st «lõplikkusele»
pretendeerivad. Selles suhtes sarnanevad
materialistlikud kontseptsioonid idealistlikega
ja nad kõik osutuvad surnult sündinuks. Sest
väited, mis ei kätke endas küsimusi (?), on
surnud. Elu seisneb igaveses liikumises abso-
luutse tõe poole, igaveses küsimustes, põhjus-
te leidmistes põhjustele. Püsima jäävad ja
vilju kannavad vaid need vaated, mis ei
ammenda «lõpuni», mis ise omavad (seni)
«seletamatut» põhjust. Kuigi esmapilgul või-
vad nad näida äbarike ja ebatäiuslikena.

Teiseks, kõik pakutud variandid on kae-
muslikud. Neid ei tuletata objektiivsest tege-
likkusest, vaid surutakse viimasele ülaltpoolt
peale. Vägivaldselt, autori tahtmist mööda.
Tõe «tabamise» võimalused ei ole siin suu-
red.

Nagu nägime, ei takista need puuded
filosoofiasüsteemide püstitamist. Taoline mõt-
tetegevus on küll etem malemängus, kuid ta
ei välju siiski «kuivade» mõistuseharjutuste
piirest.¹⁵ Ja kui me ennist määratlesime filo-
soofilise kui teaduslik-kunstilise vastastäien-
duse, siis seesugused mõtteehitised on teadus-
likud ainult vormilt. See tähendab, et nad on
allutatud vaid loogilis-süsteemsele struktuu-
rile. Kui me tahame minna harjutustelt
asja juurde, peame püstitama ka sisuliselt
teadusliku süsteemi, süsteemi, mis võimalikult
adekvaatselt peegeldaks objektiivset tegelik-
kust. Ja kuna tegelikkus on üks, ei või
rohkem olla ka selliseid süsteeme. Tõepoo-
lest. Tegelikkuse tegelik filosoofia on vaid
dialektiline materialism. See on ainuke
t e a d u s l i k-filosoofiline õpetus selle sõna
täiuslikkus mõttes. Seepärast ei olnud tema
sünd mitte ainult järjekordse filosoofilise
sünd, vaid sisuliselt, printsiipsaalselt u u e
filosoofilise sünd. Dialektiline materialism
kui tõeliselt teaduslik-filosoofiline ei kõrgu
mitte ainult teaduse ja kunsti, vaid ka kogu
ülejäanud filosoofia kohal. See on filosoofia
uus arenguetapp.

Selline on dialektiline materialism algu-

pärandis, nii oli ta mõeldud. Kuid kaugelk-
mitte kõik, mis täna selle pealkirja all paku-
takse, ei vääri oma nimetust.

Inimesele on omane otsida püsivust, tugi-
punkte, vääramatuid reegleid. Nii on kergem.
Erandiks polnud ka need kõrged võimu-
kandjad, kel tuli omal ajal administratiivse
süsteemi reegleid järgides määrata dialek-
tika saatust. Kuigi viimane oli valjuhäälselt
ofitsiaalsete riigifilosoofiaks kuulutatud, ei
mahtunud ta kuidagi ametnikuajudesse. Ja
mitte ainult seda. Ta ei sobinud üldse käsu-
meetodil toimivasse valitsemis-süsteemi, oli
läbinisti selle vastane. Nii sündis administra-
tiivne pseudodialektika «mida suvatsete suvat-
seda». Leegitsev õpetus võeti raudsete pih-
tide vahele. «Aluste kaitsele» asus valvas
filosoofide-keskmike armee. «Hallus» saavu-
tas hiilgava võidu. Revolutsiooniline filo-
soofia muutus kroonopustalaide koodek-
siks. Aastakümneid püüti seda «inimmõtte
kõrgeima saavutuse» sildi all nõukogude üli-
õpilastele pähe taguda. Diskrediteerus kõik,
mis kandis nimetust «dialektiline materia-
lism». Teadlased ja kunstnikud, suutmata
toimivas selgusele jõuda, kas üldse (niipalju
kui see on võimalik) ignoreerisid filosoofilist,
või siis otsisid tuge nn. «pursuiõpetustest».

Jesuiitlik «dialektika» lämmatas kõik, mis ei
mahtunud tema XIX—XX sajandi vahetuse
mõõtude järgi tehtud puistesse raamidesse.
Geneetika, küberneetika . . . lõpuks ka iseend.

Kui marmorsaalides paraaditsesid grafo-
maanid, läksid Poeedid pööningutele. Kui
akadeemiaid hõivasi teaduse lauäilemad,
taandusid Dialektikud keldritesse. Aga Tõe-
line ei surnud. Nagu kõige kiuste elas ta
edasi ehtsate südameis. Ja teda pole raske
ära tunda: ● Kui Dialektik on tulvil kahtlusi,
siis «dialektik» ei kahtle kunagi. ● Dia-
lektik on paradoksaalne, «dialektik» orto-
doksaalne. ● Kui Dialektikule on dialektika
tegevusjuhised, siis «dialektikule» on see dogma.
● Vaadete võitlus on Dialektiku jaoks hüve,
«dialektiku» jaoks aga häda. ● Dialektik
kirjutab traktaate, «dialektik» aga mono-
graafiaid. ● Filosoofiaprobleemid on Dia-
lektiku jaoks filosoofia probleemid, «dialek-
tikule» aga isiklikud, ametikoha ja palga
probleemid. ● Kui Dialektikut «närib» see,
et «lausutud mõte on vale», siis «dialektik»
teeb näo, et lausutud vale on mõte. ● Kui
Dialektik on «au vang», siis «dialektik» —
võimu palgasulane. ● Kui Dialektik usub
südametunnistust, siis «dialektik» vaid õpeta-
tud nõukogu. ● Kui Dialektik kummardab
vaid ideed, siis «dialektik» — auastmeid.
Dialektik on «sinisilmne» optimist; ta «pu-
rustab müüre»; tema filosoofia on kelmikas
ja mänglev; tema ilmutatud tõed tiivustavad;
kogu Teadus, kogu Filosoofia on ees. . . ;
«dialektik» on pessimist ja skeptik, tema «fi-

¹⁵ Puhta skolastika püsiväärtus ongi selles, et teda
võib võtta kütkestava mõistusemänguna. Aga
mängu osa inimese elus on raske ülehinnata.

losoofia on range ja akadeemiline, see aheldab ja alandab; kõik suur on juba tehtud enne meid... (õigemini, enne teda)...¹⁶

Kaheksakümnendate keskpaik. Perestroika. Glasnost. Maa põleb «dialektiku» jalge all. Kuidas püsima jääda? Ainus pääsetee — mitte lasta Dialektikut keldrist välja. Uksed kinni toppida! Kas või oma kehaga. Aga kui siiski läbi pääseb? Häbimärgistada: renegaatus! Õõnestamine! ketserlus! Kuid see on juba avalik võitlus — avalikkus aga on «dialektiku» surm. Ometi, tema ähvardav «vaim» jääb alatiseks meie kohale hõljuma. Ja sobival juhul on see alati valmis taaskehastuma.

Muide, kelleks ka ei osutuks vastane, milliseid pöördede võitlus ka ei võtaks, võitja on alati kindel — see on Dialektiline Materialism. Sest ainult temal on võitmatu liitlane — objektiivne tegelikkus. Sellest kinnihoidmine nõuab aga sügavat taktitunnet tegelikuse vahendaja, teaduse suhtes. Pidevalt on vaja ohvreid tuua. Kui tarvis, tuleb osata õigeaegselt ja valutulult lahti ütelda «omast, kodusest, armastatud filosoofilisest» teadusliku kasuks. Reljeefi muutumine teaduslikus peab kajastama ka tema peegelduses. Muidu satume jälle «köverpeeglite kuningriiki». Dialektika elu on tema jätkuvas uuendumises sünkroonselt teaduse lähenemisele tõele.

Kogu oma austuses teadusliku vastu ei tohi dialektiline materialism siiski kaotada oma filosoofilist nägu. Ta peab teadusest tõukuma ja samas seda suunama. Siin kaemuseta hakkama ei saa. Just see teeb filosoofilise filosoofiliseks, avab fantaasia ja mõtlennu. Ja kui me eitame kaemuslikkust üldse, siis see eitus on alati dialektiline. Kaemus ei tohi olla teaduslik-filosoofiliste püstististe aluseks, kuid ta peab olema n-ö käepärast. Ja just kaemus on see, millest tuleb esmaselt lahti öelda, kui seda nõuab teadus.

Dialektiline materialism on mõõdukalt kaemuslik. Aga kuidas seda mõõtu määrata? Teaduslik-filosoofilises peavad igal juhul olema välistatud mõlemad äärmused: esiteks, täielik kaemuslikkus, ja, teiseks, täielik kaemuslikkuse puudumine. Aga täpsemalt... täpsemalt ei seleta. Mõõdutunne on suur kunst (ja mitte ainult meie juhul).

Tõenäosus kaemusega tegelikust tabada väheneb võrdeliselt preteerisoonide fundamentaalsuse kasvuga. Kuid see ei kao kunagi. Seda näitab XVII saj inglise materialisti

John Tolandi (1670—1722) suurepärase mõtteväljatus. Tema vaated liikumisele ja liikumise allikale olid nii sügavad, et ei mahtunud meie toodud skeemi. Neist tuleb rääkida eraldi.

Tolandil õnnestus kõrvale heita tema ajale nii iseloomulik mehhanitsism. Ta eristas selgelt ruumilist ümberpaiknemist (*motion*) ja materiale sisemiselt omast liikumapanevat jõudu (*action*). Viimast mõistis ta kui materia immanentset omadust, selle aktiivsust — siin ongi iseliikumise allikas. Liikumine pole mitte mehhaaniline ümberpaiknemine, vaid «muutumine üldse». (See seisukoht langeb sisuliselt kokku Engelsi tuntud väitega.)

Tolandit ei ahvatlenud «lõplikud vastused», maailmale joone allatõmbamine. Ta polnud üksnes materialist, vaid ka järjekindel dialektik. Toland jõudis teaduslik-materialistliku seletuse vahetusse lähedusse, kompas seda. Ta ei saanud minna kaugemale, teaduslikud eeldused selleks tekkisid kaks ja pool sajandit hiljem. Kuid ta tegi, mida peab tegema filosoof, näitas kätte koha, kust tuleb kaevata: «Igaüks, kes püüab esmaste põhjuste abil seletada maailma päritolu, tema praegust mehhanismi ja materia erinevaid olekuid, peab alustama liikumise esmapõhjustest, sest paljas ulatamises ei sisaldu mingeid mitmekesisuse tunnuseid ega muutmise põhjuseid. Ja kui on ilmselge, et ainult aktiivsus on võimeline teostama muutusi ulatuses, tuleb see aktiivsus, liikumise algus, hästi välja selgitada ja kindlaks teha, muidu võib kogu süsteem varsti alusetuks osutada. Kui vaadelda aktiivsust iseenesestmõistetavana, jääb süsteem vaid hüpoteesiks, kui aga seda tõestada ja selgitada, võib (natuur) filosoofialt loota suuremat tõekindlust kui kunagi varem.»¹⁷

Toland toonitab liikumise allika probleemi põhjapanevat tähtsust filosoofiasüsteemide loomisel üldse. Ja kui me selle valgusel meenutame asjade seisu dialektilises materialismis... Ainsas teaduslik-filosoofilises õpetuses puudub materia iseliikumise teaduslik-filosoofiline seletus. Piirabstraktsioonide juures ei pea vastu ka kõige vahvamate dialektikute närvid. Liikumist püütakse iseendasse sulgeda (meenutame — liikumise vastuolulisus, *causa sui*). Aga see on ju liikumise tegelik lahtikiskumine materia. Kirglikemgi kinnitus — «liikumine on materia atribuut» jääb sel juhul vaid tühjaks fraasiks. Ainult liikumise tuletamine materia, materiaalse

¹⁶ Iseloomustustes on kasutatud mõningaid analooge fragmentidest grafomaanide ja poeetide vastandamiselt Viktor Korkija suurepärase artiklis — vt В. Коркия. Несокрушимая власть таланта. — «Литературная газета» 1987, nr 14, lk 3.

¹⁷ (Tolandi ajal polnud terminil «natuurfilosoofia» sellist negatiivset tähendusvarjundit nagu tänapäeval. Seepärast on kaasaegse lugeja jaoks sõna esimene pool sulgudesse võetud. — М. К.) Английские материалисты XVII в. Т. 1, — М. «Мысль», 1967, lk 143.

liikumise allika kaudu «atributeerib» selle tegelikult. Liikumise põhjus on mateerias, aga mitte liikumises eneses.

Kuid see ei tähenda, et me võime ümberpööratud heegellikku skeemi (... — liikumine — vastuolu — mõtlemine) punktide asemele kirjutada sõna «mateeria», vaid hoopis, et nii liikumine ise kui ka tema allikas on materiaalsed. Meie küsimus täpsustub: tuleb leida materiaalse liikumise materiaalne allikas. Avada liikumine «kui tung, eluvaim, pinge, ... mateeria piin» (Marx). «Välja selgitada ja kindlaks teha» (Toland) mateeria aktiivsus. Lühidalt, me peame vastama küsimusele: miks mateeria on aktiivne?

«Karastatud hegellasel» on vastus valmis: mateeria aktiivsus on selle vastuolulisuses. On ju vastuolu kõigi põhjste põhjus. See tuleb vaid paigutada vahetult mateeriasse ja me saame «suurepärase», «materialistliku» liikumise allika.

Heegellikud punutised vastuoludega tunduvad esmapilgul väga õnnestununa. Seda on lihtne seletada — maailm on tõepoolest vastuoluline. See on tema samasugune olemuslik omadus kui materiaalsus, üldine vastassees, vastastoime jms. Taolised olemuslikud karakteristikud on ohtlikemad «karid» teel töö kaldale. Nad on uurimisobjektidega nii tihedalt kokku kasvanud, et võivad tunduda otsitava olemusena. Kuid seda ainult siis, kui me läheneme «ülevalt», kaemuse poolt. Aga just sel kombel «lahendab» küsimusi meie «karastatud hegellane».

Kui me aga proovime läheneda «alt», objektiivse tegelikkuse poolt, siis vastuolu osutub selleks, mis ta tegelikult on — kõige ümbritseva olemuslikuks omaduseks. Sealhulgas ka liikumise ja liikumise allika omaduseks. Kuid ta ei satu kuidagi liikumise allika kohale liikumise allika seisuses. Kõik «liigub vastandites» (Engels), kuid mitte vastanditest tingituna.

Õeldu puudutab osalt ka vastastoime poolehoidjaid. Need kontseptsioonid on tihedalt põimunud ... «tühjuste tühjus».

Siinkohal võime me oma skeemi teha veel ühe paranduse: kustutada «vastuolu» — selle lahtri sisu on kaudselt kõigis teistes lahtrites, mateerias üldse. Ja kuna käesolev töö omab põhiliselt ontoloogilist iseloomu, ei huvita meid ka «mõtlemine». Tekib ülesande lihtne kujutis:

m a t e e r i a ...??.? →   liikumine m a t e e r i a

(Tuletame veel kord meelde, et skeemi kõik lahtrid nagu ka kogu skeem tervikuna on materiaalsed ja vastuolulised).

Kui lasta skolasitika filosoofilisest «maa peale», lakkab ta olemast. Kui aga tegu on oinaskolasitikaga, muutub ta maa peal oinatuurfilosoofiaks ja alles siis kaob. Meie hegellase-vastandlase ees on lahti mõlemad teed. Tema aga ilmselt ei soovigi alla laskuda, kuna talle on hästi teada, et «dialektika proovikivi» (Engels) on tema surm. «Me oleme ju filosoofid, milleks meile «maa». Mängigem edasi «filosoofilist keerukuju», pakub ta välja. Ja meie omalt poolt võtame selle ettepaneku osaliselt vastu, et edasine tekstiesitus ei muutuks liialt igavaks. Niisiis, meie põhiliseks oponendiks eelolevas uurimistöös saab keegi «vastandlane» oma «filosoofiliste keerukujudega».

Vekslid on välja antud. Kas suudame lunastada? Kas püstitatud ülesandel üldse ongi lahendus?

Iga l konkreetsel muutumisel on põhjus. (See põhjus ei ole eelnevates liikumistes,¹⁸ vaid muutuvus objektis eneses). Tähendab on, mida välja tuua ülddisesse, Liikumise Allikas üldse — on olemas. Ülesandel on lahendus!

Mittefilosoofi jaoks osutub see väärtuslikuks eelkõige kui Liikumise strateegilise «kaardi» tähtis detail. Võib küsida, kuidas siis siamaani orienteeruti ja jõuti välja isegi fundamentaalseimate avastusteni. Esiteks, isegi kaardi täielik puudumine ei välista ränduri sihile jõudmist. Ta võib liikuda stiihiliselt, katse ja eksimuse, teadvustamata intuitsiooni najal. Kuid kaart kiirendab võrreldamatult edasiliikumist, teeb selle mõtestatuks. Teiseks, mingid rohkem või vähem usaldusväärsed, rohkem või vähem täpsed «kaardid» on inimesel alati olnud. Isegi siis, kui ta ise seda ei tunnista.

Aga mida annab meie ülesande lahendus vahetult dialektilisele materialismile?

Igasugune teoreetiline süsteem on tugev ainult siis, kui see on üles ehitatud «abstraktselt konkreetsel tõusmise» meetodil, st kogu süsteem peab olema tuletatud mingist üliabstraktselt «rakukesest». Dialektilise materialismi jaoks on selleks «rakukeseks» piirabstraktsioon — mateeria mõiste. Sellest tuletataksegi liikumine. Viimane omakorda on «abstraktselt» järgnevate «konkreetsete» jaoks. Aga liikumist saab tuletada ainult materiaalse liikumise allika abil. Kuid nimelt see meil puudubki. Tõsine lünk! «Tõusmine» on katkestatud päris alguses. Tuleb välja, et nii liikumine kui ka kõik temale järgnevad kategooriad on sisuliselt mateeriat lahti rebi-

¹⁸ Hoiduge loogilisest veast *post hoc, ergo propter hoc* (pärast seda, järelikult selle pärast).

tud. Sest liikumist ei tuletata materias, vaid omistatakse talle tühisõnaliselt. See teeb liikumise mõiste poolskolastiliseks, ähmastab selle olemuse ja lubab teda väänata, kuidas pähe tuleb. Tekivad teisedki väärad konstruktioonid. Kogu süsteem osutub lonkavaks ja kergesti haavatavaks. Viltu võivad vajuda isegi strateegilised orientiirid.

Süsteemi kui sellise peamisi tunnuseid on tema elementide tihe vastasseos. Kas või ühe elemendi kõrvaldamine, juurdelisamine või muutmine kajastub kohe ülejäanud elementides ja kogu süsteemis tervikuna. Seepärast on isegi raske kujutleda, milliseid kaugeleulatuvaid tagajärgi dialektilise materialismi jaoks võib kaasa tuua üht tema põhielementi «liikumist» puudutava probleemi läbivaatamine.

Kuidas püstitatud ülesandele läheneda?

Dialektiline tunnetusmeetod on hästi välja töötatud. Kasutame seda täies ulatuses. Kuid eriti läheb meil vaja induktiooni ja deduktiooni sünteesis abstraktselt konkreetsele tõusmisega. Kui viimane on filosoofide seas laialt kasutusel, siis esimesi rakendatakse harva. Enamasti loodetakse oma helgele peale ja ei soovita «jagada loorbereid» objektiivse tegelikkusega. Seepärast jäävad need pead tihtipeale üldse tunnistusest ilma, või siis pärjatakse võltsloorberitega.

Meie jaoks on objektiivne tegelikkus oma vahendaja teaduse kaudu peamiseks mõtte-

konstruktsioonide «doonoriks» ja «proovikiviks». Aga kuna tegemist on siiski filosoofilisega, ei ole välistatud ka vaba mõttelend. Ja veel — ükski meie pakutavatest väidetest ei pretendeeri «lõplikkusele». Enamgi, kogu traktaat on vaid lõpetamata oletus... Ja kui teil on kavatsus seda edasi lugeda, siis:

● **Kõigepealt**, püüame teaduslikul, filosoofiliste sugemetega üldis-üleüldisel tasemel formuleerida l ä b i v a üldteadusliku kontseptsiooni.

● **Edasi**, kaotamata sidet teaduslikuga, liigume filosoofilisse.

— Koorub välja liikumise allikas üldse kui selline. Kuid see pole mitte kaemuslik-filosoofiline, vaid teaduslik-filosoofiline, ta formuleerus teaduslikus. Me ei tuletata filosoofilist filosoofilisest, vaid teaduslikust filosoofilise abiga. Saadud tegelikkuse peegeldus võib igas kohas ja igal ajal laskuda igasse konkreetsusesse ja leida sealt kinnitust. Kaemuslik-filosoofiline seda endale lubada ei saa, tal puudub vaste objektiivses tegelikkuses.

● **Lõpuks**, demonstreerime põgusalt uue kontseptsiooni võimalusi ja teeme vajalikud korrektiivid praeguses dialektilis-materialistlikus maailmavaates.

● **Ning**, nii nagu filosoofilisele tavaks, oleme me igal ajal vabad kõrvalepõigeteks.

● **Niisiis**, asja juurde! Eesmärgini võib jõuda vaid tegutsedes.

POEETIKA LÜHIKURSUS

MIHHAIL LOTMAN

Kunstikommunikatsioonist*

2. Kommunikatiivse situatsiooni üldskeem.

Eelmisel korral kõnelesime kommunikatsiooniakti võimalikest osalistest, kusjuures täheldasime, et kaks neist — **adressant** (saatja) ja **adressaat** (vastuvõtja) on täiesti vältimatud. Vaatleme nüüd teisi kommunikatiivse situatsiooni mõõdapääsmatuid komponente. Esiteks on vajalik **tekst**, st sõnum, mille adressant kavatses adressaadile läkitada. Teiseks peab tekst olema adressaadile füüsiliselt kättesaadav (st peab jõudma temani **sidekanalite** kaudu), adressaat aga peab olema meelesstatud selle vastuvõtuks. Teisisõnu on hädavajalik **kontakti** olemasolu adressandi ja

adressaadi vahel. Kolmandaks peab adressaat kas või mingil määral tundma koodi (keelt), millesse adressant on oma sõnumi kodeerinud. Ja lõpuks, neljandaks peavad adressaadil ja adressandil olema teatavad ühised kogemused ja teadmised. Adressaat peab teadma **konteksti**, milles mõista antud sõnumit.

Õeldust lähtudes võib kommunikatiivse situatsiooni üldskeemi kujutada järgmiselt (selle pakkus välja tuntud lingvist R. Jacobson):

KONTEKST
SÕNUM (TEKST)
ADRESSANT ————— ADRESSAAT
(SAATJA) (VASTUVÕTJA)
KONTAKT (SIDEKANAL)
KOOD (KEEL)

Kommunikatsiooni eesmärgiks on harilikult mingi teabe edastamine või saamine:

* Algus vt «Vikerkaar» 1987, nr 9.

kas on adressandil andmeid, mida ta peab vajalikuks kellelegi teatada, või vastupidi, loodab ta ise midagi teada saada. Saadava või edastatava teabe iseloomu määrab sõnumi keele (koodi) kasutusfunktsioon. R. Jacobsoni kontseptsiooni järgi võib neid funktsioone olla kuus — igale kommunikatiivsele situatsiooni komponendile vastab eri keelefunktsioon. Kontekstile suunatud sõnumi puhul on tegemist keele referentsiaalse funktsiooniga, mis on peamine tavaasuhtluse (seepärast samastavad mõned autorid selle keele kommunikatiivse funktsiooniga üldse). Keele emotiivse (või eksspressiivse) funktsiooniga on tegemist siis, kui sõnum on orienteeritud adressandile, väljendab tema isiklikku suhet teabesse; loomulikus keeles väljendavad emotiivset kihistust näiteks hüüdsõnad. Vastupidist juhtumit, kus sõnum on suunatud adressaadile, kujutab keele konatiivne, (või apellatiivne) funktsioon; sellele vastavad näiteks üte ja käskiv kõneviis. Kui sõnumi eesmärgiks on kontakti loomine või kontrollimine, nimetatakse vastavat keelefunktsiooni faatliiseks (vrd telefonikõnelust alustav «Hallo!»). Kui sõnumi aineks on kasutatava keele kirjeldamine või järeleproovimine, on tegemist keele kasutamise **metakeele** funktsiooniga. Ja lõpuks, «suunatus sõnumile kui niisugusele, tähelepanu keskendamise sõnumile tema enda pärast on keele poeetiline funktsioon».¹

R. Jacobsoni skeemis kujutatakse kommunikatiivset situatsiooni kõige üldisemalt ja seetõttu mõnevõrra lihtsustatult. Muuhulgas nähakse siin kommunikatsiooniakti osalistena üksnes adressanti ja adressaati. Kuid nagu me möödunud korral välja selgitasime, võib kommunikatiivses situatsioonis olla lisaks kohustuslikele ka terve hulk kõrvalosalisi. On ilmne, et ka neid võidakse tekstis arvestada, veel enam, tekst (või mingi tema osa) võib olla koguni neile suunatud. Nii võib teksti viia spetsiaalsed juhendid selle **täitmiseks** (suunatus täitjale); näiteks remargid näidendis, spetsiaalsed tähistused muusikapartituuris jne. Tekst võib olla suunatud ka **hõivajale**. Nii sisaldasid 1830ndate aastate Puškini kirjad — Puškin teadis, et need avatakse — nimelt valitsusele määratud informatsiooni, mida ametlike kanaleid pidi oli raske või ebamugav edastada. Hõivajale orienteerumine on iseloomulik ka erilisele kunstistiilile, **aisopose keelele**, mis algselt johtus tsensuuritõkete ületamise tarvidusest, kuid võib olla ka puhtesteetilisel motiveeritud (mõistukõned, vihjed, allusioonid).

Väär oleks aga arvata, nagu kasutatakse

¹ Роман Якобсон. Лингвистика и поэтика. Рмт: Структурализм: «за» и «против». Москва, 1975, lk 198—202.

keelt igas konkreetses tekstis ühes rangelt määratletud funktsioonis olenevalt sõnumi eesmärgist. Tähelepanekud näitavad, et praktilisel igas tekstis kasutatakse kas suuremal või vähemal määral enamikke keele funktsioonidest, eri tekstitüüpides on ainult nende funktsioonide tähtsushierarhia erinev. Näiteks ei saa eitada referentsiaalset funktsiooni kunstilises või poeetilises funktsiooni teaduslikus tekstis. Kuid need pole antud tekstitüüpides peamised ega määra nende olemust ja omapära.

3. Kunstikommunikatsiooni iseärasused.

Vaatleme nüüd lähemalt keele poeetilist funktsiooni. Mida siis õieti tähendab «suunatus sõnumile kui niisugusele»?

Kui mittekunstikommunikatsiooni puhul on tekst tekstivälise teabe kandjaks, st huvi ei paku tekst ise, vaid tema abil edastatav info tekstivälisest reaalsusest, siis kunsti puhul, vastupidi, on peamine väärtus tekstil endal — ta on ühtaegu kunstilise teabe vahend ja eesmärk. Kunstiteost ei saa ümber jutustada ilma kunstilise informatsiooni suurte kadudeta.

Siin tuleb veel kord meenutada esmapilgul paradoksaalsena näivat märkide funktsioneerimise iseärasust kunstis, millest meil oli juba kord juttu (vt «Vikerkaar» 1987, nr 3): kunstis on märk iseenda tähistatava rollis.² Märk otsekui kahestub: ühelt poolt on ta nagu «harilik» (mittekunstiline) märk suunatud millelegi temast väljaspool asuval, teiselt poolt tähistab ta iseenast kõigi oma struktuursete ja materiaalsete omaduste ühtsuses. Kunstiteose adekvaatseks mõistmiseks ei pea adressaat seetõttu oskama mitte ainult suhtestada teda vastava tekstivälise reaalsusega, vaid ka tabama vähemalt selle teose struktuuri peamised aspektid. Pöördume selle väite juurde veel tagasi, et teha olulisi täpsustusi, seniks aga püüame öeldut piltlikustada küllalt lihtsa näite toel.

Meie ees on maal (lihtsuse mõttes eeldame, et realistlikus maneeris), mis kujutab meest ja kannab pealkirja «Helilooja A. Pärdi portree». Millist teavet võib see maal anda vaatajale-adressaadile? Millised nõudmised esitab kunstnik (selle teksti adressaat) oma auditooriumile?

Esmalt saame pilti vaadates teada midagi sellel kujutatud objektist — A. Pärdist. Olenevalt meie ettevalmistuse tasemest selle teabe vastuvõtuks on siin mitu võimalust.

² Semiootikas (teadus märkidest ja märgisüsteemidest) nimetatakse reflektiivselt endasse sulguvaid, iseenast tähistavaid märke (st märk nagu teatakse — «Ma olen märk») autonüümseteks. Lähemalt vt autonüümsete märkide osast kunstis: С. Р. Вартазарян. От знака к образу. Ереван, 1973.

Võime näiteks sellest Pärdist eelnevalt üldse mitte kuulnud olla; võime teada tema loomingu, kuid mitte tunda teda inimesena; ja vastupidi, võime tunda teda isiklikult, omamata vähimatki ettekujutust tema tegevusest («Ah, see elas meie kõrvaltrepikojas...»), ning lõpuks, võime tunda nii A. Pärti ennast kui tema loomingut.

Millisel juhul annab portree näitusel meile kõige rohkem informatsiooni? Näib, et vastus sellele küsimusele on ilmselge: mõistagi esimesel. Sel juhul saame ju teada: 1) selle inimese olemasolust, 2) tema tegevusala (heli- looja) ja 3) milline ta välja näeb. Seevastu viimasel juhul ei saaks me nagu üldse midagi uut tema kohta teada.

Tegelikkuses pole asi siiski sugugi nii lihtne. Näituses võime üldse mitte pöörata tähelepanu tundmatu inimese portreele, kelle nimi meile midagi ei ütle (mõistagi kui maal ise ei kõida meid sellel kujutatud inimesest sõltumata), küll aga peatume arvatavasti oma tuttava portree ees isegi siis, kui see kunstilises mõttes midagi ei paku. Kindlasti aga ei kõnni me mööda oma lemmikheli- looja portreest, ükskõik kas tunneme teda nägupidi või ei. Veel enam, portree eksponeerimise fakt ise võib anda teadjale inimesele olulist informatsiooni, olla mitmesuguste elamu- ste allikaks (näiteks: «Näed, Pärt on endale nime teinud, juba maalitakse teist...»), või: «Jälle Pärt! Teised rügevad kogu elu ja ei mingit tunnustust...», või siis: «Sa vaata, portree, alles äsja ei tohtinud teist mainida- gi...» jne).

Ettevalmistatud adressaat on ettevalmistama- tu ees mitmeski suhtes eelisolukorras — ainult Pärti tundev inimene oskab hinnata tema portreed sarnasuse, iseloomulikkuse jms seisukohalt, hinnata kujutatava originaalsust. Siin on tegemist igasuguse kommunikatsiooni olulise iseärasusega: selleks et midagi teada saada, peab adressaat juba eelnevalt midagi teadma. Adressaat võtab vastu ainult sellist teavet, mille vastuvõtuks ta on valmis (peame siin silmas mitte ainult intellektuaalset, vaid ka emotsionaalset valmisolekut). Mida roh- kem inimene teab, seda hõlpsamini omandab ta uut informatsiooni, seda tundlikumalt reageerib sellele (õeldu kehtib muidugi üld- juhul, igal konkreetsel puhul tuleb arvestada nii adressaadi vanust kui teisi individuaalseid iseärasusi). Erinevust sõnumi ettevalmistatud ja ettevalmistamata saaja vahel võib võrrelda erinevusega kogenud kriminalisti ja juhusliku mõõduja vahel kuriteopaigal. Seal, kus koge- nematu pilk näeb vaid mitmesuguste asjade korratut kuhja, märkab professionaal jälgi, mis lubavad taastada kuriteopildi ja leida kurjategijat paljastava süütõendi.

Siiani vaatlesime oletatavat portreed üks- nes kui teabeallikat sellel kujutatud objekti —

helilooja A. Pärti kohta, st ignoreerisime tööka, et kõne all on kunstiteos. Mõistagi on võimalikud olukorrad, kus tekib vajadus abstraherida kunstilisest kujundist konkreetne isiksus (näiteks kui portreed on tarvis kurja- tegija isiku kindlakstegemiseks jms), kuid me ei tohi unustada, et need rikuvad kunsti- kommunikatsiooni loogikat, st sisuliselt on siin kõne all kunstilise informatsiooni eba- pädev kasutamine.

Portreed maalides ei püüa kunstnik üks- nes modelli välimust kopeerida, vaid lahenda ka kindlaid kunstiülesandeid. Milliseid nimelt, sõltub tema koolkonnast, individuaal- sest stiilist ja andelaadist ning lõpuks ka endale seatud konkreetsetest eesmärkidest. Nii võib ta taotleda oma modelli sismaailma avamist, tema isikupära aktsentueerimist, tea- tud meeleolu edasiandmist vms, kuid ta võib ka, vastuoksa, püüelda kunstiliste üldistuste poole; kunstniku eesmärgiks võib olla teatud väljendusvahendite arendamine, portreežanri uuendamine ja lõpuks kujutava kunsti keele enda arendamine.

Selleks et suuta hinnata nende ülesannete täitmise õnnestumist, peab adressaat tundma antud kunstikeelt, kunstitraditsiooni. Teisi- sõnu — ta peab olema kunstiliselt kirja- oskaja.

On olemas veel üks teabeliik, mis olgugi väiksemal määral kui eelmised, aitab samuti kaasa kunstiteose paremale mõistmisele. Need on andmed teose autori kohta, mis võivad ka suurendada huvi tema loomingu vastu või selle hoopis kustutada. Nii kõidab muude võrdsete tingimuste korral enam tähelepanu kuulsa kunstniku kui kõigile tundmatu autori teos. Ja vastupidi, autori halb maine (näiteks on teada tema koostöö salapolitseiga) kandub vähemalt osa publiku jaoks üle ka tema töö- dele. Peab märkima, et see pole üksnes kunsti- kommunikatsiooni iseärasus, praktiliselt iga humanitaarvaldkonda kuuluva teabe puhul on oluline, et ta pärineks usaldusväärsest allikast. Nii heidab B. Russell oma «Lääne- Euroopa filosoofia ajaloo» kõrvale Scho- penhaueri filosoofilise õpetuse mitte niivõrd selle sisuliste puudujääkide pärast kui Scho- penhaueri mõnede eluloosikeade tõttu, mis Russellil meelest on vastuolus tema doktriini- ga. Teisalt, kui Tšernõševski ei võtnud omaks Lobatševski geomeetriat viimase tuntud reaktsiooniliste vaadete pärast, siis toi- mis ta ilmselt ebakorrektselt — deduktiivsete teaduste jaoks on (põhimõtteliselt) oluline üksnes sõnumi sisemine mittevasturääkivus ja üldse mitte autori isik.

Nüüsis peab adressaat olema mingi kunsti- teose adekvaatseks vastuvõtuks varustatud mitut liiki andmetega. Need andmed erinevad aga oma kohustuslikkuse astme poolest: kui suur osa tekstivälist teavet (näiteks infor-

matsioon autori või kujutatava objekti kohta) on kunstikommunikatsiooniprotsessis kahtlemata teisejärguline, üksnes abistava tähtsusega, siis adressandi ja adressaadi vaheline kontakt või adressandi kunstikoodi (keele) tundmine on selle õnnestumise hädavajalikud tingimused.

Rääkides mingist keeleoskusest tuleb eristada selle aktiivset ja passiivset valdamist:

passiivne keelevaldaja mõistab võõrast kõnet, kuid pole ise suuteline selles keeles teksti moodustama, aktiivne valdamine tähendab nii arusaama mõjude (teatavate põhjuste ja tagajärgede) olemasolust: et iga kirjandusnähtus (vool, autor, tekst) on mingite, sealhulgas kirjanduslike mõjude vili ning ise võimaline mõju avaldama.⁵ Kirjanduse ajaloo tundmine kujutab endast niisil tuvst kirjanduslike mõjudega.⁶ Nõnda näiteks leiab suur osa realist Flaubert'i «Mme Bovary» ideestikust seletuse Byroni mõjude prantsuse romantismile, viimane jälle vajab mõistmise taustaks Rousseau'd, st ka Voltaire'i, keda jälle ei saa õieti tunda, omamata ettekujutust XVII sajandi prantsuse klassitsismist ja Shakespeare'ist kellest jääb mõndagi seletamatuks, kui ei tunta Petrarcat, kes võlgneb palju olulist trubaduuridele, kes jätkasid hispaania-araabia traditsiooni, mille olulise osa süürlased vahendasid kreeklastelt jne jne. Seda rida võib pikendada ja tihendada. — Iga sugune kirjanduslooline teadmine kujutab endast väljavõtet mõnest niisugusest reast,

LENDLAUSED. PÜSIMÕTTED

LINNAR PRIIMÄGI Robinsonid

Ain Kaalep on meil tutvustanud hispaanlase Salvador de Madariaga kontseptsiooni «moodsa Euroopa kultuuri Olümposest, mille peajumalaks on neli suurt kirjanduslikku kuju: don Quijote, don Juan, Hamlet ja Faust».¹ Nondele kirjanduslikele suurkujudele (Schelling, A. W. Schlegel ja Nodier nimetasid neid tagasihoidlikumalt «tüüpideks»), «kelle tähtsus on sama suur kui müütide tähtsus»², tuleks kindlasti lisada veel viies, kõige moodsam, **Robinson**. Harva meenub moodsa Olümpose «teogoonidele» too tänapäeval lastekirjanduses ja karikatuuri pagendatud persoon, aga ometi kujutab tema nime kandev situatsioon, olek, seisund — robinsonaad — endast inimteadvuse tähelepanuväärseimat paratamatust: meie kultuuri-teadvus teostub kui rida seiklusi üksikul saarel.

*

Kultuuriteadvuse «saarelisust» on kahtlemata kogenud igaüks, kel on tulnud tegelda millegi ajaloolisega. Üldjuhul tähendab ajaloolisus ju ajalikkust, s.o tekkelisust ja kaduvust, seda, et asja algus ei ole temas endas ega asja lõpp pole temas endas, vaid need asuvad milleski enne asja ennast olnus ja milleski pärast asja ennast tulevas.³ Substantsil ei ole ajalugu.⁴

¹ A. Kaalep. Maavallast ja maailmakirjandusest. Tallinn, 1984, lk 311.

² Г. Маркевич. Основные проблемы науки о литературе. Москва, 1980, lk 244. Meil on J. Talvet neid lausa müütideks nimetanudki (vt KK 1983, nr 1, lk 56).

³ Vrd Hegel «Sissejuhatuses filosoofia ajaloosse» (1823—1827/28, B I): «Kui miski peab esile toodama, siis peab lähtepunkti olema miski muu; ja sealjuures just seda muud eitatakse.»

Kirjandusel seevastu näiteks on. Seda nimetatakse kirjanduslooks ja lühidalt tähendab see arusaama mõjude (teatavate põhjuste ja tagajärgede) olemasolust: et iga kirjandusnähtus (vool, autor, tekst) on mingite, sealhulgas kirjanduslike mõjude vili ning ise võimaline mõju avaldama.⁵ Kirjanduse ajaloo tundmine kujutab endast niisil tuvst kirjanduslike mõjudega.⁶ Nõnda näiteks leiab suur osa realist Flaubert'i «Mme Bovary» ideestikust seletuse Byroni mõjude prantsuse romantismile, viimane jälle vajab mõistmise taustaks Rousseau'd, st ka Voltaire'i, keda jälle ei saa õieti tunda, omamata ettekujutust XVII sajandi prantsuse klassitsismist ja Shakespeare'ist kellest jääb mõndagi seletamatuks, kui ei tunta Petrarcat, kes võlgneb palju olulist trubaduuridele, kes jätkasid hispaania-araabia traditsiooni, mille olulise osa süürlased vahendasid kreeklastelt jne jne. Seda rida võib pikendada ja tihendada. — Iga sugune kirjanduslooline teadmine kujutab endast väljavõtet mõnest niisugusest reast,

⁴ «Substantsina käsitan ma seda, mis on iseeneses ja mida mõistetakse tema enda kaudu, st midagi, mille mõiste ei vaja mingi teise asja mõistet, et sellest moodustuda.» — Spinoza. Eetika, I, def 3.

⁵ Meil on P. Torop, kõneles «tekstist kui protsessist», mille algus ja lõpp kaovad mineviku ja tuleviku hämarusse, püüdnud teksti mõistet määratleda ajaloo mõiste väliselt, **substantsiaalselt**. (Kordame, et saame ajaloo aru kui asja ennea- ja/või pärastolemisest millegi muu kui iseendana.) Vt К. Баршт, П. Тороп. Рукописи Достоевского: рисунок и каллиграфия. «Труды по знаковым системам», XVI, Tartu, 1983, lk 135.

⁶ Tarvilik on eristada mõju kui «pärilikku sarnasust» otsese kokkupuute tulemusel ja **antitsipatsiooni** (ennetatust) kui varasema nähtuse kirjanduslikult sõltumatu sarnasust hilisemaga. Meenutame, et antitsipatsiooni mõiste puudumine meie kirjandusteadvusest jättis alles hiljuti ruumi tarbetutele kirgedele M. Saadi ja Y. Kawabata ümber. (Vt L 1985, nr 5, lk 685.)

lühemat või pikemat lõiku joonest, mille mõlemad otsad on avatud.

Vaimuelu eri aladel avaldub niisugune pärikkuse mehhanism muidugi erineva selgusega. Hästi jälgitav on ta näiteks muusikas, mis oma keele, helikeele kunstlikkuse (tinglikkuse ning «elukauguse») tõttu nõuab spetsiaalset õpetamist. Nõnda on «kellegi õpilane olemine», «kellegi käe all õppimine» muusikubiograafia konstantne lõik ja kogu muusika ajalugu esitub põhimõtteliselt katkematu õpilase—õpetaja suhte estafetina: ... Liszt — Czerny — Beethoven — Salieri — Gluck — Sammartini... Selle, «pedagoogilise muusikaajaloo» pinnale on üsna lihtsasti visandatav «esteetiline muusikaajalugu» oma järjekestvuste, ülevõttude ning uuendustega, mis ühendavad näiteks hilise Mozarti ja Bachi, Chopini ja hilise Beethoveni. Muusiku koht selles mõjude «elavas ahelas» ongi tema koht (muusika) kultuuris, positsioon, milles alles ilmnevad õiges valguses tema loomingulised taotlused ja saavutused.

Õeldu kehtib ka ammuste tsunfti- ja studiotraditsioonidega kujutavkunsti kohta. Giorgione asend Giovanni Bellini ja Tiziani vahel, Tiziani asend Giorgione ja Tintoretto vahel — neil konstellersioonidel on maalikunsti ajaloos reaalne esteetiline vaste. Pole võimalik mõtestada igatühe loomingut eraldi. Ühtki asja ei saa ju mõista tema enese kaudu, tema enese kaudu on asja võimalik vaid kujutada. Aga kujutus ei ole veel mõistmine. Mõistmine eeldab tausta tundmist, võrdlust. «Sest kahjuks teame vaid seda, mida eris-tame.»⁷

Või filosoofia ajalugu, mis traditsiooniliselt pole mitte nõustumise, vaid mittenõustumiste ajalugu. Voltaire vaidleb Leibniziga, Leibniz Locke'iga, Locke skolastikutega, skolastikud averroistidega jne jne. Iga filosoofi saab mõista vaid tema eellaste kaudu, igal eellasel on aga omakorda eellased ja nõnda lõpmatuseeni. Ometi tuleb filosoofia ajalooa tutvuval kusagilt alustada — muide, nii nagu igal tõelisel filosoofilgi — ning siis nõustuda Fr. Schlegeliga, et «igale üksikinimesele algab filosoofia alati keskelt nagu eepos» ning et «filosoofia peab esialgu üht-teist igaveseks eeldama, ja ta tohib seda, sest ta peab».⁸ Nõnda on ka iga filosoofiline teadmine vaid eeldustekallastega saar keset teadmatuse ookeani.

⁷ Schiller kirjas Goethele 23. VIII 1794. Juttu on geeniusse võimetusest iseend mõista ja seega siis kriitika vajalikkusest kunstile.

⁸ Fragmendid 84 ja 95.

*

Kultuuri omandamine, reintegratsioon, haridus pole oieti muud kui mineviku tagasi võitmine unustuselt või — kui jääme oma võrdluse juurde — teadmisesaare laiendamise eeldustekallaste edasinihutamise teel.

Nii areneb inimene kahes suunas korraga: füüsiliselt kandub ta ajavoolus tulevikku, kultuuriline areng tähendab aga laskumist asjade ning ideede sügavama mineviku suunas. Iga inimene elab niisis aja ring ajaloo polaarsuses. See polaarsus on igasuguse inimeksistentsi pingeväli, ning on väga tunnuslik, kumma pooluse, kas aja või ajaloo poole keegi tendeerib.

Ainult ajamõõtmelisel eksistentsil on unenäo loogika. See on finalismi, mitte kausaalsi maailm. Unenäos ei kerki küsimust, **mispärast** esineb seal just see või too isik või seik⁹: unenägu on magajale täis enesestmõistetavusi ning ainus oluline aspekt on, **mistarvis** miski seal esineb, on ta hea või halb, ohutu või ohtlik, mida ta teeb või mida temaga teha annab. Ei ole küsimust «kust see tuli?», finalistlikus maailmas ei pärita põhjuste järele, kultuuri elementegi väärtustab seal vaid nende eesmärk, otstarve. «Kui asi on niisugusena meieni jõudnud, siis tuleb ta niisugusena ka vastu võtta ja vaadata, mida temaga saab peale hakata,» kõlab ajalise elu maksiim.¹⁰

Inimeksistentsi teine põhisuund, nagu öeldud, on kausalistlik, nähtusi põhjuste ja tausta kaudu mõtestav, teadmiste ning paratamatute eelduste piiri aina sügavamale ajaloo, kultuuriloo minevikku nihutav.

Kuid igal juhul, olgu ta ajaline, ajalooline või ajalisi-ajalooline, jääb **kultuuriteadvus saareliseks**: ta algab keskelt, suundudes siis kas tulevikku, minevikku või mõlemale poole korraga. Ja kui me A. A. Moles'i järgi mõistame kultuuri jäljena, mille inimese loodud keskkond jätab üksikisiku teadvusse, siis võib öelda ka, et **igasugune kultuur on saar**. Need on nood N. Wieneri «kohalikud saarekesed, mille arengusuund näib olevat universumi üldisele arengusuunale vastupidine

⁹ Unenäo seletamine ise kunagi unenäo sisse ei kuulu ning esindab juba kausaalset, põhjuslikku mõtlemist. Huvitav on unenäoloogika (paradoksaalse kausaalse implikatsiooni) kasutamine kunstiteose ülesehituse printsiibina, näiteks Kafka proosas või Godard'i filmides.

¹⁰ Drastiliselt kirjeldab selles vaimus ameerika kumminärimiskultuse teket E. E. Kisch: «Niisis, otsustas mr. Thomas Adams noatera vahedusega, niisis peavad ameeriklased minu «Chicle»-vaiku järama lihtsalt sel põhjusel, et see on olemas! Peavad! Milleks meil muidu reklaam on.» («Paradiis Ameerika»).

ja kus ilmneb püüdnud ning ajutine organi-seerituse kasvamise tendents».

Mind on hämmastanud, miks Goethe teeb Faustist lõpuks maaparandaja. Muidugi, merelt maa tagasivõitmisel «Faustis» on oma ajalooline tagapõhi (katastroofiline meretõus oöl vastu 4. veebruari 1825, mis mõjus nagu omaaegne Lissaboni maavärin, ja Bremeni sadama ehitus) ning kirjanduslik traditsioon (Philemoni ja Baukise loo seos veeuputus-motiiviga antiikpärismuses¹¹), aga tragöödia lõpu melioraatorlikul paatosel peab ju olema ka sügavam, sümbolne tähendus. Pelk mitšurinlik looduse ümberkujundamise prog-ramm, mida siin enamasti püütakse näha,¹² on Goethe natuurfilosoofiliste vaadetega para-ku üsna ühitamatu. Ka tõestus, et siin kehastub Goethe oma Faustis sotsiaalse revolutsiooni teoreetikuks, et tõusu ja mõõna vaheldus «sümboliseerib temale ajutist stag-neerumist inimvaenulikest sotsiaalsetest olu-dest jagusaamisest» ning et merelt maa ära-võtmisel olevat «revolutsioonilis-teoreetiline dispositsioon»¹³, tundub usumatult keerukas.

Hoopis sundimatul tõlgendub Fausti mere- ja sookuivendusaktisioon **vaimse kul-tuurmaastiku** kujundamisena, ning kättevõid-detud maa kaitsmine vete stiihia, kaose eest — igapäevase vaevana humanistliku kultuuri püsime nimel: «Siin seespool on paradüüsilik maa, seal väljas las tormab vihane meretõus kuni üles tammi servani, ja kui ta tammi läbi näkiseb, et vägivaldselt sisse paiskuda, ruttab üldine rahvatung läbimurret sulgema. Jah! olen üleni selle mõtte meelevallas, see on elutarkuse lõplik kokkuvõte: üksnes too teenib endale välja vabaduse niisamuti nagu elugi, kes iga päev peab selle vallutama. Ning nõnda, ohust ümbritsetuna, veedavad lapsed, täismehed ja raudad siin tõhusalt oma eluaastaid.»¹⁴ (Vesi kui teadma-tusega seostuv purustav stiihia esineb Goethe loomingus mujalgi, näiteks üldtuntud «Nõi-duse õpilases»!)

¹¹ Ovidiusel (Met. VIII, 696 — 97): «nad pööra-vad pead ning upunud soosse / märkavad kõike: ei muud ole säilinud kui nende 'hurtsik' (tlk F. Puksoo).

¹² «Faust asub võitluse loodusega: merelt pinda vallutama, ehitama, inimestele küllust looma» (meie keskkooli väliskirjandusõpikust). «Looduse võitmisel inimkonna kasuks peituvad mõistuse väärtus ning jõud, mida püüdsid alavääristada reaktisioonilised ideoloogid» (meie ülikooli kirjan-dusõpikust). «Faustis süttib iha muuta see maa-tükk ilusaks, ohutuks (!) paigaks, kus rahumeeli töötaks rahvas» (А. Аникст, «Фауст» Гете. Литературный комментарий. Москва, 1979, lk 233).

¹³ G. S c h o l z. Faust-Gespräche. Leipzig, 1983, lk 174, 175.

¹⁴ Goethe «Faust», värsid 11569—576.

*
Et iga kultuurifenomeni saab tõeliselt mõista vaid tema ajalooliste eelduste kaudu, tema eelloo taustal, siis tuleb tänaste asjade olemust eristamaks teada eilseid, eilsete käsitamiseks aga tutvuda üleilsetega ning nende tarvis jälgida üle-üleilseid... Selgub paradoksaalne asi: ajalooline teadvus ei vaatle mineviku mitte oleviku, vaid veelgi kaugema mineviku positsioonilt. Seega pole ajalooline **piik suunatud mitte mineviku, vaid tuleviku poole**. Tänaesse vaatab ta eilsest, eilsesse üleilsest, üleilsesse üle-üleilsest... Kultuuri oleviku saab mõista vaid tema «liht-mineviku» platvormilt, «lihtmineviku» jälle-gi vaid «täismineviku» tundes, «täisminevik-ku» ennast aga üksnes «enneminevikust» vaadates... Kultuuriteadvuse vorm on seega omaladadne «tulevik minevikus».

Traditsioonilise kujutelmaga kohaselt moodustub ajalugu oleviku libisemisest minevikku (Malraux kasutabki selle kohta sõna «glissement»). Siit on alati võrsunud küsimus, kui kaugelt peab üks või teine sündmus olema meist jäänud, et ta ajalooliseks arvata. Kus on poliitika ja ajaloo piir? Mitu aastat tagasi algas poliitika?

Kirjanduse vallas on see küsimus huvi pakkunud ajaloolise romaani teoreetikutele. Kui kaugel minevikus peavad hargnema kujutatavad sündmused, et teos oleks aja-looline? Kas Th. Manni «Doktor Faustus» on ajalooline romaan? Kas on seda V. Luige «Seitsmes rahukevad»?

Lion Feuchtwanger, ajaloolise romaani praktika ja teooria klassik, kirjutab: «Tõsi, üldiselt peetakse ajaloolisteks romaanideks vaid niisuguseid, mille tegevustik leiab aset autori eluaja eelsetel ajajärkudel. Aga ma ei suuda mõista, miks ei võiks teost nimetada ajalooliseks ka siis, kui tema sündmusestiku aeg on tema tekke ajast lahutatud **murrangu-lise sündmusega**. Näiteks romaan, mille ai-neks on Prantsuse revolutsioon, aga mis on kirjutatud pärast Bourboni kuningate resta-uratsiooni, on kindlalt ajalooline romaan ka siis, kui autor on sündinud Revolutsiooni ajastul.»

Paraku tähendaks niisugune seisukoht, et ajaloolisus pannakse sõltuma ühe või teise sündmuse «murrangulisuse» **hinnangust**. Need, kelle elu on koosnenudki ainult mur-ranguliseks kuulutatud aastatest, on õigusta-tud niisugust ajalookontseptsiooni vähemalt umbusaldama¹⁵ (viide vt lk 81). Raskused ajaloo läve määratlemisel on ilmsed.

Teine võimalus on, nagu öeldud, ajaloo teket mitte näha oleviku muutumises minevikuks, vaid mineviku muutumises olevikuks, käsitada ajalugu seega tulevikusuunalise protsessina. Muidugi tähendaks see võimalust

ka oma olevikku mõtestada ajaloolisena, s. o tulevikku vaadates.

Tuleviku seisukohalt mõtestuv olevik, mida mõistetakse mineviku kaudu, ongi see, mida võime nimetada ajalooks meie igapäevas, sest vaid minevikust tuleviku poole sündiva ajaloo kontseptsioon on suuteline ajalooliseks muutma igaühe igapäeva, andma igapäevasele olemisele ajaloolise olemuse.

Et ajaloolisus on midagi nüisugust, mis säilib oma tulevikkusuunatuse ka olevikus, siis leidub igas olevikus ajalike isikute kõrval, kes lihtsalt ajaga tulevikku kanduvad ja kelle maailmakäsitlus on finalistlik, ka ajaloolisi isikuid, kes suudavad näha ennastki maailma kausaalsuse osana, tema kausalismi tegurina. Kes suudavad näha ennast tuleviku saadikutena olevikus.

Seda minevikukogemusele toetuvat perspektiivitunnet, oma igapäevase eksistentsi eest ajaloolise vastutavuse tunnet on ajaloolised isikud tõesti ilmutanud. Nii kirjutab 82aastane Goethe 1. detsembril 1831 W. v. Humboldtile: «Minu kõrges vanuses muutub kõik mulle üha enam ja enam ajalooliseks: Kas midagi toimub minevikus, kaugetel maadel või antud silmapilgul täiesti minu läheduses, on täiesti üks ja sama, jah, ma tundun endale ise aina enam ja enam ajaloolisena...»

¹⁵ Selles seoses meenub, kuidas Brecht ja Weigel 1948 sõjajärgsesse Berliini naasnult sattusid Alexanderplatzil mjitungule, kus kõneleja hüüdis parteiliselt: «Me elame suurel ajastul!» Weigel, terava keelega nagu ta oli, ei suutnud jätta vastu hõikamata: «Neid suuri ajastuid me oleme nüüd juba näinud küllalt. Kas vahepeal mõnd väiksemat ei saaks?»

Et nüisugune ajaloolise isiku eneseteadvus kujundab ka moodsa maailma kultuuripilti, selles veenavad meid Thomas Manni ja Jean-Paul Sartre'i näide. Sartre meenutab oma lapsepõlve:

«Need tulevased lapsed, keda ma ei suutnud ette kujutada ja kellele ma lakkamatult saatsin mulle endale dešifreerimatuid läkitusi, nägid mind surmast sünnini. Ma värisesin erutusest, tardudes oma surma, kõigi oma tegude tõelise mõtte ees... ma tõstsin pea, otsisin päevavalguselt abi, aga ka see oli läkitus: kuidas tõlgitsetakse seda ärevuspuhangut, seda aimust, seda silmade ja kaela liigutust aastal 2013, kui on olemas mõlemad mu avamiseks vajalikud võtmed — minu looming ja minu surm?»¹⁶

Ei, ajalugu ei ole vaade olevikust lihtminevikku, nagu arvas Malraux, ega ka mitte vaade olevikust täisminevikku, nagu arvas Feuchtwanger, vaid ajalugu on tagasihaarav vaade täisminevikust lihtminevikku, enneminevikust täisminevikku, enne-enneminevikust enneminevikku... ning muidugi ka: vaade kõikidest nendest minevikust olevikku kui tuleviku eelõhtusse.

Jah, ajalooline kultuuriteadvus on saareline. Kuid just selle saare kaitsmine kaoselaine sisse murru eest on missioon, mis lubab Faustil oma elu lõpetada sõnadega: «Jälg mu maistest elupäevadest ei saa maailmaajastuis hääbuda. — Sellise üleva õnne eeltundmuses nautin ma praegu ülimat silmapilku.»¹⁷

¹⁶ J.-P. Sartre. Sõnad. Tallinn, 1965, lk 122—123.

¹⁷ Goethe «Faust», vārsid 11583—586.

ELAV AJALUGU

Küsimustele vastavad ENSV TA Zooloogia ja Botaanika Instituudi evolutsiooniprobleemide labori juhataja, EPA filosoofiakateedri dotsendi kt, aastatel 1966—68 TRÜ komsomolomitee sekretär **TOOMAS SUTT** ja TRÜ ajakirjanduskateedri dotsent, 1968—69 ülikooli komsomolomitee sekretäri asetäitja **PEETER VIHALEMM**.

1. Osalesite aktiivselt 60ndate aastate komsomolielus. Tolleaegselt noorsooliikumises maailmas, aga ka meie üliõpilaste ja komsomoli aktiivsusest liigub tänini legende. Millisena mäletate seda aega Teie? Kas erines

noorsoo roll Nõukogude Eesti ühiskondlikus elus 60ndatel aastatel tema osast praegu või on tegemist mineviku idealiseerimisega («optilise pettega», nagu arvab Mati Unt — V 1987, nr 5)? Milline oli Teie enda positsioon tolle aja noorsooliikumises?

TOOMAS SUTT: Kirjutada mälestusi on minu arust veel lootusetum asi kui püüda ette näha lähitulevikku. Seda sel lihtsal põhjusel, et ma tahes-tahtmata püüan objektiivselt üha kiiremini teiseneva ja keerustuva maailma ning iseenda kasvava elukogemuse ja maailmavalu mustrit peale suruda minevikule. Ja samal ajal ei pääse ma

hetkekski mineviku painest. Tulevik oma võimalikkuses ja olevik oma näivas tegelikkuses on kaduvad — minevik on ainus, mis säilib. Tammsaare on selle kohta öelnud: «Kogu elu polegi muud kui ainult mälestus või mälestuste mälestus, kõik ülejäänud on nii tühine, et selle võiks rahulikult loovutada. Kogu inimkondki terve oma elu ja hädadega, võitluste ja valudega on pisitillukene täppekene mälestuste kõrval.» Seepärast kannavadki kõik mu alljärgnevad hinnangud oleviku nägemisest ja mineviku meenutamisest sündiva vastuolu subjektiivset pitsertit.

Ülikooli juubeliaastal kirjutasin oma ülikooliaastate kohta: «Usun, et suuresti mõjustas minu tõekspidamiste kristalliseerumist ja huvide suundumist see, mida teatud ebamäärasusega on nimetatud 60ndate aastate vaimuks. Eriala omapära seisukohalt ei tähendanud need aastad mitte üksnes molekulaarbioloogia, biofüüsika ja biokeemia tõusulainet, vaid ka olukorra normaliseerumist nõukogude bioloogiaeaduses. Meie lend oli esimesi, kellel oli taas võimalik spetsialiseeruda geneetika erialale ja tundma õppida evolutsiooniteooriat nüüdisaegsel tasemel. Suur oli üliõpilaskonna ühiskonnaaktiivsus, seda ÜTÜ erialaringides, eriti aga komsomoliorganisatsioonis. Eelkõige tahaksin toonitada toonaste tudengite intensiivset kultuuritahet, mille sisu ma ei näe mitte üksnes soovis akumuleerida endasse maksimum kultuuriväärtusi, vaid tahtes mõista oma rahvuskultuuri olemust ja ajalugu ning selle kaudu jõuda maailmakultuuri püsiväärtuste sügavama tunnetuseni. Me jõudsime arusaamani, et ebapiisav on olla kultuuriväärtuste tarbija — ka teadlase, pedagoogi, arsti jt kohus on loovalt osaleda kultuuriprotsessis. Ainult nii tagame selle järjepidevuse ja edenemise. Tagasivaates tundub mulle, et hiljem on 60ndaid aastaid kujutatud liiga legendaarsena. Ma ei arva, et põhimõtteliselt olime suuremad maailmaparandajad kui tänased tudengid. Julgen aga väita, et meis oli ehk natuke rohkem idealismi ja romantikat kui tänapäeva asjalikumatel noortel.» («Edasi», 16. 09. 1982.) Kuna küsijaid huvitab eriti isade ja poegade ning «meie» ja «nende» vahekorid, siis minu arvates kõige õnnestunumalt on selle nähtuse olemuse avanud B. Strugatski: «Lihtsameelsed isad arvavad seniajani, et nendeaegne noorus oli parem; targad isad mõistavad, et noorsugu ei ole ei halvem ega parem — ta on lihtsalt teistsugune. Sest nad on noored teisel ajal, teistsuguses sotsiaalses situatsioonis. Me ise ei saa pahatihti noortest aru, heitleme iseendiga, püüdes maha suruda torisemist: meie, näe, ei olnud niisugused. Ja selle vastu tuleb võidelda, tuleb aru saada, et meie vaimustusime ühest, nemad aga vaimustuvad teisest; meil on

ühed ettekujutused optimaalsetest elutingimustest, neil aga teised. Mind lohutab ainult see, et isade ja poegade probleem on sama vana kui inimkonna eeldatav ajalugu, seega siis viiskümmend tuhat aastat, ja ometigi on kõik kuidagi laabunud. Massiliste isa- ja pojatapmisteni pole asi veel läinud.»

PEETER VIHALEMM: Legendid 60ndate aastate kohta lähtuvad ilmselt mitme-sugustest koosolekustest, etendustest, rongkäikudest osavõtnute koosolemise-elamustest, enda tunnetamisest ühiskonnaelu korraldamisest üha rohkem osavõtva tervikliku jõuna. See tunne ei jõudnud kuigivõrd realiseeruda, ühiskondliku elu välist ilmet määras üliõpilaskomsomol üsna vähe. Läbielatud ühistunne jäi aga inimestesse aastateks püsima.

Mina tundsin suure noortehulga kokkuõundumist, mitte ainult emotsionaalset ühtsust, vaid ka arusaamade ja püüdluste, teadliku tegevuse ühisust kõige teravamalt kolmel korral ülikooli aulas: TRÜ komsomolikonverentsil 1968. a oktoobris pärast üliõpilaspäevi; komsomolikomitee pleenumil 1968. a detsembris, kus arutati rahvusprobleeme; F. Tuglasele K. J. Petersoni kirjandusauhinna andmise aktusel 1969. a märtsis. Väljastpoolt vaadates ühelgi nendest sündmustest midagi nagu ei juhtunudki. Ei olnud välist massulisust, midagi ei muutunud ülikooli ega Tartu elukorralduses.

Ometi oli midagi tähtsat toimunud. Kujunenud oli tugev meie-elamus, enda tunnetamine kollektiivse jõuna, kes on võimeline kujundama ühiskondlikku reaalsust oma püüdluste kohaselt, olles suveräänne subjekt, sõltumatu formaalseist reegleist, kättesaamatu ametnikele.

Muidugi on niisugune kokkukuuluvustunne nagu üldse igasugune elamus teatud määral illusoorne. Ometi olen tollal läbielatud ühistunnet palju aastaid endas kandnud, see on oluliseks osaks minust endast, on andnud jõudu elada.

2. Enne vabariiklikku komsomolikongressi esinesid paljud noored kriitiliste sõnavõttudega oma organisatsiooni aadressil. Enesekriitilised olid ka kongressi aruanne ja delegaatide sõnavõttud. Kongressi otsustavas järgus aga ei leidunud ühtki delegaati, kes teda delegeerinud noorte huvide eest oleks seisnud. Komsomoliorganisatsiooni töö hinnati üksmeelselt rahuldavaks, kongressi otsus jäi üldsõnaliselt, kogu senine komsomoli juhtkond valiti uude keskkomiteesse tagasi. Kuidas kommenteeriksite toimunut?

P.V.: Toimunu põhjus on minu meelest selles, et noored ei astunud välja kollektiivse jõuna. Kui igaküls esineb ainult enda ja oma lähimate kaaslaste nimel, on ühiskonnakorralduse muutmise tahtmisi küllalt kerge

tagasi tõrjuda. Ja sageli sumbuvad nad iseenesest, kaovad uute, samavõrd üksikute taotluste tulva. Vaid kollektiivne jõud suudab ühiskonnakorraldust, sh komsomoli uuendada. Kuni sellist kollektiivset jõudu ei kujune, ei toimu olulisi muutusi.

3. *Tänane noorsugu ei tule «hulgakesi efektselt kassettis», «kultuuri uksele ei prõmmi jõuk võitlushimulisi noori, kes eitavad isade ideaale ja tõukavad troonilt vanad iidolid», pole mõtet oodata «lärmakat» «meiena» kultuuri astumist, selle asemel tullakse «üks-haaval» ja sageli märkamatu, täites vabanevad kohad ja jätkates eelkäijate tööd» (M. Sutrop. «Meie» ja «nemad»). «Edasi», 17. I 1987). Kuidas suhtete põlvkonnatundesse? Kas peate ühiskonna arengu seisukohalt oluliseks uut pealetulevat põlvkonda ühendavat «meie»-teadvust? Kas ei neela «vana» ühiskond «üks-haaval ja märkamatu tulevad kohatäitjad» lihtsalt alla?*

T.S.: Kui siia midagi olulist lisada, siis vast seda, et mõnikord olen leidnud oma põlvkonnakaaslaste poegade kergemini kontakti kui oma vanema pojaga. Ma ei usu, et ma selles plaanis mingi erand olen. Noorema pojaga oleme peaaegu kõiki maailma tähtsaid asju arutanud ja paljusi ühele meelele jõudnud. Üks meie lahkkelidest puudutab UFOsid. Mina ei usu (loodusteadusliku tõestuse puudusel) ei nende olemasolusse ega ammugi mitte nende võimalikku abisse meie maiste hädade ja probleemide lahendamisel. Aga kui ühel, nagu öeldakse, heal päeval peaksid nad siiski tulema ja lubama täita mu kolm suurimat soovi, siis ütleksin ma: esiteks, et mu noorem poeg võiks igal hommikul rahuliku südamega kooli minna ja taas koduust avada teadmise, et ta siseneb (kõigele vaatamata) parimasse paika selle tähistava all; teiseks, et mu vanem poeg ja ta relvavennad ei peaks edaspidi dušmanitega maid jagama. On seda vähe või palju? Ma arvan, et kohutavalt palju: sest ma tean, et nende soovidega ühinevad kõik Eestimaa emad ja isad, vanaemad ja vanaisad.

Mõtiskledes põlvkondade probeemi üle, kogesin järjekordselt seda, mis pikkadest õppejõuaastatest tuttavast-tuttavam, nimelt filosoofia «viletuse» tunnet. Kui liueda küsimuse pealispinnal kena sõnaseadmise oskusega, siis võib küll kõik asjad paika panna. Ent niipea, kui süüvida mõistete tähendusse ja asjade olusse, kattub ilus peegel (pilt) uduga.

Mida kujutab endast õieti põlvkond? Kas ta on ikka piiritletav kümnendite kaupa? Ja kui olekski, on ta samal ajal ju dünaamiline ja väga keerulise struktuuriga fenomen. Julgen arvata, et eeskätt tänu tööle ülikooli komsomolisekretäriina tundsin päris hästi 60ndate aastate üliõpilaskonda. Aga mida ma

teadsin tolaeagse töölis- ja maanoorsoo elust ja mõttemaailmast? Ja kes või mis on see müstiline «meie» ja veel müstilisem «nemad».

Ma ei taha öelda, et sellel tasandil arutelul ei oleks mõtet. On küll, aga mitte kauaks. Kõik meie arutlused, analüüsid ja hinnangud on mingil määral subjektiivsed. Ent paratamatult me jõuame (või oleme juba jõudnud) skoolistikasse, kui me ei tugine sotsioloogilisele informatsioonile ühiskonna ülikeeruka struktuuri ja seal toimuvate protsesside kohta. (Selles lauses on meie-mõistet kasutatud globaalses tähenduses). Ellujäämise strateegia kujundamise paratamatuks eelduseks peavad bioloogid objektiivse informatsiooni olemasolu looduses toimuvatest protsessidest. On ülim aeg rakendada sama printsiipi ka ühiskonnateadustes.

4. *Meie arvates on praegu eriti tähtis aidata noortel leida sotsiaalne eneseteadvus, see ühine «oma», mis kujundaks noorsoo sotsiaalseks jõuks. Millest tuleks Teie arvates alata?*

T.S.: Alata ei olegi vaja, intensiivsemalt jätkata aga küll: seda, mida on tehtud põlvst põlve — väärtushinnangute kujundamist. Kui noorsugu saab tugineda oma maailmanägemises niisugustele väärtustele nagu kodu, inimlikud inimestevahelised suhted ja loov töö, siis on võimalik ka adekvaatse sotsiaalse eneseteadvuse, sealhulgas meie-teadvuse kujunemine. Tean väga hästi, et totaalselt (ideoloogiliselt, ökonoomiliselt, ökoloogiliselt) võõrandunud maailmas on see üli-raske, aga ma ei näe teist võimalust kriisi ületamiseks.

Ei ole võimalik, et keegi (või miski) annaks elu mõtte noorele (või ka vanemale) inimesele. Evolutsionistliku eetika põhitõdemusi on, et elu mõtte saab anda oma elule vaid igaüks ise.

Suhtlemisel üliõpilastega olen kogenud, et viimastel aastatel (sedavõrd, kuidas nii globaal- kui ka lokaalprobleemid neid kasvatavalt ahistavad) on neis suurenenud vajadus lohutuse (ma arvan, et seda sõna ei maksa häbeneda) järele. Olen neile sel otstarbel soovitanud eelpool mainitud põhilisi inimväärtusi — aga mida siis veel? Nii et vanemal põlvkonnal on täita siin oma oluline missioon, aga hoidku taevasa ise meid selle eest, et me muutuksime «misjonäreideks».

P.V.: Ühistunne saab kujuneda ühises kogemuses, ühisaktioonides. Selleks on vaja, et etteotsa saaksid tõelised liidrid, kes tunnetavad ühiseid vajadusi ja meeleolusid, suudavad neid kaitsta ja väljendada, eesmärke ja arusaamasid formuleerida, inimesi ühendada nii tunnetuses kui praktilises tegevuses. Selliseid liidreid tuleks otsida, julgustada

neid arutlema ja tegutsema, noorte etteotsa astuma.

5. Milline osa on Teie kujunemisel olnud kunstil? Mida arvate üldse kunsti osast ühiskonnas?

T.S.: Kunsti osa minu maailmanägemise kujunemises on olnud alati oluline, aja jooksul loomulikult teisenenud. Kui nooruses oli esiplaanil «maailmaavastuslik» ja esteetiline tasand, siis «kuldses keskeas» on dominandiks muutunud kunsti tunnetuslikud ja eetilised väärtused.

Ma usun, et hea kunstiteose otsene või kaudne mõju inimesele peab tingimata avalduma ka soovis teiste inimeste suhtes pisutki paremaks saada, edaspidi teisiti olla, oma vigu näha ja teiste väärtusi paremini mõista. See on ideaal, mille poole tasub püüelda ka kindlas teadmises, et lõppsihti kunagi ei jõuta.

Loodusteadlasena tahaksin rõhutada, et tänapäeval vajame senisest avaramat arusaamist vaimsest kultuurist kui terviklikust ja diferentseerunud nähtusest. Kunstil on selles süsteemis kahtlemata oluline, aga mitte ainumäärav tähtsus. Peame arvestama kindlasti ka seda, mida annavad meile inimese olemuse mõistmisel, tema koha ja tähenduse mõtestamisel selles maailmas ühiskondliku teadvuse teised vormid, sealhulgas teadus.

6. «Liiga vähe on 60ndate põlvkond arutlenud selle üle, missuguseks muutus maailm ja milliseks said nemad ise, kui meie alustasime kooliteed» (M. Sutrop, E, 177. I 1987). Kuidas suhtute sellesse, 80ndate põlvkonna esindaja etteheitesse? Kuidas võtate omaks, kas annaksite hinnangu küsimuse mõlemale aspektile?

P.V.: Margit Sutropil on õigus. Mis sai üliõpilaskomsomolist ja sellega seotud inimestest hiljem, pärast 60ndaid aastaid?

Komsomoli poliitiline tähendus seisneb selles, et ta annab elluastuvale põlvkonnale ühiskondlikust elust osavõtu kogemuse. See kogemus paikneb minu meelest kahe pooluse vahel — komsomol on kas demokraatia või bürokraatia kool.

Ülikooli komsomolikomitee tegevus lähenes alates 1963.—1964. aastast demokraatia koolile. Komsomolikomitee esindas järjest rohkem kogu üliõpilaskonna huvisid ja püüdlusi. Vastutus ja aruandmine allapoole muutus tähtsamaks kui vastutus ja aruandmine ülespoole, komsomoli keskkomiteele. Suurt toetust leiti seejuures ülikooli parteikomiteelt.

Olukord muutus 1969. aastal, mil kogu ühiskondlik elavnemine hakkas pidurduma. Administratiivse keelamise ja käskimise, bürokrateerumise tendentsid muutusid aasta-aastalt tugevamaks. Vabariigi juhtorganite senine salliv suhtumine üliõpilaste ja õppejõudude iseseisvasse mõtlemisse ja tegutsemisse asendus taotlusega suruda aktiivsus kindlatesse ametkondlikesse raamidesse, «normaliseerida» olukord ülikoolis. Järkjärgult, nelja-viie aasta jooksul, see ka õnnestus. Komsomolikomitee kaotas koos seniste liidrite ja osavõtjate ülikoolist lahkumisega oma suhtelise iseseisvuse ja üliõpilaskonna usalduse, muutus bürokraatia kooliks. Järjest tooniandvamaks muutus formaalne suhtumine ühiskondlikku aktiivsusse — peaasi, et midagi ei juhtuks, peaasi, et ülemused rahul oleksid. Kahjuks ei ole olulist muutust toonud ka viimased, uue ühiskondliku elavnemise aastad.

Mõnedest 60ndate aastate komsomoli-liidritest said bürokraadid ka sisemiselt, suurem osa püüdis säilitada endisi püüdlusi nii-palju kui võimalik, vähemalt oma kujutlustes iseenda ja oma tegevuse kohta. Kohanemise ja endaksjäämise keerukate vahetõrkedega tegelevad ilmselt lähemate aastakümnete kirjandus, teater, film, ajakirjandus. Mitmes sotsioloogilises uurimises selgunud üldtendentside põhjal võib aga öelda, et 40ndatel aastatel ja 50ndate algul sündinud põlvkond on praegu eestlaste hulgas ühiskondlikult kõige aktiivsem, kõige enam valmis osalema ühiskonna uuenemises.

T.S.: Miks etteheitesse? Kui jumal elu ja tervist annab, siis aastal 2000 loeksin ma ülima huviga M. Sutropi artiklit selle kohta, milliseks muutsid nemad maailma ja milliseks jäid nad ise.

HASSO KRULL
Keha elamused ja mõtted

Indrek Hirv. Uneraev. ««Loomingu» Raa-
matukogu» 1987, nr 45. 39 lk.

.. kaob järve nukrusesse võlutuna
mu rõõmus ihu nagu valge naer.
M. Under

I
Ei meie vanema ega uuema kirjandus-
kriitika traditsioonis pole olnud tavaks kõnel-
da kehast ja selle elamustest ning mõtetest
kui mingist iseväärtusest, millele tasuks ana-
lüüsi keskendada. Keha pole siin üldse olnud
mingi paradigma ega perspektiivi koondumis-
punkt, teda on ikka võetud tunnetusliku
allegooriana või «väljakutsena» ning nii on
keha juba enne eostumist lahustunud kuskil
«lüürilistes minades», eetostes jms-s. Selle
põhjuseks on nähtavasti eelkõige lihtsalt
muude, aktuaalsemana tajutavate teemade
alaline pealetükkiv juuresolu, kuid usutavasti
ka teadmatuse ja ebalus küsimuses, mis õieti
on meie keha ja mille poolest ta erineb või
on lahutamatu meist.

Püüdes leida viiteid keha olu ja tähendus-
likkuse kohta, ei saa esmajärjekorras abi
otsida mitte praegusaja loodusteadusest, vaid
pigemini filosoofiast. «Keha, see on sünd-
muste uuristatav, täiskirjutav pinnas (mida
ääristab keel ja lahustavad ideed), hajuva
mina asupaik (mis loob illusiooni olemus-
likust ühtsusest) ning pidevas desintegrat-
sioonis viibiv ruumimaht,» defineerib üpris
raskesti tõlgitavalt Michel Foucault; on kohe
näha, et sellise määratluse puhul «mina» ei
eristu teravalt kehast, ei vastandu, vaid kogu-
ni ümberpöörduvalt: ta enese terviklus ja ole-
masolu on seatud kahtluse alla. Selline kont-
septsioon ei tarvitse kõigile just kohe meel-
dida, kuid ta näib mulle praegu sobivaima
lähtekohana Indrek Hirve «Uneraevule»
lähenemiseks.

Kust me selle raamatu ka lahti ei võtaks,
igalt poolt leiame kehalisi elamusi, sündmusi,
mõtteid. Selle tõestamiseks piisaks juba liht-
sast sõnavara vaatlusest. Üksnes pea ja pea
ümbruse piirkondadesse puutuvatest on
esindatud kaksikümend üks nimetust (kor-
dumisi arvestamata)¹; nõrgemini on esinda-

¹ Need on: aju, habe, hambauk, huuled, kae,
kael, kulm, kõri, kõrvad, kõrvalest, laud, oim, oimu-
luu, pea, palged, ripsmed, silm, silmakoopad, silma-
muna, silmanurgad, turi.

tud alakeha — üheksa nimetusega², ilmselt
kõrgemate kehapiirkondade instinktiivse
eelistamise tõttu. Alati ei esine kehaosade
nimetused küll otseselt tähenduses, kuid see ei
muuda üldist soodumust. Ka ei saa kujundit
nagu *päeva põlved* õieti tajuda teisiti kui lastes
oma vaimusilma kerkida kujutluspildi mingi-
test konkreetsetest põlvedest.

Mõistagi ei seisne teksti kehalisuse ainuüksi
kehaosade nimetuste kuhjajamises. Kogu toi-
muva sündmustiku *topos* on kehale ebatava-
liselt lähedal või asub koguni keha sees; selle
silmanähtavuse analüüs läheks aga soovima-
tult pikale. Kõige rohkem sarnaneb Hirve
luule tekstuur Jaan Oksa oratooriumile
«Kannatamine» ja neid kaht kõrvutades
saab ka selgeks, kuivõrd unikaalse kvalitee-
diga siin on tegemist: kolmandat analoogset
teost on raske leida terveist eesti kirjandusest.

Enne arutluse edasiviimist võiks tegelikult
juba nüüd küsida, mis on õieti kogu selle
kehalisuse tagamõte, ideoloogia? Ja võiks ar-
vata, et nagu meie kriitikas kombeks, pean
ma küsimusele vastata püüdes hakkama välja-
otsitud tsitaatidest kokku lappima luuletaja
maailmavaadet, konstrueerima identiteeti.
Aga võta näpust! Olen endale taganemistee
ette kindlustanud: loeme veel kord üle
Foucault' öeldu ja meile saab selgeks, et
niisuguse valdava kehalisuse juures ei saagi
olla mingit püsivat identiteeti ega ühtsuse-
illusiooni peale selle keha enese. Mõtte-
maailma kindlam piiritlemine tähendaks see-
ga tekstisiseste reeglite rikkumist. (Võib küll
veel küsida, kas see vahest ehk pole peaaegu
kõigi luuletekstide ühine omadus.) Tähendab,
ma pääsen hõlpsalt sellest tüütust, kahelda-
vate tulemustega vägitööst.

II

Jõudnud järeldusele, et puudub vajadus
ideoloogiliseks analüüsiks, võib niisiis tähele-
panu keskendada üksnes stiilile, keelemater-
jalile. Lihtne on näha, et Hirve luule ei
haardu mitte praegusse levinumasse luule-
konventsiooni, vaid järgib mingeid vanemaid
ja võõrapärasemaid eeskujusid. Nende algu-
pära otsima asudes võiks aga ajas ekselda
lõpmatuseni. Seepärast võib osutada ainult
ebamääraselt sadakond aastat tagasi õitsenud,
sümbolismiks kutsutavale luulesuundumusele,
millele on iseloomulik niihästi tugev kallak

² Need on: jalad, kõht, kõhukoobas, puusad, põlved,
põlveõndlad, reis, tallad, üsk.

nonfiguratiivsusse, materialistlikku keelekäsitustesse kui ka püüd kompositsiooni ülimesse viimistletusse, hermeetilisusse. Kuna aga sümbolismist põlvneb tegelikult otseselt või kaudselt kogu meie sajandi luule oma erinäolisuses, siis rääkimata sellest, et on võimatu osutada ühelegi konkreetsele eeskujule, ei saa ka mõõda võimalusest, et niisugune luule võis võrsuda iseenesest kaasaegse konventsiooni kookupõrkel sümbolismi-eelse klassikaga.

Vaadeldes seepärast seda stiili kui lihtsalt isikupärase tundemaailma ja kirjanduskogemuse sünteetilist väljendust. Mis mulle selles stiilis meeldib? Eelkõige väljenduse riskantsus. Metafoorikihtide rihkus ja lahtisus, epiteetide ja võrdluste filigraansus, aistingute äravahtetus — see kõik loob riski, et kirjutatust ei saada aru või saadakse aru kavatsetust lahkuminevalt. Seejuures peab arvestama, et tegu ei ole mitte sürrealistliku, üksnes alateadvuse vallandamisele orienteeritud tekstiga; ehkki eesti kirjanduse hea tundja võib Hirve juurest leida mitmeid filoloogilisi (ja vahest ka elutundelisi) ühisjooni kaheldamatu sürrealisti Ilmar Laabani stiiliga (sarnane liitsõnamoodustus, aaviklikud keeleendid), on taotlus selgelt erinev: kui Laaban alateadvuse sigitatavat fantastilist materjali üksnes laiali laotab, püüab Hirv seda keskendada mingi ühe peenendunud tundeelufenomeni ümber, mis on kas eelnevalt olemas olnud või mida ta luuletamise käigus loob.

See piiripealsus — või õigemini kahe piiri, sürrealistliku ja uusromantilise lõikumine — võibki vastuvõtmisel tekitada tõrke, sest meie kirjanduses ollakse praegu harjunud nägema hoopis teistsuguste piiride lõikumisi.³ Usun siiski, et peagi õpitakse selliseid tekste üpris rahuldavalt lugema; filoloogi pilgu läbi vaadates oleks see soovitatav, sest need tekstid näivad peamiselt võimalusena tutvustada meie kaasaegsesse kirjandusse taas kõrgstiili, mis praegu on unustuse hõlmas. Ehkki (piirilõikumise tõttu) vulgarismidega pikitud, on kõrgstiilne kiht siin varasema kirjanduskogemuse toel siiski äratuntav ja nii on kaasa haaratud ka kõrgstiilist lahutamatu ainuomane elutunne ja maailmavaade. Mis jõuab hea sõnumina päralt muidugi ainult siis, kui kõrgstiil antud konkreetsetes tekstis teda pilkama kippuva madalstiili üle domineerib; kas see on nii, tajub empaatiline lugeja vaistlikult. Hirve puhul, ma arvan, kaksipidimõtlemist ei teki.

Nii ei ole aga stiil veel määratletud. «See teravmeelne, keerukas, õpetatud stiil, täis

nüansse ja otsituse, mis alatasa kõrvale lükkab keele piire, laenab kõrvõimalikku tehnilist sõnavara, võtab värve kõigilt palettidelt, noote kõigilt klaviatuuridelt, mis püüab edastada kõige sõnastamatumat mõtet, kõige põgusama ja ebamäärasema kontuuriga vormi. . . » — mida on «ebakohaselt nimetatud dekadentlikuks stiiliks»⁴ — see stiil võib autoriti olla spetsiifilisem, kui harjumuslik «isikupärane» stiil kunagi on. Peale mainitud laabanlikkuse sõnavalikus ja -moodustuses ning valdava kehalisuse kui stiililise dominiandi märkame Hirvel (peamiselt tertsiinideseerias) esile tungivat veel üht leksikaalset kihti, mida ta justkui kujundlikult ise mõnaks, öeldes et

. . . eal umbra värvi juus
su alabasterõlult mu paletti
ei väsi sekkumast.

Sellist visuaalsete kunstide terminoloogiat kohtab tertsiinides tähelepanuväärselt sageli, mis näib veidi paradoksslik, kuna Hirve luuletused muidu reeglina on raskesti visualiseeritavad. Kuid me saame aru, et nii, surumata peale mingit ühtset vangistavat tervikukujutist, annab Hirv aeg-ajalt erilise individualiseeriva selgusega mõne kujutise detaili või fragmendi, mis vahetatud aistingute ja harjumatusse seosesse sattunud sõnade segadikust välja ujub ning selles igal järgneval lugemisel uudselt ilmestavas liikumises veidi kindlamat toetuspunkti pakub. Selguse, ereduse tunne haarab lugejat ka siis, kui ta autori poolt sisendatavat visuaalset elamust tegelikult ei näegi (näiteks vaid väike murdosa lugejatest suudab oma teadvuse selgelt eristavana tuua *siena naturale* täpse tooni), ja nii on Hirv päris julgesti tõesti võinud «võtta kõigilt palettidelt». Igatahes, luuleelamuse ähmastamises ei saa neid hoolikalt valitud figureid küll süüdistada.

Omal kohal on ka mõnedes luuletustes esinev meresõidulane terminoloogia, kuid see tungib esile vähem ja on toetuspunktina seetõttu ebakindlam.

Visuaalsete kunstide teemat puudutades ei saa jätta kiitmata ka kunstnik-luuletaja esikraamatu kujunduse meeldivat kooskõla luuletustega, seda enam, et meil vahel üsna tulemusrikkalt viljeldava illustratsioonikultuuri kõrval on praegusaegse raamatu vinjetikultuur üpris primitiivne. Siin on autori isiklik pingutus oma raamatu välimuse nimel igaühelle silmaga näha; seda ei peaks aga pidama millekski erandlikuks: enda raamatu välimuse eest peaks igal juhul alati vastutama eelkõige autor ise, sest ei saa välja anda raamatut, mille kujundusega kirjanik pole sugugi nõus.

³ Selliseid piirilõikumisi, topeldatust võib pidada üheks moodsa kirjanduse põhitunnuseks. Vt Roland Barthes. *La plaisir du texte*. Paris, 1973, lk 14—15 jj.

⁴ Tsitaadid pärinevad Théophile Gautier' eesõnast Charles Baudelaire'i luulekogule «Kurja lilled».

Pole vist paremat eeskju selleks kui Friedebert Tuglas, kes kandis hoolt pea iga oma teose kohase väljanägemise eest⁵.

Indrek Hirve graafika on ka näitusele kōitnud siinkirjutaja tähelepanu oma harjumuslikust automatiseerunud tundeelust eemalduva, endassesuletud dramaatilisusega ning siinsed pisikesed vinjetid on tema senise estampgraafika loomulikuks lisanduseks.

Märkame, et niipea kui alustada laialilaotavat, detailidele keskenduvat vaatlust, hakkab Indrek Hirve kunstnikuisiksus paistma üpris mitmekesisena ja haralisena. Tekib taas küsimus, mis ikkagi on kogu selle suundumustekimbu seesmine ühtsus, integriteet? Juhuslikke tekstiproove uurides võiks tärkata kahtlus, et üha suurema vaimse liikuvuse poole pürgides on selle autori luulet nakatanud *atomism* — tõbi, mis meie usajava tsivilisatsioonis nii levinud, et V. Solovjov seda juba sajand tagasi pidas kogu Lääne maailmale hukutoovaks — ning et ongi päris lootusetu selles pidetuses kindlamat jalge-

⁵ Vt Jūri Hain. Illustreeritud Tuglas. Almanahh «Kunst» 1987, nr 1, lk 2—9.

alust otsida. Taoline seletus ei rahuldaks aga kindlasti kõiki; ning kes rahuldamatusest vaevatuna üha edasi otsib, satub tõenäoliselt lahendusele, mis süüvides võib hakata paistma peaaegu ainuõigena: kui Hirve luulet ei saagi võtta vastu mingi tugevasti keskendatud tervikuna, mõistusliku korrastatusena, saab seda ometi võtta tervikokogumina kui ühtset keha. Jõuame niisiis sünteetilisele järeldusele: *keha on niihästi selle luule subjekt kui ka võrdpilt ja paradigma*.

Võib siiski veel olla, et selline interpretatsioon ei ole ainuvõimalik ja ka mitte parim. Vahest oleks mõeldav veel mingi psühholoogiseeriv, «vaimsem» lähenemine. Hirve luule keeruka kujundlikkuse tõttu kujuneks selline vaatlus aga paratamatult hulga hüpooteetilisemaks, fantastilisemaks; ka pakub üksainuke luulekogu veel liiga vähe materjali iseseisvamateks arendusteks. Seepärast rahuldun praegu toodud määratlusega ning loobun edasistest oletustest.

Toimetuse märkus.

Indrek Hirv palub parandada «Uneraevus» eksitava vea, lk 34 luuletuses «Novembris» asendada «hüvastijätt» sõnaga «hästijätt».

KALEIDOSKOOP

PEETER OLESK Lugemispõimeid IV

Põhjasõja objektiks olnud mõjusfääride kujunemist ning saatust sõja käigus käsitleb värskemast ajaloo-alasest literatuurist vähemasti pooltosinat uurimust/ülevaadet. Sõda tervikuna iseloomustab NSVL Kaitseministeeriumi Sõjaajaloo Instituudi koordineeritud ilmunud «Põhjasõja ajalugu 1700—1721» (Moskva, «Nauka», 1987). Tema lõpuks saavutatud eesmärkide püüdlemist sajanedeid varem jälgib I. Šaskolski suisa kahes teineteist ja autori seniseid töid täiendavas raamatus, millest üks, «Venemaa võitlus rootsi ekspansiooni vastu Karjalas. XIII saj lõpp — XIV saj algus», ilmus 1987 kirjastuselt «Karelija» Petroskois, teine, «Venemaa võitlus säilitamiseks väljapääsu Balti merele XIV saj», tuli Moskvas «Naukalt». Põhjasõjani viinud XVII saj pingeid avavad ühelt poolt P. Buševi venepoolsetele arhiivimaterjalidele toetuv «Vene ja Iraani riigi saatkondade ning diplomaatiliste suhete ajalugu 1613—1621» ja G. Sanini «Venemaa ning Ukraina suhted Krimmi khaaniriigiga XVII saj keskel» (mõlemad mullu «Naukalt» Moskvas), teiselt, õigemini küll juba kolman-

dalt poolt Alam-Saksamaal asuva, XVII saj teisel poolel Rootsi alla kuulunud Stade linna arhiivi üllitiste 3. osana tunamullu ilmunud raamatuke saksa ja rootsi ajaloolaste 1984. a aset leidnud kollokviumist teemal «Die Bedeutung Norddeutschlands für die Großmacht Schweden im 17. Jahrhundert».

Renessansi kohta tasub kõigepealt mõnensid algallikaid uurida. Uuesti (esimene trükk 1973) on NSVL TA seerias «Ajaloalise (s.o ajaloolase ≈ ajaloost pärineva) mõtte mälestisi» tulnud tõlge Machiavelli «Firenze ajaloo» oma rohkete sugu- ja perekonnatülidega. Aasta varem, 1986 ilmus samas seerias Machiavelli vanema kaasaegse, Burgundia hertsogi Charles Südi (1433—1477) õukonnast Louis XI (1423—1483) juurde ülejooksunud Philippe de Comynes'i «Mälestused», suurepärane lektüür neile, kes — Dumas' sõnade järgi — «tahavad saada pilti ajastust». Akadeemia teises seerias, samuti kirjastuse «Nauka» poolt väljaantavates «Filosoofiamälestistes» avaldati 1986 aga Rotterdami Erasmus «Filosoofilised teosed», mille mahust (704 lk) üle kolmandiku võtab enda alla lisa publitseeritud M. Lutheri «Tahte orjusest» (1525). Näib väga, et just selle lisa pärast ongi kogu raamat tehtud. Igatahes on tema peamiseks sisuks nimelt

Erasmuse-Lutheri väitlused, millest on esitatud Erasmuse enda «Diatrib ehk arutus tahtevabadusest», Lutheri mainitud vastus, Erasmuse enda omapoolne vastukirjutis «Hyperaspistes», nende kirjavahetust jm. Muidugi on meil Lutherit mitte-emakeelses tõlkes imelik lugeda, ent... isegi vene keelde pole teda saadud teisiti ümber panna kui Erasmuse täienduseks.

Renessansi kohta kirjutatud uurimustest jäi silma kaks. Ühe autorile olen varemgi viidanud, see on V. Rutenburg, kelle ülevaate «Itaalia linn varasest keskajast kuni renessansini» andis 1987 välja kirjastuse «Nauka» Leningradi osakond. Teiseks on samal kirjastusel Moskvas ilmunud G. Matvijevskaja raamat «Albrecht Dürer teadlasena 1471—1528» — veel üks jätk akadeemia väga ulatuslikku seeriasse «Teadusbiograafiline kirjandus».

Lisa on saanud needki tööd, mis käsitlevad mineviku argipäeva, n-ö olmelist käitumist. Kirjastus «Võsšaja Škola» andis mullu koduseks lektüürriks välja tekstivalimiku «La France à travers les siècles. Mosaïque de la vie quotidienne». Austria TA on aga 1986 Viinis andnud oma Austria keskaja tõis- asju uuriva instituudi üheksanda toimetisena välja 1984. a Kremsis Doonau ääres peetud asjaomase kongressi materjalid pealkirja all «Frau und Spätmittelalterlicher Alltag». Nende sisust viidatagu kaht käsitlust, Brigitte Rathi «Prostitution und Spätmittelalterliche Gesellschaft im österreichisch-süddeutschen Raum» (lk 553—571) ja Helga Schupperti näidetega varustatud «Frauenlied und Frauenalltag in der Predigliteratur» (lk 103—156).

Mis puutub loogikasse, siis võis iga soovija osta enesele kirjastusel «Progress» läinud aastal Minskis ilmunud köite «Filosoofia. Loogika. Keel», mis sisaldab 9 erialase artikli tõlked. Need on kasulikuks täienduseks 1985. a samal kirjastusel ilmunud seerias «Uut rajataguses lingvistikas» avaldatud valikule «Lingvistiline pragmaatika». Kellele see kõik tundub esimesel hetkel liiga raskena, otsigu välja mõned TRÜ eesti keele kateedri professori Haldur Õimu artiklid, nt «G. Lakoffi raamatust «Lingvistika ja loomulik loogika» ülikooli kogumikus «Keel ja struktuur. Tõid struktuuralse ja matemaatilise lingvistika alalt 6» (Tartu, 1972) või «Keel, keeleteadus ja pragmaatika» sama väljaande 8. köites (1973), ja tema ees avaneb eestigi keele mõistetav maailm.

Kõigest 4 teemat ja ometigi juba poolteistkümmend üsna tüsedat raamatut! Muidugi ei ole siin kõik samaväärne, sest eriti populaarsed ülevaated on ajutisena kirjutatudki. Kui palju lugeja üksipäini selliseid vaadates kaotab, seda võib igaüks ise näha,

kui ta ajab läbi vaid J. Kahki ja K. Siilivase raamatukesega «Eesti NSV ajalugu» (Tallinn, «Periodika», 1987; 1. tr 1984) ega süvene näiteks nendesse kirjutistesse, mis J. Kivimäe koostatud, inertsi tõttu veel eemalepeetava pealkirjaga kogumikus «Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis III» (Tallinn, «Eesti Raamat», 1987) käsitlevad kroonik Henriku aega või reformatsiooni sisu Eesti alal või vennastekoguduse liikme (te) isikliku saatust. Või lehitse ainult J. Irmšcheri juhitud kollektiivi poolt kokkupandud õppekäsiraamatut «Einleitung in die klassischen Altertumswissenschaften» (Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1987) ega otsi üles 1985. a uustrükki F. A. Wolfi, Berliini ülikooli ühe rajaja süstemaatikast «Darstellung der Altertumswissenschaft nach Begriff, Umfang, Zweck und Wert» (1807). Või ei tee märkamagi J. Undi tõlkes 1987 ilmunud «Sokratese»-raamatu autori T. Kessidise värskemat artiklit «Kas vanadel kreeklastel oli ajaloo-ideed?» ajakirja «Voprossõ Filosoofii» mulluses juulinumbris (lk 126—133). Juba mõnevõrragi põhjalikumate uurimuste taustal selgub üsna valedamatult, kui põgusad on vaevata lugemist pakkuvad kultuuriseeriad, nagu näiteks läinud aastast kirjastusel «Znanije» Moskvas ilmuma hakanud «Läbi sajandite. NSVL rahvaste kultuuri lähteit». See kirjastustevahelisse sarja «NSVL kui rahvaste vendlus» kuuluv jätkväljaanne sisaldab muide isegi paremikki, sest ta koostatakse kirjastuse «Znanije» kahes aastaraamatus «Teadus ja inimkond» ning «Teaduse tulevik» juba ilmunud materjalidest. Teine kultuuri/kultuure vahendav seeria hakkab ilmuma kirjastusel «Molodaja Gvardija». Esimene köide pealkirja all «Noorus. Kunst. Aeg. Panooraam'86» on juba väljas. Populaarne lektüür ei tohi tõsistest uurimustest ja põhjalikest allikapublikatsioonidest eemale juhatada!

Muide on kuivavõitu (näiteks valemite poolest) uurimuste või kaugemast minevikust pärit materjale esitavate üllitiste elukaugus oleviku seisukohalt äärmiselt tinglik. Firenze ajalugu fikseeriv Machiavelli tuleb kui ideoloogiline analoog esile näiteks... Stalini sisemonoloogis A. Rõbakovi «Arbati lastes»! Nimeka motiivisüsteematiku E. Frenzeli uurimus «Der doppelgesichtige Leverkühn. Motivverschränkungen in Thomas Manns Doktor Faustus» Göttingeni TA toimetistes «Gelebte Literatur in der Literatur. Studien zu Erscheinungsformen und Geschichte eines literarischen Motivs» (Göttingen, 1986) pakub aga värskemat lisa mõistmaks teost, mille a-l 1987 lõpuks ilmunud tõlget eesti keelde pakuti arusaamatul kombel ajalehekioskiteski. Samas mõttes väärib lehitsemist ka M. Savolaise väitekirja «The element of

stasis in William Faulkner. An approach in phenomenological criticism» (Tampere ülikooli toimetiste A-seeria 217. köide, Tampere, 1987), mille 510. lk annab edasi ka Yoknapatawpha kaardi. Krimmi tatarlaste varasemat ajalugu puudutab käesolevate ridade algul mainitud G. Sanini uurimus, tatarlaste keele saatus on kõneks Kaasanis tunamullu avaldatud kõrgkoolidevahelises kogumikus «Tatari keele kujunemine ja käibimine».

Iseasi, et mitte iga uurimusena avaldatud töö seda lähemal vaatlusel siiski ei ole. Ilmselt on uurimus V. Petrenko käsitus «Psühhosemantiline lähenemisviis etnopsühholoogilistes uurimustes» (ajakirjas «Sovetskaja Etnografija» 1987, nr 4, lk 22—38), kus kirjeldatakse 80 aserbaidžaanilise filoloogianeiu hoiakuid, muide ka eestlannade suhtes, ent väga raske on uurimuseks pidada A. Fjodorovi ja M. Enova artiklit «Kakskeelsuse sotsiaalsete probleemide uurimise ülesanded» Novosibirskis 1987 avaldatud kogumikus «Põhjarahvaste kaasaegse sotsiaalse arengu probleeme» («Nauka»).

Ja siiski ei oleks õige, kui lugeja süveneks ainult algallikatesse ning jätaks historiograafia ja tõlgendavad uurimused täiesti puutumata. Nõnda ei saa ta näha, kuidas on teised algallikad lugenud (publitseerinud, interpreteerinud jne). Viimane on aga äärmiselt õpetlik. Seepärast on mul isegi väga kahju, et enamikul lugejaist pole lihtsalt võimalikki lehitseda TRÜ riigi ja õiguse teooria ning ajaloo kateedri juhataja prof I. Gräzini õppevahendit «Vene poliitilis-juriidilise mõtte ajalugu. Materjale poliitilis-juriidilise mõtte ajaloo õppimiseks õigusteaduskonna üliõpilastele» (Tartu, 1987), milles leidub ka ülevaade vene vabamüürlusest (lk 54—58). Õppevahendit ennast täiendab «Lugemik poliitiliste õpetuste ajaloo» I—II, mille esimene vihik sisaldab muuhulgas Mäejutluse ning teine osa algab fragmentidega Machiavelli. Miks ei ole võimalik? Kõigepealt on tiraaž pisike (300/350) ja seejärel tuleb leppida tõdemaga, et lugemikku on lubatud kasutada üksnes õppetöös.

Mõnevõrra teeb kättesaamatud või aja- puudusel läbiloetamatud teosed tuttavaks objektiveeriv arvustus. Niisugune retsensioon, mis võimalikult refereerib väljaannet, jättes arvustaja isiklikud hoiakud täiesti varju. Nimeka keskaja-uuriija, eesti keeldegi tõlgitud raamatu «Viikingite retked» («Mosaiik», 1975) autori A. Gurevitši arvustus «Lugemisnomete» 3. osas tutvustatud F. Braudeli monograafia keskaja argipäevast «Sovetskaja Etnografija» 1987. a 4. numbris (lk 156—159) ses mõttes objektiveeriv ei ole (väärub aga lugemist sellegipoolest), küll

on aga seda N. Jermakova retsensioon (sealsamas, lk 160—163) soome päritolu taanlase T. Skutnabb-Kangase väga intriigeerivale raamatule «Bilingualism or Not: The Education of Minorities» (Clevendon, 1984).

Lõpuks midagi sundimatutki. Barcelonas on hakanud ilmuma katalaani UNESCO-keskuse kahekuukiri «Catalònia». Sellist väga heal paberil ning rikkalikult illustreeritud ajakirja on kosutat vürvida ka siis, kui keelt ei mõista. Veel tahaks tähelepanu juhtida ajakirjas «Uspehi Matematitšeskikh Nauk» (1987, nr 2, lk 183—213) avaldatud Nobeli majanduspreemia laureadi, nüüd juba manalasse läinud akad L. Kantorovitši mälestustele ajastust, mille vahetu mõju määrab ka meie saatuse. Õpetlik on juba nende mälestuste toon. Ei mingit kelkimist ega salgamatut künimisi.

P.S. Eelnevad read olid juba valmis, kui sattus kätte ajakirja «Voprossõ Istorii» 1987. a septembrinumber. Seal lk 164—166 avaldatud V. Ukolova retsensioonist E. Garini tõlkekogumikule «Valitud tööd» jääb mulje, nagu oleks tegemist mingi teise raamatuga tema «Itaalia renessansi probleemide» (Moskva, «Progress», 1986) kõrval. See oleks eksitus, kuna tõeliselt on retsensent esitanud Garini ainsana tollal ilmunud raamatust üksnes selle alapealkirja! Samas numbris — kus on muudki põnevat — hindab V. Artamonov üsna kriitiliselt käesolevas märkmeseerias (Vk 1987, nr 4, lk 92) juba mainitud V. Vozgrini monograafiat Põhjasõja kohta.

SULEV TEINEMAA Filmimaailm Kadunud mainet taastamas

Moskva XV rahvusvaheline filmifestival (6.—17. juulini 1987) toimus meie kinokunsti ning filmilevi põhjaliku ümberkorraldamise õhkkonnas. Pärast NSVL Kinoliidu V kongressi (1986. a mais) juhtis ajakirjandus korduvalt tähelepanu, et maailma suurima osavõtjate arvuga festival, nagu tavaliselt armastati toonitada, on lubamatult madala prestiižiga. Radikaalseid muutusi töötasid ka mitmed Kinoliidu esimese sekretäri Elem Klimovi ja Kinokomitee esimehe Aleksandr Kamšalovi sõnavõttud. Seepärast sõideti festivalile suurte ootuste ja lootustega, ja kui need paljuski ei täitunud, siis näitab see, et aastakümnetega kaotatud mainet pole võimalik nõnda lühikese aja jooksul taastada. Muidugi oli ka varasematel festivalidel kõrge kunstiväärtusega teoseid, nagu Federico Fellini «8 1/2», István Szabó «Isa», Akira Kuro-

sawa «Dersu Uzala» ning Francesco Rosi «Kristus peatus Ebolis», kuid selliseid filme leidsime konkursiprogrammist paraku haruharva. Kurioosumina puuduvad auhinnatud seast Andrei Tarkovski ja Otar Iosseliani nimed, ehkki preemiaid jagus meie meestele pea igal festivalil.

Kuigi uuendused festivali korralduses polnud veel nii põhjalikud, nagu sooviti, hakkasid nad siiski silma. Konkureerivate mängufilmide arvu vähendati peaaegu poole võrra (1985. a — 43, 1987. a — 27). Lühendati festivali pikkust. Tunduvalt piirati auhindade hulka: mängufilmidele üksnes viis, lisaks mõnele organisatsioonide eripreemiad. Küllalt esinduslik oli seekord mängufilmide žürii koosseis (nimetagem meie enam tuntuid: esimeheks Robert De Niro, liikmetena Hanna Schygulla, Miklós Jancsó, Thengiz Abuladze ja Rustam Ibragimbekov). Esmakordselt eraldati filmiklubidele oma kino, 600kohaline «Gorizont», kus näidati kõiki täispikki konkursifilme ning üht-teist ka väljaspool võistlusprogrammi.

Festivali korraldusega seotud muudatuste kõrval võis täheldada nihkeid teemaderingi avardumise ja seni ebasooovitavate või viimastel aastatel mahavaikitud autorite loomingu avalikustamise suunas. Taas oli kodumaal USAs töötav Andrei Mihhalkov-Kontšalovski, kelle neljast võõrsil valminud filmist kahte — «Pögenike rong» ja «Duett solistile» — Moskvaski näidati.

Üle hulga aja oli jälle võimalik näha head Poola filmi. Kuigi poolakad endiselt oma kinematograafia kriisist räägivad, oli nende esitatud programm festivali sisukamaid. Pariima vastuvõtu leidis Krzysztof Kieślowski «Juhtum», mis valmis 1981. aastal ning seisis 5 aastat riulil. Meile on režissöör tuntud eelkõige nime järgi, sest tema «Amatöör», mis 1979. a Moskva festivalil peaauehinna sai, jõudis küll paar aastat hiljem meie filmilaenuusse, kuid üksnes vähesed klubid jõudsid seda näidata, enne kui film keelati. «Amatööris» on selgelt tajutatavad need ühiskonna arengut pidurdavad mehhanismid, mis paratamatult viisid 1980. aastate alguse sündmusteni. Sama aega kajastab ka «Juhtum». Arstiteaduskonna tudeng Witek seisab valiku ees, kas liituda «Solidaarsusega», hakata narkomaaniks või usklikuks või siis sõita välismaale, sest võimalolijate ümbrus lehkab valest ning silmakirjalikkusest, parteissegi astutakse lihtsalt karjääri pärast. Filmile iseloomulik on stseen, kus vana naine, kommunist, kuulab «Vaba Euroopat», et saada teada tõde, kuulda, kus töölised streigivad. Muide, Kieślowski oli mängufilmide žürii liige ning anti lootust, et tema filmid jõuavad peagi meie filmilevisse.

Poola konkursifilmis «Aasta sangar»

näitas režissöör Feliks Falk oma kuulsat «Konferansjee» (1978) peategelase, kohaliku showbisnessi tegija edasist elukäiku. Olles seotud «Solidaarsusega», kaotas ta 1981. a koha televisioonis. Hiljem püüab ta muutunud oludes ka endist reputatsiooni taastada, korraldades propagandistliku teleshow, mille kangelaseks on tavaline töömees, kes päästis inimesed gaasiavariist. F. Falki nime võis leida veel teisegi Poola filmi tiitritest — ta oli «Võidujooksu» stsenaaristik. Filmis näidati tööeesrindlaste ja noorsooühingu aktivistide krossi 1952. aasta kevadel, kus võitjaid pidi õnnitleva isiklikult president Bierut. Lipud, loosungid ja hiiglasuured Stalini ja Bieruti portreed igal kilomeetril kujutasid ajajärgu rumaluse paraadi.

Ja lõpuks Andrzej Wajda «Marmorimees» (1976), mida Poola kriitika peab nende kõigi aegade üheks tippfilmiks. See polnud ametlikult festivali programmis, kuid Kinoliidu soovitusel näidati teda filmiklubide aktiivile. Tigeda ning lõikava sarkasmiga kujutab Wajda isikukultuse epohhi hingetut, inimvaenulikku hirmu õhkkonda. Lugu lihtsameelse ja harimatu, kuid oma tööd armastava müürsepa lõkötööliseks tegemisest on ajastu meisterlik kroonika. Tugev on dokumentaalsuse, konkreetsuse taotlus, rohkesti kasutab Wajda mustvalgeid lavastatud kroonikakaadreid. Muide, alles mõned aastad tagasi leidis Eesti Filmifondis viis üpris heas seisukorras Wajda filmi, mis nüüdseks olevat hävitatud. Kes küll peaks kandma vastutust rumalate korralduste ja nende üliagara täitmise eest? Hiljuti olevat tuhaks tehtud ka viimane meil säilinud Antonioni film. Millal tuleb aeg, kus Eestiski hoitakse alles vähemalt iga filmilevisse suunatud tähtteos, olgu lubatud linastusaeg siis milline tahes! Plaani- list hõbedatuhka saab koguda ka väärtusetust filmirämpsuks, mida laod täis on ja mida keegi kunagi ei vaata. Ja vaevalt kasvatame kultuurse filmivaataja, kelle vähesuse üle nõnda kurdame, vaid «Suure valsi» ning «Päikesepaistelise oru serenaadiga», mida Filmikunsti Propagandabüroo aastakümnete jooksul ilmselt igas Eestimaa kandis näidanud.

Tšehhoslovakkia programmile andsid näo 1960. aastate algul alustanud autorite tööd, kellest mitmed olid pärast 1968. a sündmusi kümmeaastat filmielust kõrvale tõrjutud. Kõigepealt nimetagem Věra Chytilová, kelle «Paneelmaja ehk kuidas sünnib mikrorajoon» valmis pärast stsenaariumi mitmeaastast laagerdumist 1979. a ja hakkab nüüd jõudma ka oma kodumaa vaatajateni. Moskva oli Pariisi ja San Remo kõrval üks esimesi paiku, kus filmi näidati. Lasnamäe-taolises hingetus tehiskeskkonnas prügikonteinerite ja liivahunnikute vahel või siis vastvalminud, kuid igast küljest logisevates ühetaolistes

korterites kohtuvad võõrad inimesed, et samas lahku minna. Suhtlemisvaegus, üksildus, kõledus piinab kõiki. Skandaalid, lärm, juhuslikud vahekorrad on inimeste elu sisuks. Näidati ka V. Chytilová uuemat filmi «Hundi-augus» ning tema põlvkonnakaaslase Jiří Menzeli «Minu küla». Kui siia lisada veel Miloš Formani, tšehhi südamega ameerika režissööri filmide lai tutvustamine, siis saame küllaltki hea ülevaate omaaegse tšehhi «uue laine» suundumistest. Tšehhide konkursifilm «Illusate sokkude surm» (Ota Paveli järgi, e.k LR 1974/16) oli südamlik, pisut nostalgiline lugu külmutuskappide ja tolmumeinate rändagendi ning kirgliku kalamehe Leo Popperi äriseiklustest õnnelikel 1930. aastatel, enne kui kõik hävitas sõda. Vanameister Karel Kachyňa demonstreeris veel kord seda tšehhidele nii omast mõnusat huumorit, mis V. Chytilová moodub salvavaks pilkeks.

Seni tõrjutud autorite filmide juurest jõuame Moskva filmifestivalil esmakordselt nii mahukalt esindatud religioosse sisuga teoste juurde. Nende üpris suurele arvule viitas ka «Sputnik kinofestivalja». Festivali vapustavaim film oli Andrei Tarkovski «Ohvritoomine» (festivali üks retrospektiividest tutvustas kõiki tema filme). Peategelase Alexandri (Erland Josephson) sõnu kasutades — film oli «sügav ja lihtne nagu palvus». Oleme unustanud, kuidas palvetada, ütleb Andrei Tarkovski, me oleme nagu näitlejad, püüame kogu aeg kehastada kedagi teist ning kaotame iseenda. Luues korda ning muutes maailma istume lõpuks väsinuna maha ning näeme, et oleme hävitanud kogu ilu ja täiuslikkuse. A. Tarkovski oli ise sügavalt usklik inimene ning suur osa tema filmides kasutatud sümbolitest pärinevad just piiblist. Täendusriikas on, et paljud tema teosed on saanud oikumeenilise žürii preemia Cannes'is, auhinna, mis ühendab kirikuid.

Roland Joffé «Missioon» («Kuldne palmioks» Cannes'is 1986) rääkis jesuiitide misjonitööst Lõuna-Ameerika indiaanlaste keskel 1756. aastal. Režissööri taotluseks oli teha film ohvritoomise ilust, inimestest, kes on võimelised end ohverdama ligimese heaks. Ka Tarkovski filmis toob Alexander end ohvriks, võttes enda kanda kogu maailma patud ning olles valmis vastust andma kõigi eest. Festivalil näidati ka 1987. a Cannes'i filmifestivali peaaahinnafilmi, Maurice Pialat' «Saatanana päikese all», mis tehtud katoliikliku kirjaniku Georges Bernanosi samanimelise romaani järgi. 1986. a Lääne-Berliini filmifestivalil «Hõbekaruga» auhinnatud Itaalia noorema põlvkonna lootustandvama režissööri Nanni Moretti «Missa on lõppenud» jutustas tõeliselt kaasagestest külavaimulikust (mängib näiteks poistega jalgpalli), kes on Rooma äärelinnas koha saanud, ei suuda aga

kuidagi mõista valitsevat julmust ning labasust. Rohkete pessimistlike ja ideaalideta noorte kangelaste kõrval mõjus lavastaja enda kehastatud 30aastane siiras, aus ning elutahteline hingedarjane värskendavalt. Jean-Jacques Annaud' Saksamaa Liitvabariigis valminud «Roosi nimi» oli kõrgetasemeline meelelahutusfilm, kus tegevus toimub keskajal Põhja-Itaalia benediktlaste kloostris. Kriminaalne faabula, allegooria ning erinevate usulahkude ideoloogiline sõda — kõik see muutis teose ajaviite otsijate menufilmiks festivalil. Usuteema poole oli üllatuslikult pöördunud ka paljude poliitiliste põnevusfilmide autor Damiano Damiani, kelle «Uurimine» oli lugu Rooma keisri poolt saadetud uurijast, kes otsib Jeesus Kristuse surnukeha, kohtudes sepärast Pontius Pilatuse, Maarja-Magdaleena ning apostlitega. Kahtlused, Kristusesse uskumine ning samas tema olemasolu eitamine kujundavad saadiku eksirännakuid, kuni ta saab ise tunda tema enda eitamise valu.

Kõige laiemalt oli festivalil esindatud Itaalia filmikunst. Sellele oli täielikult pühendatud kaks neljast retrospektiivist. Esimesega tähistati Giuseppe De Santise 70. sünnipäeva, teine oli pühendatud Gian Maria Volonté näitlejatele. Mõlema mehe olulist rolli maailma filmikunstis eitamata tekib ikkagi küsimus, kas poleks siiski varem pidanud esitama kas või Michelangelo Antonioni, Ingmar Bergmani, Jean-Luc Godard'i ja mitmete teiste loomingu läbilõikeid.

Konkursile esitas Itaalia Federico Fellini «Intervjuu», mis ootuste kohaselt sai nii peaaahinna kui ka filmiklubide preemia. «8 1/2» kõrval on see maestro autobiograafilisemaid teoseid, mistõttu need omavahel ka võrreldi. Nüüdne on rahulik ja leebe, pisut väsinud ning nukker Fellini, sest elu on möödumas. Vaataja viiakse Cinecittässe, sellesse vineerist rekvisiitide, plastikaatkile ja kostüümide maailma, kus lavastaja suurema osa oma elust on veetnud. Kohtume Anita Ekbergi ja Marcello Mastroianniga, kes vaatavad «Magusat elu», kus kunagi koos on mängitud, ning heidavad nalja oma vananemise üle. «Intervjuus» on eneseirooniat, ootamatuid paradokse ja lihtsalt mõnusat pila nagu Fellinil alati. Nii paneb ta oma produtsendi, filmigrupi ainukese kommunisti, fašisti rolli, sest kõik on mäng, kõik võib muutuda. Küllalt paljud pidasid peaaahinna vääriliseks F. Falki «Aasta sangarit», ent poolakate film löi eelkõige oma aktuaalsusega. Meile liigigi hästi tuttavad deformatsioonid ühiskonnas loodetavasti siiski varem või hiljem kõrvaldatakse, aga Fellini humaanisuses ning inimesemõistmises on midagi jäävat ning ajatut. Režissöör küll kordab end, paljut oleme näinud tema vara-

semates filmides, ent ka Marcel Proust kirjutas kogu elu ühte raamatut ning Vincent van Gogh maalis korduvalt päevalilli. Eks ole iseendaks jäämine ka suure ande tunnusjooni.

Filmiklubide auhinna üleandmisele tuli koos Felliniga ka Rahvusvahelise Filmiklubide Föderatsiooni president tuntud Itaalia filmirežissöör Carlo Lizzani, kes saabus festivalile eelkõige selleks, et välja selgitada, millal NSV Liit föderatsiooni liikmeks astub. Praeguseks on kõik Euroopa riigid ning paljud Aasia ja Ladina-Ameerika maadki föderatsioonis, kas poleks meilgi aeg ühinemiseks? C. Lizzani puhul tahaks meelde tuletada tema filmide kurba saatust meil Eestis. Itaalia noorte neofašistide kuritegudest rääkiv «San Babila väljak, 20 tundi: mõttetu tapmine» kõrvaldati pärast põgusat linastamist põhjendusega, et üks 1980. aasta noortesündmustest osavõtnu olevat filmi eeskujuna maininud. Ka Lizzani järgmine meie laenutusse jõudnud film «Fontamara» seisab mitmeid aastaid ega ole ikka veel Tallinnas ekraanile tulnud.

Paolo ja Vittorio Taviani «Tere hommikust, Babülon» rääkis I maailmasõjast, kinematograafia algusaastatest ning kahe venna ennastsalgavast teineteisearmastusest, olles seega paljus sügavalt isiklik. Filme filmitegemises on tehtud rohkesti, vennad Tavianid töid aga esile uue aspekti — vajaduse jäädvustada inimene järeלטulijatele. Filmi lõpus on stseen, kus lahinguväljal raskelt haavatud vennad filmivad teineteist, et nende lapsed näeksid, millised nad olid.

Ükski endast lugupidav festival ei tohi ameerika filmikunsti tutvustades mööda minna Robert Altmanist ja Woody Allenist, Moskva oma paraku veel läheb. See-eest Francis Coppolalt on viimastel festivalidel alati midagi näidatud. Tänavune USA konkursifilm, F. Coppola «Kivide aed» (s. o sõjaväe surnuaed), oli järjekordne lugu julmest Ühendriikide armees, seekord veel Vietnamis sõja perioodil. Mõjuvaim oli siiski Coppola varasem töö «Tapluskala», mis viis vaataja «West Side Story» aegadesse, kus noorte kambad võitlesid oma eluõiguse eest räpastel ning pimedatel tänavatel. See oli heas retrostiilis tehtud mustvalge film, mingil määral sisaldas ka igatsust nende kaugete aegade järele. Lootusetu etundega jättis noorte enesepõletamine Jugoslaavia konkursifilmi «Oktoberfest» («Sügispidu», režissöör Dragan Kresoja). Filme ühendas unistus kättesaamatu unelmate paiga järele — Ameerika filmis oli selleks Kalifornia, kuhu peategelase ema kodunt põgenenud oli, Jugoslaavia omas aga sügispidu Münchenis.

Prantsuse programm oli tänavu nõrgem kui kunagi varem, puudusid kõik tippautorid. Ei konkursifilm «Jean de Florette»,

selle järg «Manon allikate juurest» (rež Claude Berri, Marcel Pagnoli romaani järgi) — looduslähedased, talupojalood moodunud sajandi lõpu Provence'ist —, ega ka Jean-Pierre Denis' «Au väli» Saksa-Prantsuse sõjast ei esindanud vähimalgi määral selle maa filmikunsti tegelikku taset. Need olid lihtsalt korralikud keskmised filmid, mida leidus pea iga maa programmis.

Vastupidiselt paarile eelmisele festivalile oli seekord Saksamaa Liitvabariigi filmitoodangut kavva võetud üpris tagasihoidlikult. Huvitavaim oli Türgi päritoluga Tevfik Baseri «40 m² Saksamaad», korteri põrandapind, milles võis tunda kahe erineva kultuuri — lääne ja ida — kokkusaamist ning vastastikust rikastamist. *Kammerspiel*'ist mõjutatud rafineeritud filmikeelega teoses näidati noore türklanna virelemist ning hingelisi läbielamisi nelja seina vahel, kus mees teda nüüdisaegsel Saksamaal eht türgi kombel kinni hoiab. Türklanna äärmine alandlikkus ning abikaasale allumine sai efektseks kontrastiks teise saksa filmi, Margarethe von Trotta «Rosa Luxemburgi» eneseteadlikule ning emantsipeerunud kangelannale.

Tavakohaselt tagasihoidlik nagu mitmel viimasel Moskva festivalil oli Ungari kava, kuigi nende filmikunst on juba aastaid sotsialismimaade parimaid. Retrospektiivis oli küll M. Jancsó «Ungari rapsoodia», vähesel määral näidati ka Márta Mészárosi filmi «Päevik minu armsamatele», kuid see oli ka kõik. Ungarlaste konkursifilm «Suudlen, ema» (rež János Rózsa), mis nende endi tänavusel festivalil päris mitu auhinda pälvis, oli tragikoomiline lugu perekonnast, kus igapäevase sagimise ning kiirustamise palangus pole kellelgi aega teisea isegi paari sõna vahetada.

Üpris suurt tähelepanu äratas Austria võistlusfilm «Schmutz», noore režissööri Paulus Mankeri debüüt, mis enne Moskvat oli juba 8 festivalil (ka 1986. a Cannes'is) menuga vastu võetud. Väike ametnik valvur Joseph Schmutz valvab päratu suurt maha jäetud paberivabrikut ning kui valvepunkt likvideeritakse, jätkab ta ikkagi kangekaelselt oma tegevust, mõistes surma iga ligitikkaja. Filmi irrealne atmosfäär ja rohke sümboolika mõjusid enamiku filmide liigse realismi ja kainuse taustal igatahes tasakaalustavalt ning toniseerivalt.

Ja lõpetuseks veel hollandlase Jos Stellingi «Pöörmeseadjast», mis samuti nagu tema «Illusionist» kaks aastat tagasi oli tänavu üheks hinnatumaks filmiks. Selle salapäraselt fantasmagoorilises ning absurdses tegevustikus puudus meie tavalooigika, see oli nagu mingi äärmiselt kummaline, väljaspool aega ja ruumi etenduv müsteerium. Kusagil soode ja rabade keskel kihutab inimtühi rong, mille

kupees sõidab vaid ebamaiselt kaunis ja elegantne, erkpunases kleidis ning sama värvi mantlis keskealine daam. Üksikus pooljaamas maha läinud naise võtab vastu süнге, nurgelise käitumise ning saatanliku välimusega pöormeseadja, kelle putkasse daam mõneks ajaks elama jääb. Kahe inimese isoleeritus (kui paljusid festivali filme läbis see mõtel!), mis tuleneb nii keelebarjäärist — naine räägib prantsuse, mees mõistab hollandi keelt — kui ka erinevast kasvatusest ning moraaltavade-st, on viidud äärmuseni. Aegamööda hakkab pöormeseadja siiski tundma vajadust prantslanna järele, ärkavad ka seksuaaltunded, siis aga kinnitab naine laia musta vöö punasele kleidile ning sõidab ära tundmatusse, kust oli tulnudki. Loo lõpus sulleb mees end oma uberikku, et surra, ning aeglaselt kattub ta keha ämblikuvõrkudega. Nauditavaks tegi filmi ka äärmiselt peen ja sõna otseses mõttes visuaalselt ilus kaadrikujundus, milles oli tunda hollandi klassikalise maali ilmset mõju.

XV Moskva filmifestival leidis aset ümberhindamise ajajärgul, seda oli tunda nii korralduses kui programmis. Nimekate filmitegelaste rohke osavõtt näitas, et tuntakse sügavat huvi meie maal üldse ning muidugi ka kino alal toimuvate uuenduste vastu. Kui

palju aga sellest ühes või teises paigas teatakse, võis aru saada ka eri maade poolt väljapakutud programmide järgi. Moskva festival pole kaugeltki veel Venezia ega Cannes'i oma. Kaotatud maine taastamine sõltub eelkõige meie filmitegijatest endist. Sel festivalil ei lähtunud kava koostamisel paraku veel ainuüksi kunstikriteeriumidest, mis prestiiži loomisel on kõige olulisem. Ent *summa summarum* — Moskva XV rahvusvaheline filmifestival äratas lootuse.

«VIKERKAARE» AASTAPREEMIA 1987

Toimetuse ja kolleegiumi ühiskoosoleku otsusel said aastapreemiad (à rbl 100.—) järgmised autorid:

Jaar Undusk jutu «Kiri provintsist» eest (Vk nr 7);

Hasso Krull (luuletused, Vk nr 1);

Mart Susi (arvustus «Pliiatsivisandeid esteetilisest vabakutselisele aja, kui tahame. Ja mis sellest võiks järelduda — praktiliselt, igapäevaselt, riiklikus teatris tööd tehes ja leiba teenides? Minu meelest ennekõike üks asi — õigus ära ütelda osast, kui kirjanuslik (muusikaline) algmaterjal või selle teatripoolne tõlgendus ei ole vastavuses näitleja maailmavaate, eetiliste ja kunstiliste tõekspidamistega, inimväärikusega. Kogu meie nõukogude ühiskonna tänane päev näitab selgesti, et meie partei- ja riigijuhid on mõõdanikus teinud raskeid, andestamatuid vigu, ja ei ole mingit garantiid, et nad neid tulevikus vähem teeksid, peale ühe — ühiskonna pöördumatu demokratiseerimise. (Ilmselge on ju ka see, et üheparteilises valitsemisüsteemis on juhtimisvigade tõenäosus tohutult suurem kui mitmeparteilises.) Nii nagu riiki ei ole võimalik juhtida iga kodaniku isikliku osavõtuta, nii ei ole ka teatrit võimalik juhtida ilma iga näitleja

Mati Hint (artikkel «Kakskeelsusest roosade prillideta», Vk nr 6—7);

Marina Terwonon (D. Kareva, V. Luige, F. R. Faehlmanni ja Elo luule tõlked «Radugas» + luuletused «Raduga» 2. ja 10. ning Vk 8. nr-s).

FOORUM

TEATRILIIDU ASUTAMISE PUHUL

Mullu oktoobrikuus toimus Tallinnas Eesti Teatriliidu asutamiskongress. Sellega said meie teatraalid endale samasugused loovisiksuse õigused, nagu on kõigil teistel kunstnikel. Et teatriinimeste kodaniku-, rahvus- ja kunstniku-missioonitunne ei jää maha siiani end sotsiaalselt kõige aktiivsemana näidanud kirjanike omast, selle tõestuseks olgu ära trükitud **EVALD HERMAKÜLA** sõnavõtt:

Kõige peamine, kõige tähtsam — mitte liiga vähe tahta. See on see õpetus, see on see iva, seda antakse meile teada ja tunda, kus me ka ei oleks — tänaval, poes, Lasnamäel, televiisori ees, ükskõik kus. Ja muidugi ka teatris. Midagi on väga valesti. Kui meie teatrielus üldse midagi kindlat ja ilmselget on, siis see, et ta ei ole vastavuses suure ilma asjadega meie ümber ja meie sees. Mitte mingil juhul ei ole. Sellepärast — vähe tahta tähendab mitte midagi tahta.

Näitleja sai pärisorjusest lahti. Me oleme

loomingulise liidu liikmed, me oleme kirjanikega, heliloojatega, kunstnikega, filmitegijatega ühe pulga peal. (Kujutan ette, kuidas nii mõnigi neist sel puhul nina kirtsutab.) Me võime isegi vabakutselised olla, kui tahame. Ja mis sellest võiks järelduda — praktiliselt, igapäevaselt, riiklikus teatris tööd tehes ja leiba teenides? Minu meelest ennekõike üks asi — õigus ära ütelda osast, kui kirjanuslik (muusikaline) algmaterjal või selle teatripoolne tõlgendus ei ole vastavuses näitleja maailmavaate, eetiliste ja kunstiliste tõekspidamistega, inimväärikusega. Kogu meie nõukogude ühiskonna tänane päev näitab selgesti, et meie partei- ja riigijuhid on mõõdanikus teinud raskeid, andestamatuid vigu, ja ei ole mingit garantiid, et nad neid tulevikus vähem teeksid, peale ühe — ühiskonna pöördumatu demokratiseerimise. (Ilmselge on ju ka see, et üheparteilises valitsemisüsteemis on juhtimisvigade tõenäosus tohutult suurem kui mitmeparteilises.) Nii nagu riiki ei ole võimalik juhtida iga kodaniku isikliku osavõtuta, nii ei ole ka teatrit võimalik juhtida ilma iga näitleja

isikliku osavõtuta — kui andekad ka ei oleks lavastajad, peanäitejuhid, kunstilised juhid, direktorid, ametiühingujuhid, parteisekretärid. Tõesti-tõesti on hädine see teatrijuht, kes ei usu näitlejasse, kes hädaldab, et mis siis küll saab, kui näitlejal on õigus kaasa rääkida teatriprotsessi kujundamisel, repertuaari valimistest etenduste planeerimiseni. Et mis siis küll saab, kui näitleja — teatri pärisperemees —, tema, kes ta seisab lõppkokkuvõttes silm silma vastu vaatajaga, kellesse koonduvad kõik teatrijuhtide ja teenindava personali head ja vead — saab ka sõna öelda, osast äraütlemine kui viimane trump kaasa arvatud? Ma võin öelda, mis saab: kehvad etendused jäävad olemata ja head saavad paremaks.

Muidugi, kindlamast kindlam on see, et niisama ei saa kunagi midagi. Nn kodanlikus demokraatias pidasid ametiühingud aastakümneid kestnud pikka rasket ja kohati väga verist võitlust, enne kui saadi kätte õigus streikida või muul viisil töötava inimese õigust ja väärikust kaitsta. Kui talupojad Vene impeeriumis sada ja mõnikümne aastat tagasi said pärisorjusest lahti, siis moonakaks olemise sundus ja võimalus jäi alles. Nii ka meil teatris praegu. Ja ei muud, kui tahaks sõpradele näitlejatele soovida edu, jõudu, õnne, visadust, julgust, mehisust, kavalust moonakaseisusest peremeheseisusesse viival okkalisel teel. Selge see, et selg seisab terve, kui suu kinni hoida. Aga verd on ikka kõik kohad täis.

Kõigest hingest tahaks tervitada ja toetada Tõnis Rätsepa—Juhan Viidingu ettepanekut kooperatiivsetel alustel töötava kontori loomiseks, mis teenindaks kõiki n-õ isetegevuslikus korras tekkinud etendusi. On ju selgemast selgem, et riiklik süsteem ei ole võimeline kaasa aitama teatrielu radikaalsele mitmekesistamisele, pluraliseerimisele, kui soovite, riiklik süsteem ei ole võimeline toetama k o i k i eluõigust väärivaid loomingu- lisi ettevõtmisi, olgu teatris, olgu mujal. Liiga kohmakas ja liiga paindumatu on ta selleks. Riiklik süsteem ei ole võimeline aitama näitlejat väärikal viisil vaesuse piirist üle. Ja ei mina usu, et meie ummikussejooksnud majandusmehhanism üldse enne korda saab, kui ei leita mõistlikku vahetõrget riigimajanduse ja eraettevõtluse vahel. Ei ole mitte üks raas liialdust arvamisest, et nõukogude ühiskonna normaalne areng lõppes nepiga.

Esimesed pääsukesed tõid noka otsas kaasa suhkruvatti ja vahvleid. Koduhanede sisinat on terve õu täis. Näis, mis sookured kaasa toovad.

Selleks et sõita ametiasjus üle lahe Soome, pean ma saama soovitusse kõrgemalt parteiorganilt. Ka siis, kui ma parteisse ei kuulu. Eks ole, selle kohta ei oska kohe midagi

öelda. Me peame piirid lahti saama. Põhjused on hoopis tõsisemat laadi kui kaubareiside vajalikkus tuhande hädavajaliku asja järele, mida meil ei ole ega niipea ei tule. Maailm sõlmitakse ühte. Ainult tõeline avantürist suudab kindlameelselt bluffida, mis on globaalne ja mis kihelkondlik. Lõppkokkuvõttes on nii ametialase kui turismialase suhtlemisvabaduse piiramine reaalne oht rahule kogu maailmas ja kes oskaks kauges perspektiivis hinnata, on see suurem või väiksem oht kui pommid. Umbisikulise partei- ja riigibürokraatia umbusaldus löikab meid ära üha tihenevast ja süvenevast koostööst viie kuuendiku maakera teatritegijate vahel. Ei ole kahtlust, et sellest tõesti viljakast koostööst eemalejäämisest tulenev kahjum kasvab geomeetriselises progressioonis iga päev, iga tund. Rahaasjadest võib veel kuidagi aru saada. Mitte et meil oleks vähe raha. Meil ei ole üldse raha, see raha, mis meil on, ei maksa teispoole piiri üldse midagi. Aga ega seegi miski takistus ole. Aina ju räägitakse, kuidas vanal heal ajal see või teine kunstnik läks ennast Pariisi täiendama — jalgsi, sest raha ei olnud. Minul ei ole ka jalainemise vastu mitte kui midagi, mulle meeldib jala käia. Iseasi, kas ma just Pariisi läheksin.

Tammarulik elutarkus meid praegu ei aita. Ma mõtlen muidugi rahvusküsimust. Pinged aina kasvavad ja lahendus ei tule ei kakskeelsusega, ei kolmkeelsusega. See on teatris tuntav iga päev, iga etendusel. See moondab ja moonutab paljusid näidendeid, lavastusi, osatäitmisi. Vahel on tunne, nagu neelaks meie rahva kogu kollektiivse vaimse energia hirm muutuda vähemurahvaks omal maal. Muuks enam jõudu ei ole.

Kurbloolus seisab selles, et peale muude maailmarekordide kuulub Eesti NSVle veel üks — migrantide vastuvõtus. Eeskätt Vene NFSVst. Meiega suudavad võistelda vaid lätlased. Sellist migrantide pidevat juurdevoolu ei õigusta mitte miski, ei tööstuse laiendamine ega muu, tegemist on kas meie vabariigi või üleliiduliste kõrgete juhtide jämedate vigadega — millele me kõik oma vaikimisega jaatuse oleme andnud. On teada ja tuntud asi, et majanduslikku migratsiooni suhtutakse üle kogu maailma igat muud moodi, ainult mitte soojuse, sõpruse ja armastusega. Ja mitte ei saa aru, mis kasu on paljurahvuselisel nõukogude kultuuril või vene rahvuskultuuril sellest, kui tuhandetele vene linnadele on lisandunud Narva, Kohtla-Järve, pea lisandub ka Tallinn — kui nii edasi läheb?

Küsimus on äärmiselt tõsine veel sellepärast, et suured rahvad ei saa väikestest aru — või saavad suure vaevaga, ränga vaimlise tööga. Ega alljärgnev just eriti teaduslik ole, aga olgu ta ära öeldud sellegipoolest.

Kui kõik eestlased kokku panna, saame ühe suure eestlase. Olgu tema pikkuseks üks meeter kaheksakümmend sentimeetrit. Kui kõik venelased kokku panna, saame ühe palju pikema venelase. Tema pikkus oleks juba ligilähedane Tallinna telemasti omale. Püüdke oma meeter kaheksakümnega telemastisuurusele olendile arusaadavaks teha oma soove, tahtmisi ja salaunistusi. Püüdke telemasti kõrguselt mõista selle alumise putuka elulisi huve. Kerge see suhtlemine olla ei saa. Ja kui see suurem tolele pistitlukesele kogemata peale peaks astuma, kas siis vaese mutuka hädakisa üldse alt üles jõuab? Nii või teisiti on suurteil rahvastel vaja ennastületavat pingutust, et mõista ja uskuda, et ka väike-rahvastel on oma koht ja oma elu siin päikese all. Vastutustundetu edasi-tagasi vehkimine ilusate sõnadega — internatsionalism, rahvaste sõprus, nõukogude paljurahvuseline kultuur — küll ei aita. Sõnamaagia ei toimi. Mida me oleme teinud, et natukenegi soodustada selle üliraske küsimuse võimalikku lahendust? Peale virisemise ja taskus rusika raputamise? Mida on teinud meie vene teater? Peale pideva teatrisisese kaklemise? Soomlastel oli mõni aasta tagasi etendus vodkaturistidest. Mis on mõned tuigerdavad soomlased Tallinnas või Leningradis eel-poolõeldu kõrval?

Olin eelmisel suvel üsna mitu päeva koos Sulev Nõmmikuga ja mulle oli see tõeline valgustus. Tõesti, kõik on kokku Uduvere, Kärna Äрни on meie juht. Talle kuulub meie rahva üksmeelne poolehoid. Tallinna punkaritest Sõrve sääre töönimesteni. Annaks jumal, et ilm selgineks. Et tuul udu laiali ajaks. Et Kärna Äрни naljad ei oleks enam naljakad. (Sulev Nõmmiku pärast küll muretseda ei maksa, ta on liiga andekas, et kuivale jääda, kui see nali otsa saab.)

Ja lõpetuseks: südamlikud tervitused ja parimad soovid loodavale Teatriliidu Noortekoondisele. Võib-olla oleme meie, kuldseesse keskikka jõudnud, vaimselt juba liiga saastunud ja stagneerunud, et teha seda, mida nõuavad aeg, maa ja rahvas. Aga eks me ka püüa.

MART KALM

PIRET LINDPERE

Kas demokraatia vajab regaale?

Tänavu kevadel kuulutasid Tallinna täitevkomitee, kultuuriministerium, kunstnike ja arhitektide liit välja lahtise arhitektuurivõistluse EKP Keskkomitee ette rajatava V. I. Lenini monumenti — koos statsionaarsete tribüünidega — ning EKP KK ja teatri «Estonia» vahelise ala planeerimise

parima arhitektuurse lahenduse saamiseks. Tähtajaks 10. juuliks laekus tavatult vähe, vaid neli võistlustööd. Pole siis ime, et žürii protokollis öeldakse:

«...ülesanne eeldanuks nii elavamalt osavõttu kui ka süvenenumat teemakäsitlust, mistõttu võistlust ei saa pidada täiel määral kordaläinuks; ...üldine tase on oodatust madalam, ...võistlust ei pakkunud ühtegi edasisel projekteerimisel tervikuna aluseks võetavat lahendust, mistõttu žürii peab otsustarbekaks teise, kinnise võistlusvooru korraldamist.»

Mida pole vaja, seda pole vaja

Praegu on käimas demokratiseerimine ja avalikustamine, kogu ühiskonna uutmine. Sellega seoses kõneldakse, et tervendavad ümberkorraldused tekitavad vana aparaadi vastuseisu. Paistab ka, et kõik ei ole aru saanud, millised võimusümbolid kuuluvad demokraatlikku ühiskonda. Kõnealune konkurss tundub küll kantud olevat vanameelsest mõtlemisest, sest kellele on vaja Lenini puisteel püsitribüüne? Alalised tribüünid kui arhitektuuriajalooline arhetüüp on ikka olnud militaristlike režiimide ja isikukultuse atribuut. Kas tõesti on meie hulgas inimesi, kes ihkavad end põlismaterjalil seistes teistest paremaks seada. Tribüüne on ju vaja vaid mõned korrad aastas, miks tahab võim oma tähtsust rõhutada iga päev? Hea võim tuletab end rahulikele kodanikele meelde nii harva, kui võimalik. Kui just ilma tribüünideta läbi ei saa (mõnedes maades marsivaid võimulolevate vennasparteide juhid koos rahvaga), oleksid märksa sümpaatsemad ja tagasihoidlikumad ajutiselt monteeritavad platvormid, mis muidugi peavad olema korrektselt ja ratsionaalselt disainitud. Siiski tahaks Tallinnale hoopis austust avaldada, sest siiani on meil läbi saadud igal juhul demokraatlikumate ajutiste tribüünidega. Liiatigi on paraadide üleviimine Lenini puisteele otstarbekas vaid Võidu väljaku liikluse seisukohalt.

Kavatsuste kohaselt kõrvaldatakse praegune V. I. Lenini monument. Ausammas, mis 1950. a asetati kohale kauaaegse ENSV Arhitektuurivalitsuse juhataja H. Armani Tallinna kultuurikeskuse kava alusel, on linnaehituslikult õnnestunud kohal. Kuigi tollal plaaniti monumenti selja taha Teaduste Akadeemia hoone sammuportikust, arvestab sellega siiski kogu ülejäänud uue hoonestus. Uljalt laiarindne EKP KK hoone, üks 1960. aastate eesti arhitektuuri tähtteoseid, esindab küll akadeemilistest monumentidist erinevaid modernistlikke arhitektuuriprintsiipe, kuid vahetult kuju taga seistes loob kõrghoone

keskosa lakooniline valge püsttriip ausambale hea tausta. EKP KK hoone sissepääs kujundati omas ajas väga stiilipuhtalt, seepärast tuleks hoiduda võistlustingimustes lubatud uuest sissepääsulahendusest; niigi vahetati paar aastat tagasi ukсед välja moodsamate, ent tervikuga vähem sobivate vastu ja nende tumedusega rikuti hoone üht arhitektuurset põhiideed — maja õhulist läbipaistvust.

Tõepoolest, akadeemik N. Tomski loodud V. I. Lenini figuur ei ole ainuval, kuid ta kujutab kõrgprofessionaalselt ja ehadalt oma katsumusterohke ajastu esteetilisi vaateid. Skulptuuri aluse kavandas tollane Eesti Nõukogude Arhitektide Liidu esimees A. Kotli. Tundub pentsik, et üheaegselt hakatakse välja andma A. Kotli nimelisi vabariiklikke arhitektuuripreemiaid ja tema loomingut avalikest kohtadest kõrvaldama.

Võistlustingimustes on öeldud, et edaspidi korraldatakse V. I. Lenini uuele mõnemendile üleliiduline konkurss. Seda mõtet ei tahaks küll tervitada, sest igal rahval on suurmehest oma käsitus. Usutavasti on teiste rahvaste kunstnikel raske leida V. I. Lenini monumendile sellist lahendust, mis siinsele maitsele vastaks. Üldse on veider mõelda, et mitte ajutisest materjalist, vaid pronksist graniit-alusel kuju tahetakse välja vahetada. Kas mõne aja pärast ei kõlba ka kümmeaastat tagasi valminud A. H. Tammsaare monument? Võib-olla peaks siis alustama sootuks vanematest, Barclay de Tollyst või K. E. von Baerisil Praegune V. I. Lenini monument on rangelt tagasihoidlik, kuid just seetõttu usaldustäratav. Kas pole üle kogu Nõukogude Liidu kerkinud liiga palju pompöösseid monumente? Ei tekkinud skandaal Poklonnaja mäe Võidu memoriaali ümber ilma põhjuseta.

Seoses uue paraadplatsiga võetakse ilmselt maha ka monumenti ümbritsev haljastus, võistlustingimused selle säilitamist ei nõua. Kuid seal on väga ilusad elujõulised tamme püramiidvormid, tõeline ehe ja haruldus Tallinna haljastuses, mis kesklinna osas on praegu katastroofiliselt käest lastud.

Mida on vaja

EKP KK ja «Estonia» vaheline ala peaks kindlasti olema üks Tallinna esinduslikumaid kohti. Siin tuleks lihtsalt mõned asjad korda teha ja selleks pole vaja gigantomaaniatõvest kantud konkurssi. Praegu on «Estonia» ees trolliaasa sees üsna ilmetu muruplats. Sinna ja ka kino «Sõprus» ette purskkaevu ehitamiseks korraldas Arhitektide Liit seltsimeheliiku võistluse juba 1940. aastate lõpul, kuid mõlemad just sellist aktsenti hädasti vajavad kohad on tänaseni tühjad. Kahe esindus-hoone vahelise puistee keskosa aga on linna-rahvale hekkidega suletud. Siia poleks ju raske luua atraktiivsemat pargimaastikku,

kahel võistlusprojektil pakutust tundub huvitava «VIVA» lahendus, kus nähakse ette ka purskkaeve.

Linnaehituslikult lõpetamata on EKP KK hoone vahetu ümbrus. Kuigi suur «Teaduse» raamatupoega elumaja valmis juba 1960. aastate alguses, on A. Lauteri tänava puistik Lenini puistee haljastusega tänaseni ühendamata. Teisel pool Keskkomitee hoonet lammutati 1984. a suvel üks puumaja, jäeti aga alles tagumine. Seega on Lembitu tänava hoonefront siiani lõpetamata ja kaseallee pikendamata. Ühes kohas lammutatakse vanu puumaju, väljakujunenud asumeid arutult rikkudes, teisel aga, kus need tõesti oleks vaja asendada ja lõplikult välja ehitada ühtne kõrgete kivimajadega hoonestus, lastakse nad rahus olla (ERKI ja kalapoe vahel Tartu maantee alguses, Kreuksi tänava lõpus jm). Lammutatud puumaja asemele tehti parkla, mis näib ilmekalt parkimisprobleemi ekstensiivset lahendamist, kuigi enam kui tõsise parkimishäda tõttu südalinnas tuleks üle minna intensiivlahendustele, rajades suuri maa-aluseid või mitmekorruselisi parklaid. Võistlusprojektis «VIVA» nähti ette maa-alune garaaz EKP KK hoone ette, kuid selline saksakamber pole piisav, sest samavõrra vajavad autodele kohti teadlased ja projekteerijad ning raamatukogu külastajad. Mis veel selle ümbruskonna haljastusse puutub, siis vajaks lihtsat kujundamist ka Teadlaste Maja tagasiastuva keskosa esine karreeõu. Kuigi Lenini puistee haljastus loodi väga soliidset, jäi see tänaväärne sopp juba 1950. aastatel kahe silma vahele. Hiljuti valmis omapärase arhitektuuriga Poliitharidusmaja esimene ehitusjärk, praegu on ehitamisel Lenini puistee äärne teine, kuigi selle suurus ja arhitektuur tekitab kahtluse tema sobimisest tulevase esindustänava hoonestusse. Kiiremas korras tuleb aga alustada hoone rajamist saalikorpuse teisel küljel, sest «Estonia»—EKP KK hoone vaheline telg vajab tasakaalustamist. Kaa võib saalikorpuse hoovifassaadi eksponeerides irsthamastele ainet pakkuda?

*

Rõõmustab, et laekus vaid neli tööd. Järelikult on valdav enamus Arhitektide Liidu umbes 300liikmelisest perest meelestatud progressiivselt ja pooldavad ühiskonna demokraatiseerimist. Ei päästnud ka töömahtu arvestades jahmatamapanevalt suured auhinnasummad, eriti kui võrrelda näiteks Suur-Õismäe elurajooni planeerimiskonkursiga. Ent kurvaks teeb läbimõtetamatus konkursside korraldamisel, kui niigi toimub aastast vaid mõni vabariiklik arhitektuurivõistlus (Leedus umbes 20 võistlust). Ja siis läheb veel neistki mõni libedale teele.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

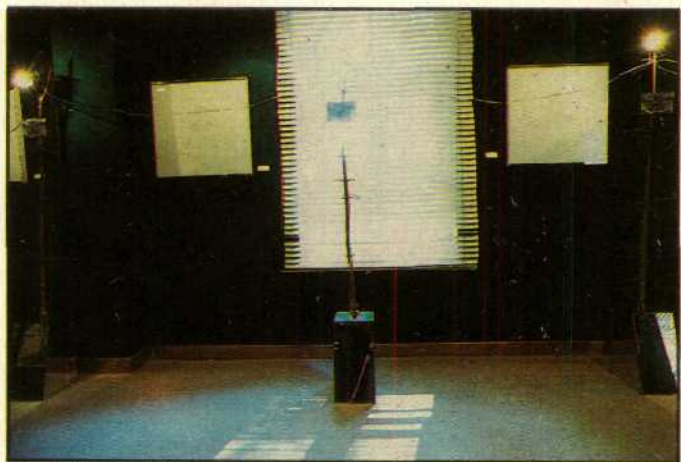
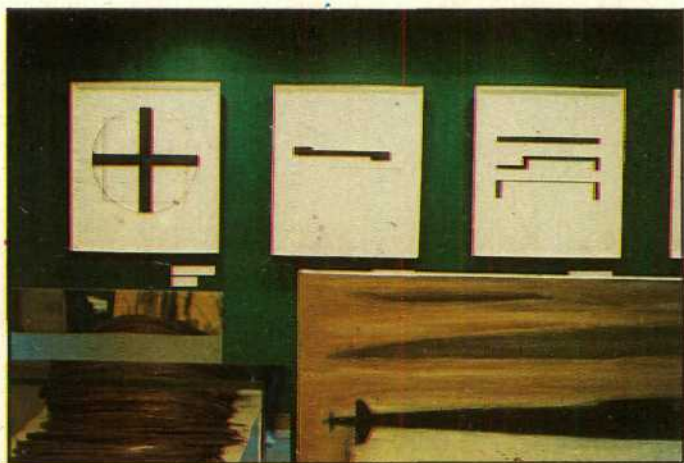
Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Märt Väljataga** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 33 396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 60 18 58. Korrektor **Tiiu Vseviov** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 04. 11. 1987. Trükkida antud 08. 12. 1987. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,45. MB-00135. Tellimuse nr. 4425. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükkokoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 36 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 1, январь 1988. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245